

УНИВЕРЗИТЕТ СИНГИДУНУМ БЕОГРАД
ДЕПАРТМАН ЗА ПОСЛЕДИПЛОМСКЕ СТУДИЈЕ

МАСТЕР РАД

*Тема: Карактеристике развоја и пословања
музејско-туристичке железнице
„Шарганска осмица“ у Мокрој Гори*

Ментор:

Проф. др Слободан Черовић

Кандидат:

Александра Стаменић

Београд, 2011.

Садржај:

УВОД.....	3
МЕТОДЕ РАДА.....	3
ЦИЉ РАДА И ПРИКАЗ ОСНОВНИХ ХИПОТЕЗА.....	4
I. МОКРА ГОРА КАО ТУРИСТИЧКА ДЕСТИНАЦИЈА.....	5
1.1. Појам туристичке дестинације.....	5
1.1. Ресурси за развој туризма Мокре Горе.....	8
1.1.1. Природни ресурси.....	8
1.1.2. Антропогене вредности	15
1.1.3. Становништво.....	21
1.1.4. Обичаји.....	22
1.1.5. Народно градитељство.....	23
1.1.6. Материјална база развоја туризма.....	24
1.1.7. Спортско-рекреативна супраструктура.....	24
1.1.8. Заштићена природна добра као туристички ресурс.....	25
II. СТАЊЕ РАЗВОЈА МТЖ „ШАРГАНСКА ОСМИЦА“.....	25
2.1. Преглед развоја Мокре Горе као туристичке дестинације.....	25
2.2. Статус и концепт развоја МТЖ „Шарганска осмица“.....	32
2.3. Статус заштите и правно-економски концепт обнове.....	34
2.4. Начин функционисања и организациона форма.....	39
2.5. Извод из програма рада за 2011. на МТЖ „Шарганска осмица“.....	44
2.6. Карактеристике туристичке тражње.....	48
2.7. Анализа тржишта као подлога у концепцији планских докумената.....	56
2.8. Анализа промоције и начина продаје.....	57
2.8.1. Промоција.....	57
2.8.2. Продаја.....	60
2.8.3. Унапређење канала продаје.....	62
2.9. SWOT анализа развоја туризма.....	62
III. СТРАТЕШКИ ПРАВЦИ ДАЉЕГ РАЗВОЈА.....	64
3.1. Перспективе развоја појединих облика туризма.....	64
3.2. Приоритетни програми у функцији подизања функционално-туристичких стандарда.....	67
3.3. Стратегија развоја инфраструктуре.....	70
3.4. Стратегија развоја насеља.....	73
3.5. Стратегија развоја нових садржаја у појасу МТЖ „Шарганска осмица“.....	75
ЗАКЉУЧАК.....	80
ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ.....	83

УВОД

Изградња „Шарганске осмице“, као музејско-туристичке пруге уског колосека, можда је најбољи пример у земљи како развој туристичке понуде једног краја може да допринесе њеном целокупном напретку. Данас је Шарганска осмица окосница развоја не само овог дела Србије, већ и Вишеградске регије Републике Српске, а свакако и покретач бројних предузетничких иницијатива и пројеката у истој или пратећим делатностима. Музејско-туристичка железница „Шарганска осмица“ није само железнички, већ и национални пројекат, што свакако захтева посебан приступ и професионалну одговорност, по већ провереним принципима, који су, као мало где у Србији, дали европски признат резултат у сваком погледу.

Савремена концепција пословања на туристичком тржишту захтева интегрисање туристичке понуде у оквиру туристичке дестинације која је формирана према захтевима туристичког тржишта. Одговоре на питања како интегрисати Шарганску осмицу у глобалне процесе треба тражити у оквиру употребе друштвеног и културног капитала садржаног у енергији и потенцијалу њеног становништва, а користећи се компаративним предностима земље у односу на глобално друштвено, политичко и еколошко окружење. У том смислу може се говорити о позитивним утицајима глобализације на туризам кроз повратак „својим коренима“ и стварању нових вредности (гастрономија, обичаји, култура, природне атракције). Европско и светско туристичко тржиште тражи нове вредности, а Мокра Гора има туристичке ресурсе који се морају валоризовати.

Нова концепција развоја мора бити утемељена начелима тржишта, приватне иницијативе, економије малих размера, нових вредности, еколошке равнотеже. Све то значи и нову концепцију туристичког маркетинга који узима у обзир позиционирање ове дестинације, њених туристичких производа и њихов пласман на циљана, алтернативна тржишта. Треба искористити позитивне ефекте глобализације стварањем домаћег туристичког производа.

МЕТОДЕ РАДА

Током истраживања коришћене су основне аналитичке и синтетичке методе, а од опште научних хипотетичко дедукативна метода, историјско-компаративна, дескриптивна, и теорија анализе. Коришћено је и табеларно моделирање.

Техника прикупљања података у овој научној студији је метод испитивања. Израда рада заснива се на доступној стручној литератури, планским и законским документима из области туризма, као и истраживањима и анкетама које су извршене на подручју Мокре Горе, конкретно у Музејско-туристичком комплексу „Шарганска осмица“.

Израда овог рада се заснива на комбиновању следећих елемената:

- Теоријско-методолошком делу који се темељи на проучавању доступне литературе (пре свега из области стратешког планирања, управљања маркетингом, пословних финансија, менаџмента у туризму итд).

- Анализи постојећих стратешких докумената (Стратегија развоја туризма Републике Србије, Мастер план развоја туризма са пословним планом за планину Тару и њено окружење, Пословни (мастер) план за Златибор-Златар, Стратегија локалног економског развоја Општине Ужице, Програм одрживог развоја Општине Ужице, Програм рада и концепт стратегије развоја Мокре Горе 2007-2012. године, Програм рада Акционарског друштва „Железнице Србије“-Музејско-туристичког комплекса „Шарганска осмица“ 2010-2011. године).
- Емпиријског дела који се састоји из анализе постојећег стања развоја туризма и доступних података.

У раду су коришћене и информације које су добијене на основу разговора са најзначајнијим туристичким субјектима на територији Општине Ужице (Туристичка организација регије Западна Србија, локалне туристичке организације, Регионална-развојна агенција „Златибор“, Регионална привредна комора Ужице, Висока пословно-техничка школа Ужице, туристичка привреда, представници јавног сектора, као и са стручним кадром Акционарског друштва „Железнице Србије“.

Приликом израде овог рада коришћена је стручна литература уз области туризма на основу које су дефинисани најзначајнији појмови и одређен методолошки ниво на коме су обрађене карактеристике развоја и пословања Музејско-туристичког комплекса „Шарганска осмица“ у Мокрој Гори.

Значајан део рада представља анализа планских докумената, као што су стратегије развоја туризма, мастер планови, планови рада Акционарског друштва „Железнице Србије“, извештајни документи о туристичком промету, као и Закон о туризму у сегментима који су везани за тему овог рада.

ЦИЉ РАДА И ПРИКАЗ ОСНОВНИХ ХИПОТЕЗА

Циљ мастер тезе је да се анализирају крупне промене у пословној орјентацији музејско-туристичке железнице „Шарганска осмица“, почев од истраживања ресурса дестинације који су утицали на развој туризма у Мокрој Гори, преко приказивања садашње фазе развоја туризма у комплексу музејске железнице, а потом и да се дефинишу стратешки правци даљег развоја. Задатак рада је да покаже које су то карактеристике развоја и пословања биле пресудне да овај део железнице постане препознатљив туристички производ, не само на домаћем, већ и на иностраном тржишту.

У раду је стављен нагласак на основна подручја промена у пословној орјентацији, фазе прерастања од домаћег ка глобалном тржишту, извор појединих начина раста и развоја, промене у управљању предузећем, избор оптималних стратегија, као и основне елементе истраживања тржишта.

Основне хипотезе рада могу се дефинисати у складу са предметом и циљем мастер рада заснованом на приказу и оцени стања релевантних фактора за развој туризма, као и могућим стратешким правцима развоја:

1. У овом раду се настоји доказати да успешна пословна политика предузећа мора да иницира сталне промене које представљају стратегију позиционирања и репозиционирања на туристичком тржишту.

2. На основу ресурса који су основа за развој туризма и надградње која је обогатила туристичку понуду, као и јединствености музејске железнице по својим градитељским одликама, број туриста расте из године у годину, али да би се овај део железнице и даље развијао и успешно пословао потребно је увећати капацитете, подићи туристичке садржаје, који би били база за комплементарни боравак туриста у овом комплексу музејско-туристичке железнице.
3. Да би се "Шарганска осмица" у процесу глобализације и очувања аутентичних културних и туристичких вредности и даље успешно развијала, неопходно је, поред реализације кључних инфраструктурних пројеката, дефинисати и спроводити успешан маркетинг-менаџмент концепт.

Циљ рада јесте да се полазећи од оцене квалитета ресурса и снимка садашњег позиционирања Мокре Горе на туристичком тржишту, да предлог квалитативних промена у функцији подизања инфраструктурних, еколошких и функционално-туристичких стандарда Мокре Горе. Како би се повећала општа корист од туризма, не треба заборавити концепт одрживог развоја, који тежи да очува природну средину и културно наслеђе локалне заједнице.

I. МОКРА ГОРА КАО ТУРИСТИЧКА ДЕСТИНАЦИЈА

1.1. Појам туристичке дестинације

Појам дестинација води порекло из латинског језика (*destinatio*) и значи одређење, опредељење, намену и крајњи циљ.

Туристичка дестинација је географска област (насеље, регија или земља) коју туристи одабирају као своје место одмора. Ту туристи добијају све релевантне услуге које задовољавају њихове потребе у смислу смештаја, угоститељства и активности слободног времена.¹

У сврху формулисања одговарајуће политике развоја и управљања туристичком дестинацијом сврсисходна је дефиниција Европске комисије из 2000. године: „Туристичка дестинација је подручје које се може посебно дефинисати и промовисати туристима у циљу доласка и у оквиру којег се туристички производ координира од стране једног или више идентификованих органа или организација.“²

Дестинације могу бити дефинисане у односу на оно што нуде туристима. Према том критеријуму, Gunn дефинише туристичку дестинацију као географско подручје које садржи критичну масу развоја које задовољавају потребе туриста. С друге стране, истиче се да у просторном смислу дестинације преклапају и међусобно утичу. На тој основи

---

¹ Пројекат: Едукација запослених у туризму – Организација управљања туристичким дестинацијама, Norwath, HTL

² Попеску, Ј. (2008): Менаџмент туристичке дестинације, Универзитет „Сингидунум“, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмет, Београд, стр. 7

³ Попеску, Ј. (2008): Менаџмент туристичке дестинације, Универзитет „Сингидунум“, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмет, Београд, стр. 6

Gordon и Goodall истичу да свака туристичка дестинација може укључивати мозаик туристичких места или туристичких подручја од којих свако садржи мозаик туристичких предузећа.³

Позиција дестинације на тржишту подразумева начин опажања дестинације од стране потенцијалних и актуелних посетилаца/туриста у односу на искуства (и повезане користи) које обезбеђује дестинација у односу на конкурентске дестинације. Опажање које утиче на позицију дестинације, може бити засновано на појединим карактеристикама имица дестинације или на укупном имицу.

Поред изражене сагласности о особеностима дестинације, не постоји сагласност око суштине самог појма.

Према А. Матиесону и Г. Волу (1990) под дестинацијом се подразумева место које има карактеристике које су познате довољном броју потенцијалних посетилаца да би оправдале његово поимање као ентитета који привлачи к себи путовања независно од атрактивности других локација. Од посебне важности су природна и створена обележја, инфраструктурне карактеристике, структура привреде и својства локалног становништва дестинације.

Радна група Светске туристичке организације је усвојила радну дефиницију локалне туристичке дестинације:

- Локална туристичка дестинација је простор у којем туриста проводи најмање једну ноћ
- Укључује туристичке производе као и додатне услуге и атрактивности и туристичке ресурсе у оквиру повратног путовања у оквиру једног дана
- Има просторне и административне границе које дефинишу њено управљање и имиц и перцепције који дефинишу њену тржишну конкурентност
- Локалне дестинације садрже различите интересне групе, често укључујући локално становништво, и могу се ширити и умрежавати у циљу формирања већих дестинација.⁴

Туристички производ Мокре Горе заснива се на постојању изузетних природних и културних вредности. Својим развојем постаје све битнији део региона Западна Србија, који поред Мокре Горе и Кремана чине већ афирмисани туристички центри: Тара, Златибор и Ужице.

Своје место у Мокрој Гори нашла су два туристичка производа: музејско-туристичка железница „Шарганска осмица“ и етно село Међавник. Првобитна функција им није била туристичка, али постала је основна оног тренутка када се уочила њихова вредност. Својом пажњом из године у годину привлаче све већи број туриста, као и знатижељника светских реткости.

Мокра Гора није само позната по узаној прузи и филмском селу. У будућности, захваљујући својим *лековитим изворима*, ово место има све услове да постане познато бањско лечилиште.

Управо, захваљујући лековитим изворима, Мокра Гора је и доживела убрзан развој и постала мистична гора у Србији, а и шире. Све је почало априла 1994. године. После обилних киша Мокру Гору су задесиле велике поплаве, кише су данима падале и након неколико дана ураганске ломљаве подивљале Камешине, планински потоци су се умањили

---

⁴ Попеску, Ј. (2008): Менаџмент туристичке дестинације, Појам туристичке дестинације, Место дестинације у систему туризма, Универзитет „Сингидунум“, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмет, Београд, стр. 6

и утишали, а иза водопада је остала права пустош. Остала је откривена дрвена стублина, ко зна од кад окамењена, пречника око 60 см, из које су се ројили гасни мехурићи. Тако је откривено лековито врело названо „Бела вода“, према боји воде која је из њега извирала, а која је подсећала на кречно млеко. Након емитовања емисије „Ипак се окреће“, на провизорно уређен и беспутан извор о коме су се вести пронеле, почео је долазити народ са свих страна тражећи лека својим болестима.

Основни недостатак ових лековитих вода је мали капацитет. За изградњу бањско-рекреативног центра потребно је каптирањем повећати доток воде до извора. Поред лековитих извора уређени су одговарајући простори (Музеј добара техничке културе на отвореном, Клуб Завичајног удружења Мокрогораца, најкраћа и најужа пруга у Европи-некадашња шумска пруга, црква Свети Јован Крститељ и други садржаји).

Музејско-туристичка железница „Шарганска осмица“ – Шарганска осмица је пруга узаног колосека први пут изграђена између 1921. и 1925. године. Повезивала је Београд са Сарајевом и Дубровником. Пробијала се кроз стеновите теснаце и високе усеке планине Шарган. Висинску разлику од Мокре Горе до Шаргана од око 300 метара на удаљености од 3,5 километра, пројектант Хуго Кајнцл из тадашње Дирекције за грађење железница и остали градитељи, вешто су решили на јединствен и једино могућ начин-необичном пружном петљом испод подножја Јатара у виду броја осам-чуеном Шарганском осмицом. Осмица је дуга 13,5 километара и на својој траси је имала 22 тунела, десетак мостова и вијадуката, који су чинили око трећине укупне дужине пруге.⁵

Повољан географски положај Мокре Горе дошао је највише до изражаја отварањем пруге уског колосека која је повезивала Београд-Чачак-Ужице-Вишеград-Сарајево-Дубровник, чији је део пролазио кроз ово место.

Пројектовање трасе „Шарганске пруге“, отпочело је 1903. године. Због ратова, Српска држава није почела градњу пруге између Ужица и Вардишта које, су изграђене 1912. односно 1908. године.

Године 1916. Аустроугарска монархија је изградила првих девет километара пруге са станицом Мокра Гора и помоћним објектима са покушајем да трасу провуче преко планине Шарган, у чему није успела. Између 1921. и 1925. године, група инжењера, двоструком пружном петљом у облику броја осам, уз десетак мостова, вијадуката и 22 тунела, маестрално је савладала преко 300 метара високу шарганску препреку. Гарави возови повезали су Београд са Дубровником и Зелеником. Пола века је мали „ћира“ клопарао долинама Ђетиње, Камешине и Рзава. Запуштена и спутана села поред пруге су оживела, нада у бољи живот и боље сутра такође. Међутим, 1974. године, политичка и железничка руководства су прогласила популарног „ћиру“ за нерентабилног. Писак парњача је утихнуо, станице се урушиле, а избушена планина је убрзо покрила борјем и рујем серпентинску трасу и сакрила тунелска окна. Цео век парних локомотива отишао је у историју, старо гвожђе и заборав.⁶

Носталгија и никад непрежаљени писак гаравих лепотица, почетком 90-тих година прошлог века покренуо је групу завичајем везаних Мокрогораца и њихових пријатеља у авантуру обнове Шарганске петље. Иницијатива је коначно прихваћена у „Железницама Србије“ 1999. године. Мокра Гора је наредне три године постала велико градилиште.

⁵ Познановић, Р. (2006): Пругом преко Шаргана, Ужице, стр. 60

⁶ Поповић, Глибетић, Р. (2000): Мокрогорци на шинама, Београд

Шарганска пруга живи свој други живот од септембра 2003. године, а са њом и Мокра Гора. То је сада туристичка атракција у Западној Србији коју годишње посећује велики број туриста, возећи се најатрактивнијом музејско-туристичком железницом уског колосека.⁷

Поред комплекса лековитих извора и музеја техничких добара на отвореном „Беле воде“ и музејско-туристичког комплекса „Шарганска осмица“, на подручју Мокре Горе значајан је и *Мећавник (Дрвенград)*, филмско село редитеља Емира Кустурице. Дрвенград се налази у Мокрој Гори на брду Мећавник. Лежи на 700 метара надморске висине и заузима простор од 3.200м². Изградња етно села је започела 2002. године у сарадњи са УНИЦЕФ-ом, а траје и данас.

Оживљавањем старих кућа пренетих из околних села, архитекта и творац идеје о савршеном животу ван свакодневнице, Емир Кустурица је направио град. Као и сваки град и Дрвенград има централни трг и на њему цркву Светог Саве, библиотеку “Меша Селимовић, биоскоп “Стенли Кјубрик“, са најсавременијом сликом и звуком, галерију “Мацола“ у којој своје радове излажу најцењенији домаћи и страни ликовни уметници, дечији вртић. Своју улицу у Дрвенграду имају Иво Андрић, Матија Бећковић, Новак Ђоковић и други. Спортски центар “Проклета авлија“ налази се на тргу Дијега Арманда Марадоне. На Мећавнику се не могу наћи две исте собе јер свака има другачије осликан намештај, другачији поглед, другачији пут којим се до ње стиже. Седам километара од Дрвенграда налази се скијалиште на брду Ивер у подножју Таре.

Филмски фестивал „Кустендорф“–Мокра Гора, одржава се од 2008. године у јануару месецу, има међународни карактер и спада у једну од најпрестижнијих и најбоље организованих манифестација у Србији.

1.2. Ресурси за развој туризма Мокре Горе

1.2.1. Природни ресурси

Туристичко-географски положај Мокре Горе

Мокра Гора се простире у најзападнијем делу општине Ужице, између југоисточних падина Таре и северозападних падина Златибора, у мокрогорско-рзавској удолини. Припада групи планинских златиборских села разбијеног типа старовлашке врсте, где су куће раштркане по брдима и планинским косама. Захвата простор од 10.713 ha, а средња надморска висина овог подручја је 1000 m.

Поред израженог пограничног положаја, мокрогорска котлина је захваљујући „шарганској капији“ одувек била значајна раскрсница народа, култура и религија.

Данас кроз Шарган и Мокру Гору пролази међународни магистрални путни правац Е-761 који пресеца Србију, Босну и Херцеговину и Хрватску повезујући југоисточну са западном Европом. Од девет трансевропских путних коридора који пролазе кроз Србију, коридор Е-761 код Вишеграда прелази из Републике Српске у Србију и иде од Мокре Горе преко Ужица, Чачка, Краљева, Крушевца, Параћина и Зајечара, даље према Бугарској и Румунији.⁸

⁷ Туристички водич (2005): Мокра Гора, Туристичка организација Ужица, Ужице, стр. 4

⁸ Ромелић, Ј. (2001): Туристичка географија, Институт за географију, Нови Сад

Тридесетак километара од Мокре Горе, кроз Бранешко поље пролази друмски коридор Е-763 и железничка пруга Београд-Бар као најзначајнији саобраћајни правац који повезује источни део централне Европе преко Београда, Ужица, Пријепоља и Подгорице са црногорским приморјем. Ове саобраћајнице представљају и црногорски туристички правац, а до Бранешког поља, и дубровачки туристички правац који преко Мокре Горе, Вишеграда и Требиња спаја Београд са дубровачким приморјем.

Слика 1: Поглед на Мокру Гору са стајалишта „Крст“

Извор: ЗУМ "Шарган"

Геолошка грађа

Подручје Таре, Златибора, креманске и мокрогорске котлине изграђено је од магматских, метаморфних и седиментних стена које су стваране од палеозоику, преко мезозоику до кенозоику.

Најстарије стене настале су у доњем и средњем палеозоику, пре око 600 до 300 милиона година. Изграђене су од пешчара, алевролита, глинаца и кречњака наталожених у морима уз истовремено изливање лава базичног састава. Ове су стене у току горњег палеозоику под утицајем високих температура и притиска метаморфисане у метапешчаре, филите, кристаласте кречњаке и хлоритске шкриљце. Од краја девона, па до почетка тријаса пре 250 милиона година, ове метаморфисане стене су тектонским покретима доспеле на површину.

Почетком доњег тријаса, у мезозоику нови тектонски покрети су на овај простор поново вратили море. Пре 250 до 210 милиона година на дну мора таложили су се конгломерати, а затим и карбонати богати фосилима.

Током јуре која је трајала од 210 до 140 милиона година, првобитно су таложени глиновити седименти, рожнаци, пешчари и кречњаци. Каснијим продубљивањем и ширењем океанског простора, дуж раседа су доведени перидотити из горњег омотача и изливане огромне количине базалтних лава. Накнадним сужавањем океанског простора перидотити су се набацили на горњотријаске кречњаке и седименте доње јуре који су метаморфисали под утицајем високих температура и притиска.⁹

Током горње креде, пре 95 до 65 милиона година, настављено је таложење кречњака који данас леже преко палеозојских стена, тријаских кречњака или перидотита.

⁹ Бешлић, М. (1987): Мокра Гора-Антропогеолошка и етнолошка истраживања, Ужице, стр. 18

Најзад, у кенозоику, за време терцијара и почетка квартара пре 65 до 1,7 милиона година, након повлачења мора у депресијама насталим тектонским покретима, стварани су изоловани басени у којима су се таложили слатководни језерски седименти, пескови и глине.

Сви динамични процеси који су довели до формирања сложеног тла овог подручја, условили су изражену пластику рељефа и шароликост вегетацијског покривача.¹⁰

Рељеф

Сложени геолошки односи карбонатне масе крашке висоравни Таре и обода перидотитског масива оближње висоравни Златибора, произвели су веома динамичан рељеф мокрогорског краја.

Дуготрајна геолошка еволуција терена у којој су доминирали тектонски покрети, одразила се на појаву крупних блокова који су накнадним деловањем ерозивних сила значајно изменили првобитни изглед. Стално спуштање доње ерозионе базе током отицања Панонског мора, условило је дуготрајно и интензивно усецање речних токова на тектонски предиспонираном простору. Производ тог процеса су дубоко усечене клисуре и кањони којима су рашчлањене високе површи Тустог брда, Путног брда, Кобиловца, брда Вао, Њивичке косе, Табачке косе, Скавца, Ћоге, Козје стене и Виогора. Изнад ових површи уздижу се и простором доминирају врхови Кршањске главе (1424 m), Царевића виси (1426 m), Руњеве главе (1438 m), Гаврана (1453 m), Ивера (1478 m) и Зборишта (1544 m), највишег врха планине Таре.

Крупније промене у рељефу овог краја одигравале су се и за време Великог леденог доба када су се спуштањем горње шумске границе планински простори отворили немилосрдном дејству мразева, снега и ветра. У том периоду су се интензивирали гравитациони процеси клижења продуката распадања стана, што је утицало на даље обликовање истакнутијих делова у рељефу и запуњавање долињских депресија.

Комбинација фрагмената високих површи на развођима, долина, стрмих долињских страна и дубоко усечених речних клисура, дају овом простору несвакидашњу и узбуђујућу лепоту.

Посебне геоморфолошке вредности су кречњачко брдо Вао, као и клисуре Сувог потока, Камишне и Дубошца.¹¹

Клима

Подручје састављено од кречњака и серпентина, условило је и знатне разлике у клими између ободног дела и самог дна речних долина. Ако изузмемо планинске гребене, климу карактеришу топла и сушна лета и хладне зиме са слабо израженим прелазним годишњим добрима.

Клима у мокрогорском крају је континентално-планинска у ободном делу и умерено-континентална, односно жупска у котлинском делу.¹²

---

¹⁰ Бешлић, М. (1987): Мокра Гора-Антропогеолошка и етнолошка истраживања, Ужице, стр. 19

¹¹ Буђић, М. (1994): Национални парк Тара, ПМФ, Нови Сад, стр. 14

¹² Поповић, Глибетић, Р. (2000): Мокрогорци на шинама, Београд, стр. 4

Температура ваздуха-Просечна средња годишња температура за подручје Таре износи 7,9°C. У току године средња месечна температура ваздуха се креће од -3,5°C (јануар) до 17,3°C (август). Дакле, амплитуда њеног годишњег колебања износи 20,8°C. Међутим, обзиром на различите висинске услове појединих делова, као и различиту конфигурацију терена, топлотни услови у појединим деловима масива су различити.

Ветрови на подручју Мокре Горе најчешће дувају са северозапада, севера и истока, па по томе добијају и назив, с тим што се источни ветар зове „устока“. Најчешћи северозападни ветар дува преко целе године. Он лети доноси кишу и свежије време, а зими снег и ниске температуре, па је то ветар који у току године доноси и највише падавина. Зимом је најхладнија устока, доноси ведро, али веома хладно време, у народу названо голомразица, која је веома неповољна за усеве. Најтоплији је јужни ветар, који у пролеће условљава брзо топљење снега и повишавање температуре. Олујни ветрови су овде врло ретки. Тишинама (стање без ветра) припадају две трећине учесталости у котлинском делу, док је у ободном делу стање обрнуто.

Влажност ваздуха у овом подручју је знатна и износи 83,4% годишње. Високе вредности влажности ваздуха су у свим месецима, а највише има децембар, затим новембар па јануар. Високу влажност ваздуха имају летњи месеци, око 81%.

Облачност-Просечан годишњи степен облачности у планинском појасу подручја је за 0,6 десетина површине неба већи од оног у најнижим деловима. У просеку, у току зиме је облачност приближно иста на читавом подручју, а у пролеће је нешто облачније у планинском делу (0,7 десетина).

Инсолација-Укупно годишње трајање сунчевог сјаја у овом пределу износи просечно 1700,2 часова. Најсунчанији месец је август са 247,4 часова, а затим јул са 220,4 часова. Најмање часова сунчевог сјаја има децембар са 1,8, а затим јануар са 2,0 часова.

Падавине на подручју Мокре Горе су тако распоређене да планински делови приме и изнад 1000 mm воденог талога годишње, док у котлини падавине износе око 700 mm. Укупна годишња сума падавина на подручју Мокре Горе износи 677 mm. Најкишовитији месец је мај са око 100 mm воденог талога, а најмање падавина је у фебруару, мање од 50 mm. Снег најчешће пада у јануару 13,2 дана, а средњи број дана са снегом износи просечно 109 дана годишње.¹³

Хидрографија

Хидрографске потенцијале чине подземне воде, извори, врела, потоци, мањи речни токови и планинске тресавице. Подземне воде су формиране у различитим типовима водоносника. Најраспрострањенији и најиздашнији су водоносници који се образују у теренима са пукотинско-кавернозном порозношћу. Ови водоносници изграђени су претежно од кречњачких комплекса тријаске старости и комплекса вулканогено-сидиментних стена. Воде ових водоносника су слабо базне, подземне и површинске, погодне за водоснабдевање. У Мокрој Гори се налазе и водоносници образовани у теренима са пукотинском порозношћу. Они немају концентрисане појаве истицања подземних вода, већ се истицање одвија дифузно или изворима мале издашности. Посебну групу представљају водоносници који се образују у теренима са међузрнском порозношћу.

---

¹³ Ђукић Д, Кадрум, Ђ. (2005): Неке климатске карактеристике планине Таре, Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије, Београд, стр. 43

Они су мање издашности и првенствено утичу на обогаћивање пукотинских издани водом или на прихрањивање вода површинских токова.¹⁴

Извори и врела јављају се у висинској зони ободног подручја Шаргана, Таре и Виогора, као и у речним долинама на прегибу долињске стране и долињског дна.

Воде мокрогорске котлине отичу у слив Дрине, док воде креманске котлине у слив Западне Мораве. Вододелницу између ова два слива чини планина Шарган.¹⁵

Највећа река мокрогорске котлине је Камишина која извире испод јужних падина Великог венца и након 17.565 m укупног тока, испод Котромана се улива у Бели Рзав, а по спајању са Црним Рзавом даје Рзав, који се улива у реку Дрину. - Испод засеока Глибетићи, у Камишну се уливају њене две највеће притоке-Шарганчица (2322 m), која извире на Шаргану испод Табачке косе и Постањски поток (4951 m) који тече са Ивера. Испод Котромана, пре уливања у Бели Рзав, Камешина прима и воде Крсманског потока. Од бројних мањих потока који се уливају у Камешину, треба поменути Друганчицу, Смрдљиви поток, Брезјак, Ракије, Црни поток и Дубошац. Највећа река креманске котлине је Братешина којој се као изворишни кракови Ђетиње придружују Коњска река и Ужички поток. Ђетиња се у свом даљем току улива у Западну Мораву.¹⁶

Посебну драгоценост на подручју Мокре Горе и Кремана представљају природни термоминерални извори: Беле воде, вода Св. Јована Крститеља, Чесма, Дулова вода, слани извор Радованова вода, сумпоровити извор Глишова вода итд.¹⁷

Мокрогорци су на овим водама направили излетишта, као што је извор "Бела вода-Свети Јован Крститељ. Овај извор се налази поред самог центра "Осмица" и представља саставни део железничко-туристичке атракције.¹⁸

Флора

Биљни свет чине различите врсте екологије, старости и порекла. Бројношћу се нарочито издвајају евроазијске и средњоевропске врсте, али су топла станишта на серпентинитима пружила гостопримство и многим субмедитеранским и понтско-централноазијским врстама.

Од укупно 722 врсте и подврсте цветница и папрати овог подручја, 6,2% чине ендемични и субендемични таксони. Највећи број ендемита спада у групу балканских елемената који не прелазе границе Балканског полуострва. Овде се могу наћи југословенски звончић (*Edraianthus jugoslavicus*), Хајналдова невесика (*Athamantha haynaldi*), хрватска бресина (*Micromeria croatica*), Панчићева млечика (*Euphorbia pancicii*), српски лук (*Allium tenuiflorum*), руњика (*Hieracium gymnocephalum*), ланилист (*Linaria rubioides*) и многи други ендемити.

Одлика флоре овог подручја је и изражен едафски ендемизам који је условљен специфичном серпентинитском подлогом. У овој специфичној групи биљака нарочито се издваја ендемореликтна цвакија (*Halacsya sendtneri*), којој се придружују и бројне друге балканске серпентинофите: српска чешљица (*Sesleria serbica*), Маркграфова жуменица (*Alysum markgrafii*), чистац (*Stachys chrysophaea*), сунчаница (*Fumana bonapartei*), петопрстица (*Potentilla mollis*), Новаково ковиље (*Stipa novakii*), серпентинска бабина

¹⁴ Бешлић, М. (1987): Мокра Гора-Антропогеолошка и етнолошка истраживања, Ужице, стр. 23

¹⁵ Бућић, М. (1994): Национални парк Тара, ПМФ, Нови Сад, стр. 51

¹⁶ Познановић, Р. (2006): Пругом преко Шаргана. Ужице, стр. 19

¹⁷ Грујић, М. (2006): Феникс на Шаргану-два живота шарганске пруге, Желнид, стр.166

¹⁸ ЗУМ "Шарган" (2000): Мокрогорске новине

свила (*Armeria canescens* var. *serpentini*), серпентински каранфилић (*Cerastium malyi* subsp. *serpentini*) итд.

Црвена књига флоре Србије, која описује ишчезле и крајње угрожене врсте, обухватила је једна врсту из Парка природе. То је алпски различак (*Centaurea alpina*), који припада категорији крајње угрожених врста (CR) у Србији и Црној Гори. Кречњачки одсеци Ограђенице представљају њено једино станиште у Србији.

На основу критеријума Светске уније за заштиту природе (IUCN), на овом подручју налази се и шест регионално крајње угрожених (CR) врста (*Phyteuma orbiculare*, *Centaurea alpina*, *Reichardia macrophylla*, *Euphorbia paniculata*, *Aquilegia nigricans* и *Allium ericetorum*), као и девет регионално угрожених (EN) врста (*Paeonia officinalis*, *Lathyrus binatus*, *Genista sylvestris*, *Lathyrus luteus*, *Frangula rupestris*, *Limodorum abortivum*, *Maianthemum bifolium*, *Ophrys scolopax* ssp. *cornuta* и *Pyrola rotundifolia*). Такође, овде се налази и шест биљних врста које представљају природне реткости Србије и налазе се у режиму заштите I степена. То су шумски љиљан (*Lilium martagon*), шиљореп (*Limodorum abortivum*), смичак (*Himantoglossum hircinum*), мачково ухо (*Ophrys cornuta*), пурпурни каћунак (*Orchis purpurea*) и округлолисна крушчица (*Pyrola rotundifolia*). Све ове врсте дају мокрогорском крају посебан значај са становишта очувања флористичке разноврсности.¹⁹

Вегетација

Вегетацијски покривач мокрогорског краја одликује се претежним присуством шума у којима су најзаступљеније заједнице црног бора и храста. У питомим и ниским деловима котлине са високим нивоом подземних вода, на песковитом, муљевитом и глиновитом земљишту, фрагментарно се јављају шуме јове и беле врбе из свеже *Salicion albae*. У серпентинским клисурама, поред потока и река, присутне су заједнице сиве врбе (*Salicetum eleagni*). Оне имају пионирски карактер јер се јављају на шљунковитим стаништима која током летњег периода често остају без воде.

Храстове шуме, у зависности од типа станишта, граде више различитих заједница. На термофилним падинама са нешто дубљим слојем земљишта, развијају се шуме храста цара (*Quercetum cerris*). Заузимају положаје мањег нагиба у брдском и нижем планинском региону, најчешће на кречњачкој подлози. Местимично, у влажним увалама и на падинама које се уздижу изнад потока, јављају се мезофилне шуме храста китњака и граба (*Quercus-Carpinetum moesiaca*), а на серпентинитским обронцима који окружују котлине, развијене су шуме храста китњака (*Quercetum montanum serpentanicum*). Стрме кречњачке падине Ограђенице и Тустог брда обраста заједница црног јасена и црног граба (*Orno-Ostryetum*) са рујем и храстом медунцем.²⁰

Заједнице букових шума (*Fagetum moesiaca montanum* и *Fagetum moesiaca submontanum*), развијене су на више локалитета, али највеће површине заузимају на кречњацима Тустог брда на висини од 600 до 1100 m.²¹

Шуме црног бора обрастају како серпентините, тако и кречњаке. На серпентинитима се обично срећу светле борове шуме са црњушом или црним грабом (*Erico-Pinetum nigrae* и *Ostryo-Pinetum nigrae*). Кречњачке одсеке улазног дела клисуре

¹⁹ Архив Завода за заштиту природе Србије (2004): Студија заштите предела изузетних одлика „Шарган-Мокра Гора“, Београд

²⁰ Бешлић, М. (1987): Мокра Гора-Антропогеолошка и етнолошка истраживања, Народни музеј Ужице, Ужице, стр. 48

²¹ Буђић, М. (1994): Национални парк Тара, ПМФ, Нови Сад, стр. 51

Белог Рзава, Тустог брда и врха Вао, обраста заједница црног бора и црног граба (*Ostrya-Pineum nigrae*). На вертикалним или врло стрмим литицама, као остатак ове заједнице, налазе се усамљена стабла црног бора импозантних димензија и посебних пејсажних вредности.²²

Слика 2: Пејсаж Мокре Горе

Извор: ЗУМ "Шарган"

Поред шумске вегетације, ово подручје прекрива и раскошна зељаста вегетација разноврсних ливада и пашњака, камењара, пукотина стена, високих зелени и сипара.

Фауна

Различити типови станишта условили су богатство и разноврсност животињског света.

У водотоцима који припадају хладним салмонидним водама, најчешће се срећу поточна мрена (*Barbus peloponnesius*), поточна пастрмка (*Salmo trutta*), уклија (*Alburnus alburnus*), клен (*Leuciscus cephalus*), пеш (*Cottus gobio*) и један представник паклара (*Petromyzontidae*).

Фауну водоземаца чине шарени даждевњак (*Salamandra salamandra*), жутотрби мукач (*Bombina variegata*), обична крастава жаба (*Bufo bufo*), зелена крастава жаба (*Bufo viridis*), грчка жаба (*Rana graeca*) и права жаба (*Rana esculenta*), док фауну гмизаваца чине слепић (*Anguis fragilis*), обични зелембаћ (*Lacerta viridis*), зидни гуштер (*Podarcis muralis*), смукуља (*Coronella austriaca*), ескулапов смук (*Elaphe longissima*), рибарица (*Natrix tessellata*) и поскок (*Vipera ammodytes*). Све ове врсте налазе се на списку врста за Црвену листу кичмењака Србије, а по важећим прописима, са изузетком три врсте жаба, све остале врсте су законом заштићене као природне реткости Србије.²³

Досадашњим истраживањима фауне птица установљено је присуство 60 врста, али се са сигурношћу може рећи да овај број није коначан. Нарочито је значајно присуство осетљивих и угрожених врста везаних за специфична станишта: орла змијара (*Circus gallicus*), великог тетреба (*Tetrao urogallus*), прдавца (*Strix nebulosa*) и планинске сенице (*Parus montanus*). Национални и међународни значај Парка природе за очување птичјег фонда

²² Архив Завода за заштиту природе Србије (2004): Студија заштите предела изузетних одлика „Шарган-Мокра Гора“, Београд

²³ Буђић, М. (1994): Национални парк Тара, ПМФ, Нови Сад, стр. 55

нарочито се истиче када се има у виду да на овом подручју живи 31 врста (27 гнездарица), чија је заштита од европског значаја и 29 врста које су заштићене као природне реткости Србије.

Фауну сисара чине 32 врсте без слепих мишева који још увек нису довољно истражени. Од сисара, на ширим просторима Мокре Горе може се видети белогруди јеж (*Erinaceus europaeus*), веверица (*Sciurus vulgaris*), слепо куче (*Nannospalax leucodon*), риђа волухарица (*Clethrionomys glareolus*), пух лешникар (*Muscardinus avellanarius*), куна златица (*Martes martes*), куна белца (*Martes fiona*), јазавац (*Meles meles*), дивља мачка (*Felis silvestris*), видра (*Lutra lutra*), лисица (*Vulpes vulpes*), вук (*Canis lupus*), мрки медвед (*Ursus arctos*), срна (*Capreolus capreolus*), дивокоза (*Rupicapra rupicapra*) и многе друге врсте. На прелиминарној Црвеној листи кичмењака Србије, налазе се чак 22 врсте сисара овог краја, а према критеријумима Међународне уније за заштиту природе (IUCN), у категорију рањивих (VU) врста, укључени су вук, дивокоза, видра и мрки мевед. Према Конвенцији о заштити европског живог света и природних станишта (Бернска конвенција), 18 врста сисара сврстано је у трећу категорију заштите. То су врсте које се лове или експлоатишу на неки други начин, тако да им је потребна заштита. Другом категоријом заштите обухваћени су вук, медвед и видра које на основу Бернске конвенције треба строго штитити.²⁴

Разноврсна флора и фауна овог краја све више привлаче праве љубитеље и поштоваоце нетакнуте природе, а живописан културно-историјски садржај оставља печат непоновљиве креативности и симбиозе између човека и природе.

1.2. 2. Антропогене вредности

Културно-историјско наслеђе

Бурна историја овог краја на вековној граници између истока и запада је оставила бројне материјалне и писане трагове, легенде и легендарне јунаке. Кованица Цезара Тиберија из 28. г.н.е. пронађена у стублини лековитог извора Беле воде, римска калдрма преко Шарган планине, старосрпски споменици-стећци и црква Светог Вазнесења у Кршању из XIII века, записи из 1602. године, само су део сачуваног сведочанства о прошлости мокрогорских одморишта римских легија, дубровачких и стонских каравана, бројних путника и намерника.²⁵

Остаци старе римске калдрме на Шаргану, метални новац и надгробне плоче на такозваном Римском или Грчком гробљу, сведоче да је на подручју Мокре Горе постојало римско насеље као најстарија позната насебина мокрогорске долине.

Српски средњовековни гробови са масивним надгробним плочама или мањим плочама са такозваним српским нишаном налазе се на овом гробљу. На једном нишану, на врху је уочљив уклесан равнокраки крст, на другом се јавља месечев срп, а на трећем сабља. Поред овог типа старих гробова наилази се и на стећке који представљају масивне камене блокове.

Један од сакралних објеката овог краја је средњовековна црква Св. Вазнесења у Кршању, посвећена Вазнесењу Христовом. Првобитна црква била је метох манастира добрунског и припадала је Добрунској митрополији све до 1834. године када су померене

²⁴ Буђић, М. (1994): Национални парк Тара, ПМФ, Нови Сад, стр. 56

²⁵ Глибетић, Р. (2010): Информација о музејско-туристичкој железници „Шарганска осмица“ 2010, стр. 4

границе према Босни. Ову цркву Турци су палили у више наврата, тако да њен данашњи изглед одступа од првобитног. Она је данас једнобродна грађевина са два пара пиластера, подељена на три травеја, са полуобличастим сводом и утегама у висини кордонског венца. Олтарски део од брода је одвојен иконостасом који је млађи од царских двери и од старих престоних икона. Царске двери су рађене на једној дасци која се у горњем делу звонолико завршава. Подељене су на по два поља. У звоноликом делу су поља на којима су представљени Свети цареви пророци, лево Соломон, десно Давид. На левом правоугаоном пољу је представљен архангел Гаврило, а на десном Богородица која прима Благу вест. Занимљиво је да је у порти цркве свака породица имала своју шатру у којој се одвијао друштвени живот о празницима. У својим шатрама мештани су после литургије боравили, ручавали и посећивали једни друге. Ови објекти имали су четвороводни кров и били су украшени резбареним орнаментима, највише на оградама.²⁶

Много млађи храм од овог је црква Светог Илије у Мокрој Гори која је после више неуспелих покушаја подигнута тек 1946. године. Ова црква саграђена је по узору на кршањску цркву, али као црква брвнара. Приложници иконостаса били су сами мештани који су своје потписе и записе остављали на свакој икони.²⁷

Три црквине налазе се у атару села Мокра Гора: црквица испод Глибетића кућа у имању Ивана Којадиновића, црквица у Илићима и црквица у Пањуку.

У центру села налази се само неколико објеката из XIX века. Најистакнутије место заузима школа из 1872. године.

Археолошка и историјска истраживања у Мокрој Гори

Месна заједница Мокра Гора је по усвојеном елаборату од стране Археолошког института 1999. године, покренула иницијативу да се истраже остаци прошлости на подручју Мокре Горе, Шаргана и Кршања. Током антике и средњег века, али и у познијим раздобљима, ово подручје је пресецала значајна комуникација, такозвани „Босански пут“, најкраћа веза Подриња са Ужицем и даље централним областима Србије. На наслеђе из прошлости у долини реке Камешине први је указао још крајем прошлог века Феликс Каниц, аустријски археолог и путописац. Силазећи са Шаргана, он је у Марковом пољу, на садашњој локацији самог насеља Мокра Гора, крај пута затекао значајне остатке некрополе стећака коју је описао, а неке од споменика касније и публиковао. Ова некропола поново је била предмет интересовања једне стручне екипе Народног музеја у Ужицу и Археолошког института. Том приликом нацртани су и фотографисани неки од затечених споменика. Заштитна археолошка ископавања малог обима вршена су овде приликом реконструкције пута. Према казивању мештана, будући да резултати ових радова нису објављени, дислоциран је један стећак и истражен гроб испод њега. Није познато да ли је тада шта откривено.

Мокра Гора се не помиње у изворној историјској грађи средњег века. У то време овај топоним обухватао је шири предео у долини Камишне реке од Шаргана на западу па вероватно све до клисуре Рзава на западу. Будући да се под тим називом није подразумевало насељено место већ подручје на коме је могло бити више села или засеока

²⁶ Одбор за изградњу и обнову црквених објеката (2008): Програм активности на изградњи и обнови цркви Мокра Гора-Шарган, Српска православна црквена општина Мокра Гора, стр. 2

²⁷ Познановић, Р. (2006): Пругом преко Шаргана, Ужице, стр. 2

Мокра Гора се не помиње ни у турским катастарским пописима-дефтерима из XV-XVII века. Као што је познато садашња насеобина под овим именом релативно је познатог порекла и настала је тек након разарања пограничног насеља у српско-турском рату 1876. године.²⁸

Међутим, на Мокру Гору као предео у коме се налазило неко сакрално средиште, односно манастир, односи се један веома занимљив податак из 1602. године, који је до сада у науци остао готово незапажен. У питању је један запис који казује да је тада, у време патријарха пећког Јована и митрополита зворничког Теодосија, а по налогу презвитера попа Јована у Мокрој Гори преписан један “Законик” са правилима апостола и светих отаца. То је изузетно значајно сведочанство о постојању преписивачког центра у неком данас ишчезлом манастиру. Ово изворно сведочанство представљало је подстицај да се истраживања усмере и ка покушају утврђивања локације овог светилишта коме су разарања и сеобе у минулим временима замели трагове.

Истраживања су започета са напред изнетим расположивим подацима на локалитетима Црквина у засеоку Глибетићи и на некрополи стећака у некадашњем Марковом пољу. Циљ истраживања био је да се евидентирају евентуални археолошки остаци цркве и документују преостали надгробни споменици средњовековне некрополе на делу који је остао очуван након изградње пута двадесетих година овог века и ширења савременог сеоског гробља. Предмет интересовања била је и црква у Кршању као могуће старије култно место.²⁹

Локалитет „Црквина“ - Локалитет познат под овим називом налази се на простору недалеко од ушћа Шарганчице у Камишину реку, на земљишту које је често било водоплавно. Сам простор који мештани зову „Црквина“, а неки га сматрају и култним местом, издиже се изнад равни тла за око 0,80 и 1m. Пре почетка ископавања у конфигурацији терена наслућивале су се контуре могуће грађевине оријентације исток-запад, па чак се местимично имао утисак да постоје и трагови зидова. О самом локалитету међу мештанима круже разне приче, односно легенде. Оне се често везују за оближње лековите изворе-„Беле воде“. Приповеда се да је цркву на том месту подигао неки Дубровчанин у знак захвалности што му се жена излечила. Друга легенда казује да су Мокрогорци, наводно, ради спречавања кужних странаца платили да се црква поруши, а лековити извор затрпа. Новак Живковић, који је локалитет обишао 1968. године забележио је казивање Видоја Миковића да су се ту раније вршили црквени обреди и да се на том месту венчала његова мајка. Међутим, неки страрији мештани, рођени у првој деценији XX века уопште не знају да је локалитет поштован као култно место, што доводи у сумњу различите приче које се испредају о затеченој хумци, која асоцира на зартпане рушевине. Међутим, и поред чињенице да је сам локалитет неподесан за грађење неког сталног објекта, изглед ове хумке указивао је на потребу археолошких истраживања. У том циљу средином августа 1999. године изведена су пробна археолошка ископавања. Отворене су две сонде: једна у западном делу хумке, димензија 10 X 2 m, оријентисана север-југ, а друга управна на претходну у источном делу, димензија 2 X 7 m. Положај сонди имао је циљ да открије евентуалне трагове зидова претпостављене цркве. Археолошка ископавања у обе сонде дале су негативне резултате. У истраженим слојевима није било никаквих артефаката, нити трагова зидова, као ни грађевинског шута. Утврђено је да састав хумке чини искључиво наплаћени материјал, међу којим поред шљунка и речних облутака има

²⁸ Поповић, Глибетић, Р. (2000): Мокрогорци на шинама, Београд, стр. 26

²⁹ Поповић, Д, М. (1999): Извештај о археолошким истраживањима 1999. године, Мокра Гора, стр.3

и необрађеног камена. Дошло се до закључка да се хумка временом образовала чишћењем околних ливада од нанетог материјала при већим поплавама. Та пракса насипања, према казивању власника имања, настављена је готово до нашег доба. Последње насипање вршено је после поплаве око 1960. године. Остаје отворено питање како је дошло до народног предања које је ову хумку, односно депонију материјала наплавина, повезало са постојањем порушене цркве. Није искључена могућност да се некада на простору уз Камишну реку и налазила нека мања сакрална грађевина, брвнара или капела која је била у вези са лековитим извором „Беле воде“. Њена евентуална локација се на овом простору за сада тешко може одредити, будући да је услед честих поплава конфигурација терена у знатној мери измењена. Са друге стране у истој парцели до пре неколико деценија налазила се воденица, чији су каменом подзидани јазови још увек јасно видљиви. Без обзира на евентуално постојање или непостојање култног места на ширем комплексу овог локалитета, чињеница је да се лековити извор „Беле воде“ везује за култ св. Јована Крститеља. Остаје отворено питање колика је старост овог култног места, будући да Јовандан славе Глибетићи у чијем засеоку се налази како лековити извор, тако и поменути „Црквина“. Ако се има у виду да је засељавање овог простора Мокре Горе новијег датума (XVIII-XIX век) старина култа би се тешко могла доказати. Закључујући ово разматрање о легендарном постојању светилишта крај ушћа Шарганчице у Камишну реку, ваља се осврнути на још једну чињеницу. Поменути локалитет се налази у непосредној близини старог „Босанског пута“, у турском раздобљу веома фреквентне комуникације којом није ишао само трговачки промет, већ се кретала и војска. У Мокрој Гори тада се сигурно налазила једна од станица на путу о чему сведоче трагови грађевина на недалеком локалитету Аниште или Ханиште, на падинама изнад леве обале Камишне реке. У вековима владавине ислама и турске репресије тешко је претпоставити постојање и опстанак мале цркве крај „царског друма“. Било је то раздобље када су се хришћанске богомоље склањале на скровита места далеко од путева и области „неверника“.³⁰

Некропола стећака-Некрополу у источном делу Марковог поља, као што је већ речено, први је запазио Феликс Каниц који је у пределу Мокре Горе боравио крајем осамдесетих година XIX века. Уз оближње месно гробље он је забележио постојање „Мађарског гробља“ односно старије некрополе за коју је у складу са мишљењима онога времена закључио да је богумилска. Тада се на овом локалитету налазило „тридесетак саркофага“, односно стећака, „украшених већином мачевима, круговима и сл“. Од краја XIX века некропола је у два наврата озбиљно оштећена. Будући да се налазила уз некадашњи каравански пут, чије су поједине деонице и биле калдрмисане, јужни део некрополе уништен је приликом грађења савременог пута 1924-1926. године, односно извршен број споменика остао је под његовом трасом, док су неки уништени. Том приликом вероватно су ишчезли споменици чији је изглед сачуван на Каницовим цртежима, као и стећак на коме се према казивању старијих мештана налазила представа „велике змије“. Како је забележио Н. Живковић, који је локалитет обишао 1968. године, неки стећци употребљени су и приликом грађења школе, када је уништен и један стећак са приказом уздигнутих људских руку. Некропола је поново оштећена, али у знатно мањем обиму, и приликом модернизације пута 1972. године. Северни и источни део старе некрополе уништен је ширењем савременог месног гробља, док је са западне стране део споменика под гробљанском капелом. Укупно посматрано, у односу на стеће које је

³⁰ Поповић, Д. М. (1999): Извештај о археолошким истраживањима 1999. године, Мокра Гора, стр. 3-6

забележио Ф. Каниц до наших дана остала је очувана приближно само једна трећина некрополе.³¹

Некропола стећака, коју сада омеђавају савремено гробље, а са јужне стране магистрални пут, лежи испод брега Међавника, у дну падине која се спушта ка долини Камишне реке. Пре радова у августу 1999. године, који су имали за циљ документовање преосталих надгробних обележја, локалитет је био зарастао у коров, а знатан број надгробних плоча налазио се под слојевима насипа и ђубрета. У току радова на рашчишћавању откривено је више затрпаних надгробних плоча, док су код утонулих стећака откривени монолитни постаменти. Укупно је евидентирано 28 надгробних обележја што је за седам мање у односу на стање забележено 1968. године. Изведеним површинским откопавањима, будући да сами гробови нису истраживани, омогућено је документовање сваког појединачног споменика, а локалитет је у целини уређен и презентован.³²

Просторни опсег старе некрополе може се само приближно наслутити. По свему судећи њени периферни делови са мање репрезентативним споменицима највећим делом су уништени укопом савремених гробова. Сахрањивање на садашњем месном гробљу започето је изгледа тек у време насељавања Марковог поља, односно садашње Мокре Горе, и то после српско-турског рата 1876. године. Седиште старе некрополе налазило се на простору уз садашњи пут, а можда је чак већим делом залазило под његову трасу. Ту су се, судећи према затеченом стању налазили репрезентативнији споменици, посебно стећци слемењаци, док су према рубним деловима, а то се може видети код данашње гробне капеле, претежно биле плоче, необрађене или грубо отесане. На том простору постоји и један сасвим грубо клесан масивни усадник, каквих је без сумње било више, али их је тешко препознати међу савременим гробовима. Посебан налаз представља усадник са пирамидалним завршетком, који је откривен дислоциран. По својим типолошким одликама он непорно представља млађу појаву на некрополи са стећцима и може указивати на континуитет сахрањивања и у турском раздобљу, што треба подвргнути посебном истраживању.

Као доминантни облик јављају се надгробне плоче које су заступљене са 16 очуваних примерака. То су најчешће веома грубо притесани камени блокови, док су нешто боље обрађене плоче знатно ређе. Неке од њих се истичу својом дебљином, приближавајући се форми стећка. Уз једну од ових плоча сачуван је усадник са западне стране обележен урезаним крстом и сличан мањи постоји на супротном крају. Овај надгробни ансамбл, као и раније поменути усадник могао би се сматрати млађом појавом на некрополи која би се према аналогијама из југозападне Србије могла датовати у другу половину XV или прву деценију XVI века.³³

Репрезентативној групи споменика спадају стећци који су, изгледа били груписани у средишњем делу некрополе. Међу њима издваја се девет слемењака на монолитним постаментима и два у виду правоугаоног сандука са равном горњом површином. На неким од њих постоји рељефни украс. Карактеристична је појава полумесеца, у значењу симбола смрти, уочена на три стећка. Било је и споменика са рељефним кругом од којих је до данас преостао само један изразито мали стећак где се овај симбол јавља у комбинацији са полумесецом и рубовима слемена украшеним орнаментом плетенице. Крст се налази

³¹ Поповић, Д. М. (1999): Извештај о археолошким истраживањима 1999. године, Мокра Гора, стр. 6

³² Билтен бр. 6/1 (2009): Летопис "Завичај, Мокра Гора, стр. 25

³³ Поповић, Д. М. (1999): Извештај о археолошким истраживањима 1999. године, Мокра Гора, стр. 5

уклесан на бочним странама два стећка. Један од њих у комбинацији са симетрично постављеним спирално-кружним орнаментом-процветали крст-представља традиционални фунерарни симбол дрвета живота и вере у васкрс и вечни живот. На два слемењака приказан је мач-дворучњак. Уз овај симбол ратника-витеза на бочној страни једног од стећака приказано је и копље са заставицом.

Рељефни орнаменти на споменицима мокрогорске некрополе улазе у оквиру уобичајеног репертоара симбола на стећцима са ширег подручја Херцеговине, Црне Горе, Босне, српског Подриња и далматинског залеђа. У карактеристичне облике слемењака они дају и основне елементе за хронолошко опредељивање ове некрополе у крај XIV и почетак XV века, односно раздобље које је претходило турским освајањима. У географском смислу ова некропола припада источном рубном подручју појаве стећака што је и логично када се има у виду положај Мокре Горе и природна повезаност са Подрињем. Настала уз важну саобраћајницу која је повезивала западне српске земље са Поморављем и државним средиштима постнемањичког раздобља, она је представљала гробље локалног православног становништва. У том смислу њено раније приписивање богумилима остаје без озбиљног научног утемељења.

У току радова на некрополи, захваљујући казивању мештана, откривени су и остаци каменолома са кога изгледа потиче већина споменика. У питању је локалитет у кањону Сухог потока, под литицама Ограђенице, удаљен око 1500 m ваздушне линије од некрополе. Детаљном претрагом овог подручја уочена су два грубо обрађена камена блока која би одговарала типу масивних надгробних плоча. Мноштво обрушених блокова стена, данас делом затрпаних, али и обраслих густом шикаром, по свему судећи, крију још трагова клесарских радова. На једном месту крај пута ка засеоку Шијаковићи, које мештани називају „писани камен“, до недавно се налазио један камени блок приближних димензија 1X1,2 m, на коме су били видљиви трагови натписа. Нажалост, приликом просецања новог сеоског пута, овај камен је уништен или затрпан, тако да приликом обиласка локалитета није могао бити уочен.

Морфолошке одлике камена под Ограђеницом подударне су са метеријалом од којег су клесани надгробни споменици средњовековне некрополе. Овај налаз може се сматрати доста поузданим сведочанством о процесу израде надгробника. Споменици са мокрогорске некрополе, по свему судећи, клесани су у самом каменолому. Након тога транспортовани су кроз клисуру Сухог потока до старог друма који је уз Камишну реку водио ка некрополи и истовремено чинио деоницу познатог средњовековног „Босанског пута“.

Црква у Кршању-Некадашњем пределу Мокра Гора, који је сада у смислу топонима сужен на истоимено насеље, припада и село Кршање, смештено на падинама изнад Белог Рзава. Према Каницовом казивању до 1876. године, средиште Мокре Горе налазило се управо на овом простору. Ту је постојала црква, затим српска гранична караула са карантинском станицом и ханом, као и школа подигнута 1872. године, док је цело насеље имало 80 кућа. Почетком српско-турског рата, вишеградски муслимани су село спалили, а избегло становништво се раселило. Један део пострадалих населио се на северу поменутог предела, у Марковом пољу, где се сада налази савремено насеље Мокра Гора. Приликом турске похаре страдала је и „мокрогорска црква“. Према казивању мештана то је било треће спаљивање овог старог здања.³⁴

³⁴ Поповић, Д. М. (1999): Извештај о археолошким истраживањима 1999. године, Мокра Гора, стр. 11-16

Приликом обиласка цркве у Кршању, археолози су затекли недавно обновљену цркву, подигнуту у целости крајем XIX века на месту старије спаљене. Камени зидови испуцали, вероватно услед клизања терена у више наврата су утезани металним затегама. Црква је пространа, једнобродне основе рашчлањене унутрашњим пиластрима на три травеја. Пиластри носе лукове на које се ослањају колотасти сводови. На истоку је пространа полукружна апсида са нишом проскомидије и једном мањом уз источни, олтарски прозор. Иконостас цркве је из 1911. године. Старије су само царске двери које, према сачуваном запису, потичу из 1848. године. Оне заједно са престоним иконама, сада у мокрогорској цркви брвнари, једине су преостале од олтарске преграде старијег храма. То је изгледа било једино што су мештани пред турским пустошењем 1876. године успели да спасу.

Природно окружење садашње цркве-мала зараван на падини обраслој шумом која се спушта ка десној обали Белог Рзава-доживљава се као идеалан сакрални простор. У близини магистралне комуникације, али довољно скривено и повучено од погледа, место садашње цркве очигледно крије трагове старијег светилишта. Нажалост, приликом њеног грађења крајем XIX века спаљени храм до темеља је срушен, а том приликом су вероватно ишчезли и сви надземни трагови других здања која су се ту могла налазити. До археолошких истраживања у будућности могуће је изнети само неке претпоставке. Предање да је стара црква у Кршању три пута спаљивана указује на њено дуго трајање. То је чињеница од које се може поћи у даљим размишљањима. Претпоставка је да се на овој локацији налазио мали манастирски комплекс настао у ранијим раздобљима турске окупације, а можда чак и пре османлијског освајања. Ово сакрално средиште, по свему судећи, било је у блиским везама са знаменитим манастиром у Добруну. Преписивачки центар у „Мокрој Гори“ посведочен сачуваним записом из 1602. године, према досадашњим сазнањима, могао се налазити управо у манастиру за који смо претпоставили да је постојао на месту садашње цркве у Кршању.³⁵

Прошлост Мокре Горе још увек је затамљена многим питањима без одговора. Недостатак старије архивске грађе и уопште писаних историјских извора отежава даља трагања. У том смислу нова сазнања вероватно ће пружити археолошка истраживања у будућности.

1.2.3. Становништво

Праћење хронологије мокрогорског краја од првих досељавања Словена није могуће због недостатка материјалних доказа. Они су уништени у вихору честих ратних разарања ових немирних балканских простора.³⁶

Поуздано се зна да су у време стварања и јачања средњовековне српске државе Немањића, преко Шаргана и кроз мокрогорску котлину пролазили важни путеви који су водили према оближњем Вишеграду, као и према Прибоју и Новој Вароши. Најстарија материјална сведочанства о постојању насеља Мокра Гора сачувана су на старом гробљу. Они указују да је село живело још током XIV века, у време владавине цара Душана. Након његове смрти господар овог краја постао је Војислав Војиновић, а затим Никола Алтомановић који је створио државу „од Рудника до Дубровника“. Од 1374. године па до

³⁵ Поповић, Д. М. (1999): Извештај о археолошким истраживањима 1999. године, Мокра Гора, стр.17

³⁶ Бешлић, М. (1987): Мокра Гора-Антропогеолошка и етнолошка истраживања, Народни музеј Ужице, Ужице

Косовске битке, овим крајевима и Добруном владао је кнез Лазар, а 1459. године стигли су турски освајачи који су на Шаргану поставили границу између смедеревског и босанског санџака. Након дугог ропства, ослободилачки устанци српског народа довели су 1834. године до померања границе према Турској са Шаргана на Балван. У том периоду граничне прелазе у Мокрој Гори и на Јавору прелазиле су колоне избеглица из Црне Горе и Босне тражећи спас од турског зулума. Недаће становништва ових простора настављене су и за време српско-турског рата 1876. године, анексије Босне и Херцеговине 1908. године, балканских ратова 1912. године и каснијих светских ратова.

Стална историјска превирања, досељавања избеглица и збегови досељеника, утицала су на честу промену демографске слике овог краја. Данашњи житељи мокрогорске и креманске котлине већином воде порекло од досељеника који су пристизали у XVII, XVIII и XIX веку из Херцеговине, Босне, Црне Горе и моравичког краја. У XX веку нека досељавања, превасходно Личана и Кордунаша, била су везана за изградњу шарганске пруге. Међутим, поред досељавања, текао је и процес иселавања ради школовања или запошљавања, тако да је последњих педесетак година број житеља преполовљен. Према последњем попису из 2002. године, у селу Мокра Гора живи свега 605 становника.³⁷

У складу са природним условима, становништво је у прохујалим вековима традиционално живело од шумарства и пољопривреде, пре свега сточарства. Производи овог краја били су дрвна грађа, луч, катран, месо, млеко, кожа, вуна, шљива, кукуруз, мед, восак, ракија, сукно од конопље или лана. Мада је данашњи начин привређивања другачији, велики број домаћинстава и даље је бар делимично, очувао по неку од старих делатности.

1.2.4. Обичаји

Старији мештани Мокре Горе памте ратове и недаће, али и многе традиционалне светковине.

Велики вашари у Мокрој Гори организовали су се на дан Св. Јована јесењег, Мале Госпојине и Св. Илије. Гости из Шљивовице, Биоске, Кремна, Растишта, Заовина, Добруна, Вардишта, Сегмењава и других оближњих села су масовно долазили на тај дан и заједно са мештанима славили. Један од најлепших обичаја био је плетење венаца од петровца дан уочи Петровдана. Венце су на мокрогорским ливадама плеле девојке, а за њима су ишли младићи и деца да им помажу. Кад би освануо Петровдан, све би у кући било окићено венцима, а нарочито стаје и карлице с кајмаком. На дан поклада за Ускршње посте, у Мартином долу сваки је засеок за себе правио љуљашку на којој су се љуљали и међу собом у љуљању надметали момци и девојке.

Када би освануо Спасовдан, сеоска слава Мокре Горе, Кршања и Котромана, ова села су обилазиле крстоноше. Обредна поворка је полазила из цркве св. Вазнесења у Кршању, и пролазећи кроз оближње засеоке, поход је завршавала у дворишту мокрогорске школе, код такозваног Марковог камена поред којег је био постављен дрвени крст као запис.³⁸

Поред поворке крстоноша, засеоке је традиционално обилазила и обредна поворка девојака на дан Св. Јеремије.

³⁷ Познановић, Р. (2006): Пругом преко Шаргана, Ужице, стр.18

³⁸ Ивановић, М. (2009): Културно наслеђе у туризму југозападне Србије, Београд, стр.58

1.2.5. Народно градитељство

Насеља могогорског краја су развијена по типу засеока у којима су поједина домаћинства образовала породичне задруге. Највећи засеоци су Богдановићи, Цвијановићи, Рабасовићи, Турудићи, Шпијуновићи, Глибетићи, Миловићи, Којадиновићи, Суви Поток, Милекићи, Мантеше, Филиповићи, Шајаковићи и Витаси. Једино право насеље у Парку природе је Мокра Гора, „друмско село“, како га је сликовито назвао Јован Цвијић.

Традиционални објекти за становање овог краја су старовлашке брвнаре са четвороводним кровом од шиндре или даске. Једноставне комбинације дрвета и камена, стварају јединствен визуални доживљај на који нико не може остати равнодушан.

Кућа овог краја представља централни и најважнији део окућнице око које се организује домаћинство. Унутрашњост куће је подељена на два дела, собу бондручне конструкције и дрвену „кућу“ у којој се налазило огњиште. Првобитна огњишта су постављана у средиште „куће“, а касније су померана уз зид који дели собу од „куће“. Најстарије куће нису имале оцак јер је огњиште било отворено, а дим је одвођен бацама. Нестанком отвореног огњишта и градњом земљаних пећи, дограђивани су оцаци великих димензија. Будући да су се ови објекти градили на нагибима, највећи број њих има камени подзид испод собе. Под у „кући“ био је земљан, док је под у соби био од дрвета. За разлику од пода, таван је и у „кући“ и у соби прављен од дрвета.

У оквиру окућнице подизана је и једноспратна дрвена зграда са тремом, објект у којем су обитавали ожењени чланови задруге са својим породицама. Кровни покривач зграде је најчешће шиндра коју је на неким објектима заменио цреп, а подрум испод зграде је грађен каменом.³⁹

Поред стамбених објеката, традиционална окућница има и друге помоћне објекте: млекаре за држање млечних производа током лета и сушење меса преко зиме, пушнице за сушење воћа, чардаке за чување кукуруза у клипу, торове за смештај ситне стоке и штале за смештај крупне стоке. Грађени углавном од дрвета, шиндре и мањим делом од камена, ови објекти такође верно одражавају живот у планини и од планине.

Поред објеката који чине окућницу, многа домаћинства поседовала су и воденице, а према сећањима старијих мештана, на Белом Рзаву недалеко од цркве, постојале су и ваљарице у којима је ваљано сукно за потребе становника Мокре Горе, Котромана и Кршања.

У данашње време, само је део објеката у могогорским домаћинствима сачуван у свом изворном облику. То су углавном зграде економије, док су куће претрпеле многе интервенције. У центру села Мокра Гора, од објеката из XIX века остали су још само Неранцина кафана, кућа Миље Богдановић, ковачница Милуна Арсенијевића која представља брвнару покривену шиндром и неколико помоћних објеката у дворишту Богдановића и Вујића. Највећи број аутентичних објеката може се видети у засеоцима удаљенијим од центра села.

Једно од најаутентичнијих насеља овог краја су Милекићи, засеок смештен на око 1100 m надморске висине. Његових двадесетак домаћинстава сраслих са јужним падинама Шаргана, у целости представљају још увек живо етно-село и музеј под отвореним небом настао овде због близине пространих планинских пашњака.

³⁹ Ивановић, М. (2009): Културно наслеђе у туризму југозападне Србије, Београд, стр. 61

1.2.6. Материјална база развоја туризма

Смештајни и угоститељски капацитети чине значајан ресурс без кога није могуће развијати туризам на било ком подручју.

Музејско-туристички комплекс „Шарганска осмица“ располаже са следећим смештајним капацитетима:

- Коначиште „Осмица“ налази се на железничкој станици Мокра Гора. Објект располаже са 50 лежаја у 22 смештајне јединице (двокреветне и трокреветне собе и апартмани). У склопу овог објекта је и мултимедијална сала погодна за организацију разних врста семинара, едукација, радних ручкова и слично. Национални ресторан у станичној згради има 76 седећих места.
- Планинска кућа се налази на локацији која носи назив „Девети километар“, удаљена је од станице Мокра Гора 1,5 километар. Располаже са 12 лежаја. У близини Планинске куће налази се етно-туристички центар. Трнутно је у фази адаптације, зграда бивше стражаре адаптира се у музеј са експонатима везаним за време градње Шарганске осмице, али и са другим етно садржајима из прошлости овог краја.

Осим националног ресторана на железничкој станици Мокра Гора, ресторани у станици Шарган Витаси и Јатаре су укупног капацитета 180 места.

Смештајни капацитети у коначишту „Осмица“ и у Планинској кући нису увек довољни да би се сместили гости музејско-туристичке железнице „Шарганска осмица“, те се у том случају смештај гостију обавља у хотелу „Међавник“ (****) у Дрвенграду, удаљеном око два километра од станице Мокра Гора, као и у сеоским домаћинствима.

Слика 3: Коначиште "Осмица"

Извор: ЗУМ „Шарган“

Слика 4: Планинска кућа

Извор: ЗУМ „Шарган“

1.2.7. Спортско-рекреативна супраструктура

Скијалиште на Иверу

Непуних 8 km од Дрвенграда, налази се скијалиште на Иверу. Старт четири уређене стазе укупне дужине 5 km смештен је на висини од 1490 m, а циљ на 1200 m, поред Планинског дома „Младост“. Са циља полази станица 1100 m дуге жичаре сидрашице која

покрива све стазе капацитетом од 600 скијаша на сат. Стазе су опремљене са четири топа за ваштачко оснежавање, а уређују се уз помоћ два табача за снег.

1.2.8. Заштићена природна добра као туристички ресурс

Заштићена природна добра представљају значајан туристички ресурс у савременом туризму. Према проценама Светске туристичке организације међународна туристичка тражња, посебно у Европи, све више је усмерена према еколошко–туристичким дестинацијама. Ако се посматрају услови боравка у здравој и еколошки чистој средини највеће шансе за развој има планински туризам. У процесу глобализације заштићена природна добра представљају изузетно богатство и реткост, те су неопходне осмишљене маркетиншке активности на циљним тржиштима које представљају специјалне интересне групе. Екотуризам је један од облика рекреативног туризма, чији је основни мотив путовања–туристичке посете и боравак у заштићеној и очуваној природи, као и очуваним руралним срединама, са циљем да се посетилац у природи одмара и да је пажљиво упознаје и чува.⁴⁰

Парк природе Шарган-Мокра Гора обухвата подручје планине Шарган, мокрогорске котлине, долине Белог Рзава и јужних делова планине Таре са Добрим и Љутим пољем и долином потока Братешина. Налази се на подручју града Ужица, катастарских општина Мокра Гора и Кремна, на подручју општине Чајетина, на делу територије катастарске општине Семегњево и на подручју општине Бајина Башта, на делу територије катастарске општине Зауглине. Укупна површина Парка природе “Шарган–Мокра Гора” износи 10.813,73 ha, од чега је 4433,33 ha у државној својини, а 6380,40 ha у приватној и другим облицима својине. Парк природе “Шарган–Мокра Гора” проширен је 2008. године. До тада је била на снази уредба којом је ово подручје спадало у Предео изузетних одлика “Шарган–Мокра Гора” (нижи ниво заштите) који је обухватао мање подручје од оног које сада улази у састав Парка природе. Проширење Парка природе изазвало је контраверзне реакције у јавности и предмет је бројних конфликта између локалног становништва и Парка природе који је основала Влада Републике Србије.

II. СТАЊЕ РАЗВОЈА МТЖ „ШАРГАНСКА ОСМИЦА“

2.1. Преглед развоја Мокре Горе као туристичке дестинације

Пројекат развоја Мокре Горе, каква је данас позната у јавности, је отпочео 1994. године после једне разорне полаве која је отворила бар два века затрпан извор лековите Беле воде. На вековном месту ходочашћа локалног становништва појавила се окамењена дрвена стублина. У очишћеном и уређеном извору пронађен је Римски новчић са ликом императора Тиберија.

После једног прилога у емисији „Ипак се окреће“, беспутном извору су почели да пристижу бројни намерници, тражећи лека у лековитим белим изворима. У жељи да се извор заштити и учини доступним, али и да се коначно заустави дугогодишњи тренд

---

⁴⁰ Николић, С. (2006): Туризам у заштићеним природним добрима Србије, Завод за заштиту природе Србије, Београд, стр. 84

расељавања становништва, маја 1994. године, у оквиру Месне заједнице Мокра Гора године формиран је посебан Одбор, састављен углавном од расељених Мокрогораца који су имали огромну жељу, знања и могућности да свој завичај уведу из XIX право у XXI век.⁴¹

Одбор Месне заједнице, назван „Осмица“ је убрзо статусиран и регистрован као Завичајно удружење Мокрогораца „Шарган“ и у своје редове је окупио неколико десетина високо образованих и стручних кадрова економске, правне, архитектонске и других струка, укључујући и бројне успешне привреднике из целе Србије. Завичајно Удружење Мокрогораца „Шарган“ је хуманитарна и непрофитна организација која је основана 1994. године и правно регистрована 1997. године са основним циљем са де обнови Шарганска пруга, што се коначно и догодило доношењем Одлуке ЖТП „Београд“ о обнови у августу 1999. године. Поред овог циља, као основног, једна од важних програмских активности овог удружења је формирање парка оживљених експоната историје и традиције „Музеј под отвореним небом“, посебно парних машина са акцентом на експонате из програма шумских и индустријских железница, обзиром да су у Мокрој Гори, поред Шарганске пруге, постојале и три пружне трасе за извлачење грађе, у периоду до Другог светског рата. Посебна програмска група за музејске експонате и заштиту добара техничке културе формирана је 1.2.1999. године. Током дугогодишње активности на овом плану, ова организација је формирала импозантну поставку у зони лековитих извора Свети Јован Крститељ-Беле воде у Мокрој Гори, чију окосницу представља обновљена траса шумске пруге (Предузећа „Вао и компанија“, 1928-1932. године), пренете из шумарије Вишњићево са парном локомотивом 88 и специјалним плато колима-такозваним „Мажино“ вагонима. Дакле, ова организација прикупља и штити железничке и друге експонате парне вуче које редовна железница кроз историју није користила, уз напомену да паралелно са овим активностима, у сарадњи са оперативним одбором Музејског савета железнице, Удружење води и акцију прикупљања возних средстава за колосек од 760 mm, за потребе железнице-„Шарганске осмице“ (локомотива 83 из Вишеграда, три вагона из Бијељине, локомотива „Елза“ из ФШ „Зрењанин“, локомотива „Урна“ из Добоја и друге).⁴²

Реализовано је низ пројеката у периоду од 1994 до 1999. године који су битно поправили основну инфраструктурну опремљеност, обзиром да је Мокра Гора у послератном периоду била ван свих планова и улагања како државе, тако и општине.

Кључни пројекти су:

- Реконструисан је већи део електро-мреже.
- Изграђени су први асфалтни путеви (за лековити извор, локално игралиште). реконструисана је већина путева према локалним насељима.
- Изграђен је ТВ репетитор.
- Реконструисан је локални водовод.
- Окречене су и уређене све фасаде у центру места са интересантним партерним уређењем.
- Окречене су две основне школе, адаптирана је фискултурна сала и реализован је пројекат амбијенталног амфитеатра са детаљним партерним уређењем школског дворишта после чега је Основна школа добила бројне награде еко-фонда Ужице и других институција.

⁴¹ Глибетић, Р. (2007): Програм рада и концепт стратегије развоја Мокре Горе за период 2007-2012. године, Београд, стр. 12

⁴² Грујић, М. (2006): Феникс на Шаргану-два живота шарганске пруге, Желнид, стр. 82

- Изграђен је парохијски дом површине око 500m² са прекривањем цркве и интересантним партерним уређењем црквене порте.
- Организована је еколошка едукација за ученике основне школе још 1995. године, што је дало изузетне резултате у каснијем периоду. Ово је посебно видљиво у односу стасале генерације која је већ преузела велики део одржавања школског комплекса, где посебно истичемо изграђен однос према природи и њеној заштити.
- Интересантно су уређена три извора лековитих вода са пешачко-рекреативном стазом, бранама-купалиштима и другим садржајима у долини кристално чисте речице Камешине.
- Изграђен је Завичајни дом са репликом шумске пруге, којом је извучена грађа у периоду 1928-1932. године са са импозантном музејском поставком техничких експоната на парни погон (парни ваљци, парне локомотиве, локомотиле и др).
- Инсталирана је телефонска централа са већим бројем прикључака. На ТВ репетитору је монтирана опрема за мобилну телефонију 1998. године.
- Поред поменутих кључних програма, који су на неки начин пробудили наду у боље сутра и створили основне услове за опстанак становништва, спроведено је низ акција на уређењу природне средине, као што су: чишћење свих дивљих депонија, чишћење потока, заштита извора, уређење пешачких стаза, интересантно партерно уређење простора, изградња више јавних тоалета, обнова и изградња јавних чесми и сл.

Средства су поред Министарства саобраћаја (за асфалтирање путева) обезбеђена од бројних донатора са територије целе Србије, о чему сведоче три табле-захвалнице у Мокрој Гори. Међутим, основни циљ Завичајног удружења Мокрогораца „Шарган“ у овом периоду је свакако био обнова бивше узане пруге преко Шаргана (бивша пруга Београд-Дубровник), чувене „Шарганске осмице“, за коју је цео крај носталгично везан и чијим укуцањем 1974. године је и почело расељавање места и практично гашење насеља.

Овај циљ као врховни мотив и жеља ове групе људи је покренуо све оно што је данас видљиво у Мокрој Гори. Идеја обнове „Шарганске осмице“ у периоду 1994-1998. године, и поред бројних покушаја није наишла на разумевање тадашњег ЖТП-а „Београд“, што је свакако разумљиво, обзиром на тежак положај железнице у том периоду.

Завичајно удружење Мокрогораца је са Месном заједницом Мокра Гора учинило све што се у тим околностима могло. Организована је радна акција током 1997. и 1998. године, захваљујући којој је траса пруге са тунелима прочишћена, тако да је била доступна путничким колима. Војска Југославије је за време рата 1999. године додатно уредила трасу пруге Мокра Гора-Шарган.

Током 1998. године очишћена је траса пруге и санирани су тунели. Положено је симболичних 60 метара колосека. Даље полагање колосека планирано је за почетак 1999. године, али је овај посао услед рата одложен. Коначно, 23.08.1999. године, петогодишњи труд је дао резултате. ЖТП „Београд“ је поред веома сложеног економског положаја после огромних ратних штета ипак донео Одлуку о обнови „Шарганске осмице“.⁴³

Шине, колосечни прибор, локомотиве, вагони и остала опрема су прикупљени углавном са укинутих пруга и на отпадима Србије и Републике Српске. Тек средином новембра 1999. године положене су прве шине на прузи узаног колосека између Шаргана и Мокре Горе. Тиме је био означен почетак радова на обнови популарне Шарганске осмице,

⁴³ Глибетић, Р. (2007): Програм рада и концепт стратегије развоја Мокре Горе за период 2007-2012. године, Београд, стр. 14

најлепшег споменика железничког неимарства и будућег поноса туристичке привреде Србије.

Детаљно припремљени планови обнове већ су од 1.9.1999. године почели да се реализују. Радове су углавном изводиле стручне екипе ЖТП-а, уз пуну подршку железничких синдиката. Донатори из Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине су и овом приликом дали немерљив допринос. Чланови Удружења су овог пута именовали и чланове Одбора за Обнову Шарганске пруге. Неочекивана подршка је стигла из музејских установа бивших југословенских република уз веома велики број писама подршке из европских туристичких железница и музеја. Помоћ се нудила и пружала са свих страна. Десила се синергија какву је готово немогуће поновити.

Потпуно уништене станице Мокра Гора, Јатаре и Шарган-Витаси, са помоћним објектима и железничким постројењима реконструисане су за годину дана. Постављена је пруга на релацији Шарган-Јатаре и део колосека од станице Мокра Гора, узграђени допунски туристички садржаји и угоститељски објекти.⁴⁴

Туристички комплекс „Шарганска осмица“ је почео са радом у јуну 2000. године уз интересовање неколико пута веће од пројектованог и очекиваног.

Слика 5: Траса Шарганске осмице

Извор: ЗУМ "Шарган"

Променом пословодства железнице крајем 2000. године, радови на даљој ревитализацији преосталих седам километара пруге су привремено застали.

Група од седам академика посетила је „Шарганску осмицу“ у јуну 2001. године на позив Одбора за обнову. Објављена и похвална подршка групе академика је битно поправила шансе за наставак пројекта. Академија Наука је током наредних година, када је пројекат „Шарганска осмица“ улазио у кризе и опасности (афера-никл и друге), увек била ту да посаветује и помогне, како би Шаргански пројекат наставио даље. Поводом

⁴⁴ Глибетић, Р. (2007): Програм рада и концепт стратегије развоја Мокре Горе за период 2007-2012. године, Београд, стр. 15-16

иницијативе за даљу реализацију обустављене инвестиције, на адресе најодговорнијих функција у Држави пристигле су писане препоруке функционера Европске Федерације за туризам и транспорт (FEDECRAIL), високих политичких личности из Велике Британије, Аустрије, Француске и других земаља.

Светски познати режисер Емир Кустурица је за потребе снимања филма „Живот је чудо“ саградио „станицу“ Голубићи између Јатара и Мокре Горе. Обзиром на амбијент простора и сценарио филма који је управо захтевао градњу пруге, представници „Раста филма“ (Емир Кустурица) су у јесен 2001. године затражили сарадњу на овом филмском пројекту који је Одбор за обнову веома радо прихватио. Током 2002. и 2003. године, а делимично и 2004. године, сви расположиви ресурси су стављени у функцију реализације филма. Тадашњи генерални директор ЈП „Железница Србије“ је за наведене активности имао разумевања. Међусобним уговором и осталој документацији коју је припремио Одбор за обнову „Шарганске осмице“, Железница је све услуге и друге обавезе обавила без накнаде, с тим што је филмска станица Голубићи пренета у власништво железнице.

Станична зграда је саграђена као верна копија типичних станица из Босне, чак јој је пренесена старост и патина тих станица. Станица Голубићи у Мокрој Гори из овог разлога изгледа као да је грађена још пре Првог светског рата, а можда и раније. Станична зграда подигнута је с леве стране пруге и остављена је у стању у коме је снимљена последња сцена филма.⁴⁵

Слика 6: Станица Голубићи

Извор: ЗУМ "Шарган"

Ревитализације пруге је завршена и железница је током 2002. године, паралелно са веома захтевним асистенцијама за потребе филма, извршила постављање колосека у сопственој режији. Прва вожња на целој траси „Шарганске осмице“ је обављена 26.10.2002. године. Дана 01.09.2003. године, по добијању употребних дозвола за пругу, објекте и возна средства, отпочео је редован туристички саобраћај на релацији Мокра Гора-Шарган. Број путника и посетилаца је превазишао сва очекивања. Током сезоне 2010. године, четири путничка вагончића (капацитета око 130 седишта) су превезла око 80.000 туриста, што је неупоредиво више у односу на сличне туристичке железнице у Европи. Паралелно са пројектом обнове Шарганске пруге, вођене су активности са Општином Вишеград, Владом и железницом Републике Српске за обнову пруге од Мокре Горе до Вишеграда. Колосек на релацији Мокра Гора-Добрун (7,8 km у Србији и 8 km у Босни)

⁴⁵ Поповић, Глибетић, Р. (2000): Мокрогорци на шинама, Београд, стр. 37

постављен је у периоду 2004-2006. године, односно пруга је у међувремену пристигла наомак Вишеграда (граница-Вишеград-18,7 km).⁴⁶

Редован саобраћај на релацији Мокра Гора-Добрун је после усаглашавања компликованих пограничних процедура (полиција, царина, железница) отпочео 28.08.2008. године.

Први воз до Вишеграда кренуо је 28.08.2010. године. Воз на релацији Мокра Гора-Вишеград саобраћа факултативно, а у плану је да се за сезону 2012. године и овај воз уведе у саобраћај као редован. Полазак првог воза за Вишеград се коначно реализовала прва фаза заједничког пројекта ужичке регије у Србији и вишеградске регије у Републици Српској, укључујући и валоризацију туристичких потенцијала реке Дрине (Перућац-Вишеград) коначно реализовао у првој фази. Друга планирана фаза је повезивање Шарган Витаса са Ужицем, чиме би укупан пројекат под радним називом: “Туристички каравани, долином Ђетиње, Рзава и Дрине“, коначно заживео, а са њим у овом моменту непредвидиви привредни развој најмање три регије са израженом прекограничном компонентом. Паралелно са овим железничким пројектом, сагласно прецизним Програмима рада (средњорочним на пет година и годишњим акционим плановима за имплементацију средњорочних), Удружење „Шарган“ је реализовало и низ других пројекта, као што су:

- Обнову-изградњу цркве Свети Јован Крститељ на Белом извору у веома интересантној Рашко-византијској изведби;
- Обнову-изградњу цркве брвнаре Свети Цар Константин и Царица Јелена на Шаргану (једну од најинтересантнијих црквених објеката од дрвета);
- Споменик војнику-јунаку са реконструкцијом спомен обележја изгинулим ратницима у I и II Светском рату;
- Веома импозантну поставку музејских експоната парне вуче и других добара техничке културе;
- Низ објеката и садржаја интересантне изведбе са пројектантским решењима инспирисаним историјом и традицијом овог краја-пажљиво уклопљеним у природни амбијент простора;
- Посебан акценат је стављен на текуће одржавање изграђених објеката и укупног простора Мокре Горе. У оквиру Месне заједнице утврђена је прецизна организација свакодневног одржавања беспрекорне чистоће и уредности, што је најчешће први утисак посетилаца.

Током 2000. године покренут је поступак доношења урбанистичког плана, што је крајем 2001. године резултирало усвајање Генералног пројекта са елементима плана детаљне регулације за пругу и појас пруге укључујући све инфраструктурне и друге објекте. Сачињена је адекватна пројектна документација (око 150 пројеката), обезбеђене су урбанистичке, грађевинске и употребне дозволе за све изведене радове.

Смештајно-угоститељски комплекс у станици Мокра Гора (укључујући и околно насеље) опремљен најсавременијом СБР технологијом за пречишћавање отпадних вода чиме је водоток реке Камешине максимално заштићен.

Развој у текућем периоду је трасиран документом: „Програм рада и концепт стратегије развоја са подлогама за израду пројектно-техничке документације за период 2007-2012. године, са годишњим акционим плановима и извештајним документима за

---

⁴⁶ Глибетић, Р. (2007): Програм рада и концепт стратегије развоја Мокре Горе за период 2007-2012. године, Београд, стр. 18

протекли период. Наведени документи су препуни нових и веома интересантних садржаја који би комплетирали укупан туристички амбијент, додатно обогатили простор, битно допринели функционално-естетској вокацији већ атрактивне понуде и свакако обезбедили сигуран привредни развој целог краја. Документи су усвојени у Месној заједници и уз сагласност Општине достављени обрађивачу Просторног плана планине Таре (Одлука Владе Републике Србије од 02.11.2006. године), односно обрађивачу Просторног плана Града Ужица. Стартна позиција презентираних предлога је затечено стање у моменту доношења Закона о планирању и изградњи („Службени гласник“ бр. 47/2003) и тим поводом обављеног аеро снимка простора из маја 2003. године, с тим да постоји сличан снимак из 2001. године.⁴⁷

Поменутом Одлуком Владе из 2006. године, израда просторног плана планине Таре је требало да буде окончана за годину дана (до 2.11.2007. године), чиме би се предупредили актуелни проблеми и неконтролисана градња на овој предивној планини. Просторни план планине Таре није ни до данас донет.

Извршена су истраживања и сачињени елаборати у оквиру израде урбанистичко-планске и пројектне документације, по следећим програмима:

- Елаборат етнографско-споменичког наслеђа целог краја наручен је и сачињен 2001. године од стране Завода за заштиту споменика културе Краљево,
- Пројекат заштите природе и њених реткости инициран је 2001. године код Завода за заштиту природе, што је резултирало одлуком о претходној заштити (предео изузетних одлика „Шарган“, Мокра Гора).
- Пројекат заштите добара техничке културе у смислу Закона о културним добрима инициран је 2003. године код Министрства културе, што је резултирало више решења о заштити која су обухватила техничко решење пруге и сва возна средства од историјске вредности, као и више веома значајних експоната (године производње: 1888, 1903, 1913. године и касније). Мокра Гора се данас може похвалити изузетним техничким музејом под отвореним небом.
- Испитивања лековитих извора наручена су и обављена код Института „Милован Јовановић Батут“ током 1994. и 1995. године. Додатне анализе су извршили проф. др. Радомир Тишма из Института за рехабилитацију, Београд и академик проф. др. Зоран Максимовић.
- Археолошка истраживања за трагове сакралних објеката и некрополу стећака из XIII и XIV века, наручена су и обављена 1998. и 1999. године од стране Археолошког института „Сану“.
- Прикупљена је историјска грађа о овом пограничном простору са акцентом на тему изградње пруге (почев од 1916. године у сарадњи са Бечким и другим архивима) која је имплементарна и објављена кроз књиге и друге публикације.
- Снимљено је више краткометражних документарних филмова у циљу лобирања Пројекта обнове, а касније у пропагандно-туристичке сврхе. Неки од њих су освојили и међународне награде.
- Осим јавних медија, развој Мокре Горе у овом периоду пратио је и часопис „Осмица“ (регистрован 1998. године), а касније кроз билтене мокрогорског летописа.⁴⁸

⁴⁷ Извод из програм рада и концепта стратегије развоја Мокра Горе 2007– 2012.

⁴⁸ Глибетић, Р. (2007): Програм рада и концепт стратегије развоја Мокре Горе за период 2007-2012. године, Београд, стр. 17-26

Наведени укратко презентовани историјат је преглед активности Одбора за обнову „Шарганске осмице“, испред Акционарског друштва „Железнице Србије“, Завичајног удружења Мокрогораца „Шарган“ и Месне заједнице Мокра Гора, као техничко-идејним организаторима развојне стратегије. За све што је данас видљиво у Мокрој Гори дугује се захвалност многим помагачима из Железнице и целе Србије. Мала пруга је некако окупила тимове добронамерних људи који су желели да укупна идеја успе и заживи и да се овај пример, као проверени рецепт примени и на друге средине.

Обзиром на лепоту и атрактивност ове музејско-туристичке железнице доћи ће и до њеног даљег развоја. Железничари из Босне продужили су пругу до Вишеграда, чиме су се отвориле неслућене могућности за развој туризма у комбинацији атрактивне планине (Златибор-Шарган-Тара), с посебним доживљајем кроз путовање узаном пругом и сплаварењем низ Дрину, као и другим садржајима.

2.2. Статус и концепт развоја МТЖ „Шарганска осмица“

Шарганска осмица је јединствен туристички производ који је данас конкурентан на међународном тржишту. Од почетка рада на активирању Шарганске осмице, менаџмент који руководи овом музејском железницом имао је визију шта жели постигне, и уз добру организацију и квалитетне људске ресурсе Шарганска осмица је један од најатрактивнијих туристичких производа у Србији. Изузетно је значајан плански инфраструктурни развој уз традиционални и строго прописан стил градње.

Реализацијом пројекта „Шарганска осмица“ и Рзавско-дринска железница, овај део западне Србије и Вишеградске регије у Републици Српској је после четврт века пропадања и расељавања становништва почео убрзано да се развија, са изузетним перспективама у области туризма и пратећих услужних делатности. Изградњом пруге, простор је постао атрактиван и за приватан капитал, што је резултирало изузетним ефектима на запошљавање становништва. Створили се услови за реализацију и промоцију јединственог туристичког производа под називом „Чаробни туристички прстен“. Имајући у виду очигледне ефекте на укупан стандард и евидентне привредне иницијативе у рејону ове две музејско-туристичке железнице, град Ужице је покренуо пројекат повезивања Шарганско-рзавске пруге са Ужицем, чиме би се поред туристичког саобраћаја обезбедила могућност транспорта робе од Вишеградске регије до Барске пруге.

Обзиром да у свету постоји велики број заљубљеника у пруге уског колосека (Немачка, Велика Британија, Јапан и други), производ Шарганске осмице у склопу концепта Мокре Горе је по свему јединствен и специфичан туристички производ који има велики потенцијал за даљи развој.

Будућност и развој Мокре Горе, Шаргана, чак и Рзавско-дринске железнице, су свакако везани за статус, функцију и судбину овог музејско-туристичког комплекса. Дакле, успемо ли сачувати овај, како га већ зову, драгуљ српског туризма, сачуваћемо суштину и будућност овог малог места на крају државе. Шарганска пруга је синоним, печат и једноставно заштитни знак Мокре Горе. То парче годинама заборављене пруге, је на најбољи начин пронело глас о постојању Мокре Горе, тамо негде на српско-босанској граници.

Слике 7 и 8: Музејско-туристички воз "Носталгија"

Извор: ЗУМ "Шарган"

У оваквом економском амбијенту, музејско-туристичка железница „Шарганска осмица“ може преживети предстојеће кризе само уз позитивно економско пословање и високу професионалност у сваком смислу, што би све заједно обезбедило статус економски одрживог и национално прихваћеног музејског комплекса од посебног значаја за историју науке и технике Републике Србије. У сусрет овоме, у последње четири године су спроведене компликоване процедуре заштите у смислу Закона о културним добрима, како за трасу пруге, тако и за возна средства. „Шарганска осмица“ је као музејска пруга са возним средствима и станичним објектима, заштићена решењем Министарства културе, Музеја науке и технике Србије број 37/3 од 16.7.2004. године, чиме су „Железнице Србије“ именоване за носиоца заштићеног националног добра, што подразумева изузетно строге законске обавезе газдовања овим добром. Као музејско национално добро, овај објекат није могуће на класичан начин комерцијализовати.

Управљање музејским добром је подложно контроли неопходних органа у складу са прописима који регулишу ову област. Издавање и комерцијализација на класичан начин у потпуности одступа од опште идеје и концепта развоја овог музејско-туристичког комплекса и природног ресурса посебних одлика, како је проглашен простор Мокре Горе и Шаргана. Промена концепта у правцу опште комерцијализације ће потпуно девастирати овај простор који је до сада оцењен као пример одрживог туризма у европским размерама.

Развоју туризма у Мокрој Гори се плански приступа, брине се о сваком детаљу, како се не би нарушио природни амбијент и посебност овог простора.

2.3. Статус заштите у смислу Закона о културним добрима и правно-економски концепт обнове МТЖ „Шарганска осмица“

Музејско-туристичка железница „Шарганска осмица“ је прва музејска железница у југоисточној Европи. Пројекат обнове пруге узаног колосека на релацији Шарган-Витаси-Мокра Гора, као најатрактивнијег дела на бившој такозваној трансјугословенској прузи Београд-Вишеград-Сарајево-Дубровник (Херцег Нови-Зеленика), реализован је у периоду 1999-2003. године.

Реконструкција и ревитализација овог, у европским размерама, познатог градитељског решења с почетка прошлог века, реализована је у складу са важећим прописима који регулишу ову област.

Одлуком Скупштине Општине Ужице 01 број 350-45/01 од 28.11.2001. године, сагласно члану број 27. и 35. Закона о уређењу простора и насеља (Службени гласник бр. 44/95), донет је Генерални план ревитализације пруге узаног колосека Шарган Витаси-Мокра Гора са пратећим објектима у зони подручја „Шарганска осмица“ са елементима регулационог плана.

Сагласно Програму радова ЖТП „Београд“ број 451-1/01 од 1999. и 2001. године, за израду урбанистичке и техничке документације за изградњу, реконструкцију и ревитализацију железничке пруге уског колосека и подручја у зони комплекса „Шарганска осмица“, Саобраћајни институт ЦИП д.о.о. је на основу прецизно дефинисаних пројектних задатака и идејно обрађених архитектонских решења, израдио комплетну техничко-урбанистичку документацију, и то:

1. Претходне анализе и истраживања која су обухватила постојећу урбанистичку и техничку документацију, геодетске и геолошке подлоге, истраживања природних услова и евидентирање свих природних вредности, културних добара, туристичких мотива и капацитета
2. Претходна студија оправданости и генерални пројекат са претходном студијом утицаја на животну средину
3. Просторни план посебне намене
4. Регулациони планови (урбанистички пројекти)
5. Студије оправданости и идејни пројекти са анализом утицаја на животну средину
6. Главни пројекти за пругу и све инфраструктурне пројекте

Министарство саобраћаја и телекомуникација Владе Републике Србије је издало грађевинску дозволу за реконструкцију, ревитализацију и доградњу пруге и објеката железничке инфраструктуре. Сагласно наведеним документима, ЖТП „Београд“ је у периоду од октобра 1999. године до августа 2003. године, реализовао пројекат ревитализације и реконструкције објеката и пруге са пратећим пружним постројењима и целокупном грађевинском и електротехничком инфраструктуром. Министарство саобраћаја и телекомуникација је 28.08.2003. године издало употребну дозволу након извршених техничких прегледа и спроведених законских процедура од стране Републичке комисије. Исти поступак је спроведен и за реконструисана и рестауирана возна средства. ЖТП „Београд“ је почев од 01.09.2003. године организовао редован саобраћај на овој музејској железници.⁴⁹

⁴⁹ Глибетић, Р. (2007): Програм рада и концепт стратегије развоја Мокре Горе за период 2007-2012. године, Београд, стр. 28

Паралелно са укратко описаним законским процедурама, укупан пројекат ревитализације историје железничког градитељства и оригиналних возних средстава на Шаргану је реализован уз непосредну координацију са Заводом за заштиту споменика културе Краљево, Музејом науке и технике Београд, односно Министарством за културу Владе Републике Србије, Железничким музејом, Заводом за заштиту природе Србије и органима локалне самоуправе. ЖТП „Београд“ је од наведених институција наручио израду одговарајућих студија и елабората које су имплементирани у генерални пројекат ревитализације и примењене у реконструкцији инфраструктурних објеката и возних средстава на МТЖ „Шарганска осмица“.

Завод за заштиту природе Србије је донео одговарајуће решење о заштити подручја Шаргана и Мокре Горе, односно Музеј науке и технике је на основу Закона о културним добрима, посебним решењем број 37/3 од 16.07.2004. године и 11/11 од 28.06.2007. године, утврдио статус споменика техничке културе на простору Мокре Горе. Овим решењем су обухваћена следећа средства власништва Јавног предузећа „Железнице Србије“:

Табела 1: Возна средства ЈП „Железнице Србије“ са статусом споменика техничке културе

Назив средстава	Серија СДЖ, ЈДЖ/ЈЖ	Година производње
Парна локомотива	83173	1949.
Парна локомотива	83052	1923.
Парна локомотива	„елза“	1913.
Парна локомотива „Шкода“	25-27	1947.
Парна локомотива	85-005	1930.
Парна локомотива	„ресита мине“ 764-427	1956.
Путничка кола 3. разреда	Ц 3622	1939.
Путничка кола 2. разреда	Б 3678	1925.
Теретна затворена кола	Г 41435	1924.
Плато кола	Ј 49186	1930.
Отворена кола	К 56043	1927.
Отворена кола	Кр 57121	1917.
Вагон ресторан	Ко 0409	1903.

Извор: Јавно предузеће „Железнице Србије“, Информација о музејско-туристичкој железници „Шарганска осмица“ 2010, стр. 25

Наведена средства техничке културе, старости од 60 до 106 година, уведена су у регистар матичног Музеја науке и технике, са контролисаним обавезом начина коришћења и заштитним мерама које искључују евентуална оштећења, уништења или промену оригиналних делова. Исти поступак је спровело и Завичајно удружење Мокрогораца „Шарган“ у оквиру Месне заједнице Мокра Гора за прикупљене и рестауиране музејске експонате парне вуче, као што су локомотиве из 1906. и 1928. године, парни ваљци из 1949. и 1950. године и возна средства из програма шумских и индустријских железница.

Решењем Музеја науке и технике Београд број 12/39 од 30.08.2008. године о утврђивању техничко-инжењерског решења трасе „Шарганске осмице“ за културно добро од значаја за историју науке, технике и технологије у смислу Закона о културним добрима, Шарганска пруга је стављена под заштиту државе као културно добро са јединственим и аутентичним градитељским решењем, изведеним између 1915. и 1925. године. Спроведеним процедурама „Шарганска осмица“ се региструје као Технички музеј под отвореним небом.

Контрола начина коришћења регистрованих добара техничке културе, за рачун Државе, обављена је у марту 2010. године.

Обзиром на укупне подстицајне ефекте овог пројекта на развој туризма и укупан развој целог краја, заустављање дугогодишњег процеса миграције становништва са овог пограничног подручја, и у међувремену покренуте предузетничке иницијативе локалног становништва и заинтересованих капитала у пратећим услужним делатностима, Влада и Железница Републике Српске су у периоду 2004-2006. године ревитализовале пругу од граничног прелаза Котроман-Мокра Гора до Добруна, односно до Вишеграда на Дрини. Целокупан пројекат добио и прекограничну компоненту, у којој су изражени интереси три општине (Ужице, Бајина Башта, Вишеград) са својим туристичким и привредним потенцијалима.

Пројекат „Шарганска осмица“ је у комерцијалном смислу успео изнад очекивања. Чињеница да се возом капацитета 120 места у сезони превезе око 80.000 путника, довољно говори о статусу пројекта на тржишту туристичких услуга.

Графиконски показатељи броја страних гостију (гости из Британије, Словеније, Француске, Немачке и других земаља) бележе тренд раста.

Железница у условима све веће, често и нелојалне конкуренције, мора одржати атрактивност укупног производа, кроз надоградњу постојећих и завршетак започетих пројеката у већ препознативом атрактивном стилу, који истовремено не захтева велика средства.

Програм „Шарганска осмица“ је као музејски пројекат, поред директних улагања на класичан начин, највећим делом извођен активирањем половних материјала са укинутих пруга (углавном са подручја Војводине изграђених крајем XIX и почетком XX века) и ревитализацијом музејских возних средстава. Обзиром да се ради о специфичном железничком занату, са елементима рестаурације, не само оригиналног изгледа, већ и функције пруге, пружних постројења и возних средстава, пројекат ревитализације Шарганске пруге је највећим делом реализован у сопственој режији стручних сектора железнице и зависних предузећа, што је прецизирано посебним одлукама у периоду од 1999. до 2005. године, у оквиру планираних позиција годишњих програма пословања ЖТП-а Београд.⁵⁰

Рачуноводствена вредност пројекта је поред директних улагања изведена и свим могућим техникама законских ревалоризација и интерних обрачунских механизма у формирању вредности реактивних инпута, посебно у делу активирања отписаних возних средстава (старости између 30 и 100 година), шина (из периода 1887-1895), припадајућег колосечног прибора, радова у сопственој режији, у циљу да се обезбеди максимално могућа рачуноводствена основа као подлога за реалну процену вредности Шарганског комплекса, сагласно међународним рачуноводственим стандардима.

Укупна рачуноводствена вредност пројекта је формирана по следећим основама:

- Демонтажом укинутих пруга обезбеђене су шине, колосечни материјали, ЕТД и друга опрема музејске вредности, која је задужењем у магацин по МАТ-01 добила просечну књиговодствену вредност ових и сродних материјала на пословним књигама и по механизму извадница активирана у вредност инвестиције по износу активне књиговодствене цене. Сукцесивне демонтаже су овим механизмима

⁵⁰ Глибетић, Р. (2010): Информација о музејско-туристичкој железници „Шарганска осмица“ 2010, ЈП „Железнице Србије“, стр. 23

књиговодствено евидентирани у вредност инвестиције у пословним књигама ЖТП-а, уз годишње законске ревалоризације.⁵¹

- Вредност улагања од стране Владе Републике Србије у директном ангажману са извођачем радова (Републичка дирекција за путеве-„Путеви“ Ужице, за изградњу и асфалтирање приступних путева и паркинга за станицу Јатаре и Шарган у 2001. години у износу од 32,0 мил.дин.). Улагања су књиговодствено укњижена уз законске ревалоризације, без преноса финансијских средстава преко ЖТП-а, већ директним плаћањем Републичке дирекције предузећу „Путеви“ Ужице. Наменским преносом средстава Министарства за капиталне инвестиције на рачун ЖТП-а у износу од 19.950.000 динара за пругу Мокра Гора-граница, као и за возна средства. Учешће Државе преко ресорног Министарства је остварено и кроз финансирање пројектне документације у оквиру одобрених преноса наменских средстава за ове намене предузећа у целини, углавном директним исплатама ЦИП-у, који је израдио целокупну пројектну документацију.
- Донацијама материјала (2000 прагова-импрегнација Колашин, GS Trade-гумених подложака итд.) задужених по просечним књиговодственим ценама. Донацијама возних средстава (Општина Вишеград-парна локомотива серије 83, Музеј Бијељина-два путничка и један теретни вагон, локомотива серије 83 из Зајечара, локомотива „Елза“-Фабрика шећера Зрењанин, локомотива „Шкода“ и локомотива серије 83 са три вагона из евиденције железничког музеја, два плато вагона и станица Голубићи-француски продуцент „Раста филма“, дрзина робел-ЗГОП Нови Сад, амбулантно возило-Завод за ЗЗРЖ, МРК-МИН Сврљиг, итд.), који су директно материјално задужени (МАТ-01 и МАТ-556) и евидентирани у пословне књиге по ревалоризованим књиговодственим ценама или преузетим вредностима. Илустрације ради, донација цитроеновог возила Завода за здравствену заштиту је укњижена у пословне књиге по набавној вредности од 2.004.685,32 динара.
- Вредност улагања по основу погонских обрачуна извођења радова у сопственој режији, са пратећим трошковима и књиговодственом техником интерних корекција салда, између делатности које су изводиле радове (ЗОП, ЕТД, итд.) и функционалног носиоца улагања у евиденцију основних средстава. Наиме, горњи строј пруге са регулисањем и оспособљавањем колосека Шарган-гранични прелаз Котроман (око 25 km пруге са станичним колосецима) је реализован у организацији Сектора за грађевинске послове (Секције ЗОП Сремска Митровица и ЗОП Ужице). Такође, део радова на инфраструктури комплекса (Шарган, Јатаре, Мокра Гора, траса пруге, итд) је изведен и обрачунат у интерној режији Сектора за грађевинску делатност. Сектор за ЕТП је у сопственој режији извршио рестаурацију и монтажу СС и ТТ инсталација, о чему су спроведена књижења. Секција за зграде ЖТП-а је извела део занатско-грађевинских радова на објектима и инфраструктури у евиденцији инвестиционо-текућег одржавања.
- Директна улагања, преко Сектора за инвестиције у номиналним износима (без ревитализације) и то: 1999. године-12,4 мил.дин, 2000. године-39,1 мил.дин, 2001. године-24,5 мил.дин, 2002. године-19,4 мил.дин, 2003. године-22,6 мил.дин, 2004. године-17,7 мил.дин, 2005. године-19,2 мил.дин, за ревитализацију пруге и објеката

⁵¹ Глибетић, Р. (2010): Информација о музејско-туристичкој железници „Шарганска осмица“ 2010, ЈП „Железнице Србије“, стр. 25

на потезу Мокра Гора-Шарган, а 2004. године-20 мил.динара (наменска средства Министарства за капиталне инвестиције) и 8,1 мил.дин-Железнице Србије за пругу Мокра Гора-гранични прелаз Котроман, што укупно износи 183,1 мил.дин. Средства за ове намене су по правилу обезбеђивана из ванредних екстерних извора што су актуелна пословодства имала у виду приликом доношења одлука. Слични аранжмани би се реализовали и за наредна улагања.⁵²

- Увећањем вредности инвестиције изведене применом ревалоризованог обрачуна на укупну књиговодствену вредност формирану на описан начин, а у скаду са законским прописима који су важили до 2004. године, у периоду 1999-2004. године укњижен је износ од 263,2 мил.дин, чиме је свако средство добило нову ревалоризовану вредност. Примењене стопе ревалоризације по годинама на претходно ревалоризовану вредност су следеће: 1999. године-50,1%, 2000. године-113,3%, 2001. године-38,7%, 2002. године-14,2%, 2003. године-7%.
- Вредност преузетог земљишта од Месних заједница Мокра Гора и Кремна (Општина Ужице) је у површини од 93,5 h К.О. Мокра Гора и 15,6 хектара К.О. Кремна. Земљиште за пружну трасу је током 1915. и 1916. године конфисковано од стране Аустроугарске војне управе. После укидања пруге 1974. године, одлукама Државе и радничких савета ЖТП-а из 1976. и 1978. године, земљиште са објектима је пренето Општини и Месним заједницама, и потом одлуком Месних заједница и Општине враћено „Железницама Србије“ без накнаде 1999. године, уз клаузулу да се не може отуђити.
- Књиговодствена вредност програма је поред улагања и формираних вредности на начин описан у претходним тачкама, увећана за вредност преузетих улагања „Желнид-а“ (Железничког музеја), „Желтурист-а“ Београд у станични комплекс Мокра Гора са инвентаром и опремом, као и преузета вредност улагања од железничких заштитних радионица у смештајне капацитете и опрему у станици Мокра Гора. Поменути одлукама Управног одбора, наведена преузимања имовине су извршена у ревалоризованим износима, осим мањег дела улагања „Желтурист-а“, који је остао у власништву овог предузећа.
- Укупна садашња вредност пројекта у износу од 1.006,7 мил.дин изведена је на напред описан начин, као књиговодствена основа за коначну процену вредности имовине. Сагласно Одлукама УО „Железница Србије“ број: 100/2005-362-21 од 05.12.2005. године, као и 100/2006-33-26 од 13.02.2006. године, наручена је процена вредности имовине „Шарганске осмице“ од научног института Економског факултета у Београду. У завршеном извештају поднетом УО „Железница Србије“, истакнуто је следеће⁵³:

Као подлоге за процену имовине „Шарганске осмице“ коришћене су:

- Инвентарске листе имовине на дан 31.12.2005. године (01.01.2006. године),
- Листе инвентара по два ванредна /посебна/ пописа извршена у 2006. години,
- Пројектно-техничка документација за грађевинске објекте,
- Употребне дозволе,

⁵² Глибетић, Р. (2007): Програм рада и концепт стратегије развоја Мокре Горе за период 2007-2012. године, Београд, стр. 17-26

⁵³ Глибетић, Р. (2010): Информација о музејско-туристичкој железници „Шарганска осмица“ 2010, Београд стр. 26-29

- Одлуке и решења железничког органа, као и органа локалне самоуправе везани за „Шарганску осмицу“,
- Изводи из катастра земљишта,
- Власничка документација,
- Непосредни лични увид у евидентирање расположиве имовине.

Детаљним увидом у добијену документацију, установљено је да је „Шарганска осмица“, са аспекта пројектно-техничке документације, свих врста грађевинских и употребних дозвола, документације везане за власничка права, одлука и решења, најкомплетнија у систему „Железница Србије“. По основу донетих одлука Управног Одбора Јавног предузећа „Железнице Србије“, спроведена је комплетна процедура активирања и комисијског задужења по ресорним секторима укупне имовине „Шарганске осмице“ са 01.01.2006. године, и то:

- Објекта и опреме који су били евидентирани у књиговодству и на инвестицијама у току, без обзира на степен техничке завршености објекта,
- Преузете имовине од „Желтуриста“,
- Преузете имовине од Заштитних радионица.

Процењивачима је достављена документација (записници, решења, одлуке) везана за спровођење поступка активирања и укњижења наведених компоненти имовине.

Осим увида у достављену документацију, процена вредности је заснована и на непосредном детаљном увиду у стање свих битних позиција имовине расположиве у комплексу „Шарганска осмица“.

Сумирани коначни резултат процене вредности на дан 31.12.2005. године је 43,34 мил.еура, што је респектабилна вредност и свакако највећа препрека за могуће покушаје приватних капитала за јефтино преузимање комплекса, којих је већ било. Поред наведеног, спроведене заштите у смислу Закона о културним добрима налажу право прече куповине утврђених културних добара техничке културе само за рачун државе. Али, свакако, највећа заштита је однос садашње и будућих генерација железничара према својој историји и традицији, која је уз огроман труд оживљена на прузи преко Шаргана.⁵⁴

2.4. Начин функционисања и организациона форма

Музејско-туристичка железница „Шарганска осмица“ послује у складу са Програмом рада у оквиру Годишњег програма пословања „Железница Србије“.

Процес рада је организован у складу са посебном Одлуком Управног одбора, број 100/2005-15-XXIV од 07.02.2005. године и Одлуком број 88/8-2003 од 18.11.2003. године, која је потписана од стране генералног директора, директора ресорних сектора и дирекција и председника репрезентативних синдиката.⁵⁵

Добијањем употребне дозволе дана 28.08.2003. године, ова пруга је предата секторима на експлоатацију, који организују саобраћај и одржавање по потпуно истој процедури и прописима који важе за железнички саобраћај на редовним пругама. У

⁵⁴ Глибетић, Р. (2007): Програм рада и концепт стратегије развоја Мокре Горе за период 2007-2012. године, Београд, стр. 17-26

⁵⁵ Глибетић, Р. (2010): Информација о музејско-туристичкој железници „Шарганска осмица“ 2010, Београд, стр. 17

процесу рада ангажован је минималан број радника током сезоне, који се распоређују из постојећих кадрова у секцијама чвора Ужице.

Приходе инкасира путничка станица Ужице, по важећим процедурама контроле прихода и Сектора за путнички саобраћај, ЗОП одржава пругу, ЗОВС расположива возна средства, СП организује саобраћај по реду возње, Вуча возова организује вучу итд.

Организациони део „Шарганска осмица“ запошљава 14 радника (три у Београду, десет у Мокрој Гори и један у објекту „Златибор“). Сваке године се сагласно прецизним програмима рада изводи и низ радова на унапређењу укупних музејско-туристичких и партерних садржаја, који употпуњују понуду и битно доприносе укупној атрактивности комплекса. Број радника на одржавању и функционисању ове железничке дестинације апсолутно није довољан да се одржи постигнути статус и имиџ беспрекорно одржаване и уређене „железнице у малом“, што је уобичајени утисак посетилаца у претходном периоду.

Уколико се анализирају подаци о пословању најуспешнијих железница у Европи, јасно је да ни једна не покрива више од 50% до 70% својих трошкова. Циљеве је могуће достићи проширењем капацитета, у циљу комерцијализације потенцијала, за које постоји изразит интерес тржишта, и професионалном организацијом укупног процеса рада.

Одлуком Управног одбора ЈП „Железнице Србије“ бр. 100/2005-298-XVI од 13.09.2005. године, а ради убрзања поступка приватизације Предузећа, одлучено је да се закључи уговор о преносу оснивачких права у предузећу „Желтурист“ са Републиком Србијом као новим оснивачем Предузећа за железничко угоститељство и туризам „Желтурист“ д.о.о. Влада Републике Србије је дала сагласност на Одлуку Управног одбора ЈП „Железнице Србије“ о преносу целокупног удела и оснивачких права на Републику Србију без накнаде.

Важно је напоменути да Музејско-туристички комплекс „Шарганска осмица“ ради у две организационе целине:

1. АД „Железнице Србије“ (музејско-туристички воз „Носталгија“ и смештајни капацитети) и
2. Предузеће за железничко угоститељство и туризам „Желтурист“ д.о.о (угоститељска делатност).

Основне информације о Акционарском друштву „Железнице Србије“

Агенција за привредне регистре је 24.06.2011. године регистровала промену правне форме Јавног предузећа „Железнице Србије“ у правну форму затвореног акционарског друштва.

Регистрацијом промене правне форме, односно од 24.06.2011. године ЈП „Железнице Србије“ наставља да послује под пуним пословним именом: Акционарско друштво „Железнице Србије“, Београд, Немањина 6.⁵⁶

Предузеће је основала Влада Републике Србије Одлуком о оснивању Јавног предузећа за управљање јавном железничком инфраструктуром и обављање јавног превоза у железничком саобраћају, као јавно предузеће за обављање делатности од општег интереса, са средствима у државној својини.

---

⁵⁶ Одлука о изменама и допунама оснивачког акта Јавног предузећа „Железнице Србије“, коју је донела Влада на седници одржаној 26. маја 2011. године

Процена вредности капитала Предузећа извршена је од стране независног извршитеља са стањем на дан 31.12.1997. године. Процењена вредност капитала на дан процене износи CSD 31.195.628 хиљада, а капитал чини 31.195.628 комада обрачунских акција. Министарство за економску и власничку трансформацију-Дирекција за процену вредности капитала, верификовала је процену, а иста је уписана у регистар надлежног суда решењем од 14.06.1999. године.

У току 2005. године Предузеће је основало следећа друштва:

- Друштво за превенцију инвалидности и радно оспособљавање инвалида, заштитна радионица д.о.о,
- Друштво за одржавање зграда д.о.о,
- Друштво за заштиту од пожара и обезбеђење објеката и имовине, д.о.о.

Предузеће је у току 2005. године оснивачки удео код следећих друштава и предузећа, пренело на Владу Републике Србије:

- Друштво за одржавање зграда д.о.о, Друштво за заштиту од пожара и обезбеђење објеката и имовине, д.о.о,
- Предузеће "Желтурист" д.о.о Београд, Предузеће "Нега кола и ДДЦ" д.о.о Београд, КСР Београдтурс д.о.о, Желнид д.о.о, Београд, Желвоз д.о.о, Смедерево, ФАСО д.о.о, Београд и Фершпед д.о.о, Београд.

Предузеће је и даље оснивач са 100% улогом код следећих предузећа и друштава:

- "Прон-инвест" д.о.о, Београд, Желкомерц д.о.о, Београд, ЦИП д.о.о, Београд, Предузеће за изградњу железничког чвора Београд д.о.о, Друштво за превенцију инвалидности и радно оспособљавање инвалида, заштитна радионица д.о.о,
- у капиталу предузећа Ливница "Пожега" а.д. Пожега, ЈП "Железнице Србије" има значајно учешће, односно 33,90% укупног капитала овог Предузећа.⁵⁷

Делатност АД "Железнице Србије"

Предузеће је основано ради обављања делатности јавног превоза путника и робе, одржавања железничких возних средстава, управљања јавном железничком инфраструктуром, као и других делатности по класификацији у складу са Законом.

По новој организацији и систематизацији послова у "Железницама Србије" од 1.9.2010. године важи следећа организациона шема:

Ниво Предузећа:

- Кабинет генералног директора
- Секретаријат управног одбора
- Сектор за међународне послове
- Заједнички трошкови
- Заједнички трошкови предузећа-Синдикат

Корпоративни послови Предузећа:

- Сектор за унутрашњу контролу⁵⁸

⁵⁷ Напомене уз финансијски извештај за 2006. годину, ЈП "Железнице Србије", Београд, 2007, стр. 2

⁵⁸ Напомене уз финансијски извештај за 2010. годину, ЈП "Железнице Србије", Београд, 2011, стр. 5

- Медија центар (у саставу Медија центра послује Музејско-туристички комплекс "Шарганска осмица" и Железнички музеј у Београду)
- Центар за интерну ревизију и попис
- Сектор за стратегију и развој
- Центар за реструктуирање и сарадњу са МФИ
- Сектор за инф.системе и инф.технологије
- Центар за унутрашњу безбедност и заштиту
- Центар за одрживи развој

Заједнички послови у Предузећу:

- Сектор за финансијско-рачуноводствене
- Сектор за набавке и централна стоваришта
- Сектор за управљање имовином
- Сектор за план и анализу
- Сектор за правне послове
- Сектор за људске ресурсе и опште послове

Ради ефикаснијег и рационалнијег обављања делатности у Предузећу су организовани делови Предузећа и то:

- Дирекција за инфраструктуру у којој се обавља управљање јавном железничком инфраструктуром.
- Дирекција за превоз у којој се обавља јавни превоз путника и робе и одржавање железничких возних средстава.⁵⁹

Основне информације о Предузећу "Желтурист" д.о.о

Предузеће за железничко угоститељство и туризам "Желтурист" д.о.о Београд, Хајдук Вељков венац 4/1 (у даљем тексту Друштво) основано је одлуком Управног одбора ЖТП "Београд" број 410/92-77 од 21.12.1992. године.

Одлуком Управног одбора ЈП "Железнице Србије" од 13.09.2005. године, ради убрзања поступка приватизације Предузећа, одлучено је да се закључи уговор о преносу оснивачких права у предузећу "Желтурист" са Републиком Србијом као новим оснивачем предузећа. Влада Републике Србије је 30.09.2005. године дала сагласност на Одлуку Управног одбора ЈП "Железнице Србије" о преносу целокупног удела и оснивачких права на Републику Србију, без накнаде.

Уговором о преносу оснивачких права у предузећу за железничко угоститељство и туризам "Желтурист" д.о.о, закљученим дана 19.10.2005. године између ЈП "Железнице Србије" и Владе, целокупни удео и сва оснивачка права пренети су на Републику Србију (у даљем тексту: Оснивач).⁶⁰

После закључивања уговора из претходног става, извршен је упис промене Оснивача у регистар привредних субјеката. Основни капитал Друштва састоји се од неновчаног и новчаног улога. Неновчани улог, унет при оснивању Друштва, који је ревалоризован и са стањем на дан 31.12.1999. године износио је 26.935.046,71 динара.

⁵⁹ Напомене уз финансијски извештај за 2010. годину, ЈП "Железнице Србије", Београд, 2011, стр. 5-7

⁶⁰ Напомене уз финансијски извештај за 2006. годину, Предузеће за железничко угоститељство и туризам "Желтурист" д.о.о Београд, Београд, 2007, стр. 1

Новчани улог, према билансу стања за 1999. годину износи 11.209.275,96 нових динара, прерачунато у USD 2.926.493,71.

Основни капитал је повећан из нераспоређене добити за 1999. годину, на основу Одлуке Управног одбора од 10.04.2000. године и износи 2.035.145,05 динара.

Неновчани део основног капитала је у целости унет у Друштво.

Делатност Предузећа "Желтурист" д.о.о

Делатност Друштва су услуге угоститељства (ресторације, ресторани, експрес ресторани и бифеи), затим услуге смештаја у хотелима и мотелима, туристичко посредовање (агенција), трговина (дисконтни, продавнице, киосци), као и послови спољнотрговинског промета.

Друштво може променити и допунити делатност уз сагласност Оснивача, па се Одлуком Оснивача од 07.04.2003. године даје сагласност на производњу пива (мини пивара).

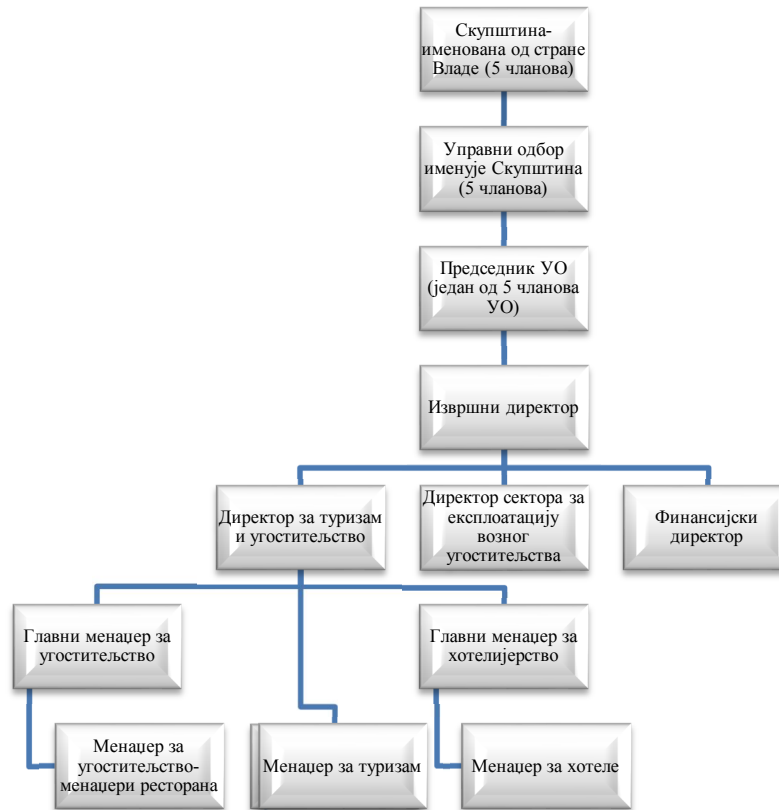
Организациони делови Предузећа "Желтурист" од 1.1.2011. године према новој организацији и систематизацији послова:

- Кабинет председника Управног одбора
- Служба унутрашње контроле
- Служба за попис имовине предузећа
- Сектор за финансијско књиговодствене послове
- Служба платног промета
- Служба материјално-финансијских и књиговодствених послова
- Сектор за угоститељство, туризам, маркетинг
- Служба угоститељства
- Служба туризма и маркетинга
- Служба за набавке
- Служба транспорта и техничког одржавања
- Хотел "Београд" Београд
- Хотел "Железничар" Врњачка бања
- Хотел "Железничар" Врањска бања
- Коначиште "Железничар" Београд
- Хотел "Макиш" Железник
- Ресторан ЖС Београд
- Ресторан "Романтика" Београд
- Ресторан "Макиш" Железник
- Ресторан ЈП "Железнице Србије" Немањина, Београд
- Кафе "Вуков споменик" Београд
- Ресторан ЖС Нови Сад
- "Шарганска 8" Мокра Гора (Шарганска осмица, Јатаре, Шарган Витаси)
- Служба за возно угоститељство
- Продавнице "Перон 1" и "Перон 2" ЖС Београд
- Сектор за експлоатацију спаваћих и кушет кола.⁶¹

---

⁶¹ Напомене уз финансијски извештај за 2010. годину, "Желтурист" д.о.о Београд, Београд, 2011.

График 1: Организациона шема Предузећа "Желтурист" д.о.о

Извор: Нова
организација и систематизација послова, Предузеће "Желтурист" д.о.о Београд, 2011.

2.5. Извод из програма радова за 2011. годину у комплексу музејско-туристичке железнице „Шарганска осмица“

Сагласно Програму рада на МТЖ „Шарганска Осмица“, у оквиру позиција Програма пословања и плана набавки ЈП „Железнице Србије“, током 2010. године је реализована планирана фаза радова на изградњи, реконструкцији, адаптацији и одржавању инфраструктурних објеката, и то:⁶²

1. Ревитализација пруге Шарган Витаси–Кремна,
2. Изградња–реконструкција подходника–са паркингом у станици Мокра Гора,
3. Пројекат смештајних капацитета за програме рехабилитације,
4. Надстрешница над Вагон-рестораном на локацији "Девети километар",
5. Реконструкција бивше жичане станице из 1921. године у комерцијални објекат,
6. Адаптација железничке зграде из 1916. године са решавањем имовинско-правних односа са Градом Ужице,

⁶² Глибетић, Р. (2010): Информација о музејско-туристичкој железници „Шарганска осмица“ 2010, Београд, стр. 26

7. Редовно одржавање објеката, инфраструктуре, инсталација, уређаја са партерно-пејзажним одржавањем.

Планирана фаза радова је изведена са изузетно великим учешћем радно-стручних капацитета железнице из овог дела процеса рада уз повремену помоћ специјалистичких занимања из кадровских потенцијала стручних сектора. Набавна функција је по захтевима Сектора за инвестиције, а сагласно планско-пројектној документацији у најкраћим роковима спроводила процедуралне радње јавних набавки, чиме је омогућен континуитет радова и веома ефикасна организација послова. Сви радови, било у интерној или екстерној режији су непосредно контролисани од стране лиценцираног надзорног органа, именованог испред Сектора за инвестиције. Потребне грађевинске дозволе су обезбеђене за све програме, на сваком градилишту су постављени панои са подацима прописаним Законом о грађењу објеката и градилишта су адекватно обезбеђена.

Програмом рада на МТЖ „Шарганска Осмица“ за 2011. и 2012. годину, планира се извођење друге фазе радова, којом би се активирали пре више година започети објекти и коначно достигла функционална фаза која обезбеђује безбедност железничког саобраћаја, неопходне услове за обављање комерцијалних делатности и минималне услове са аспекта односних законских прописа и инспекцијских примедби.

Контеплајући пословне резултате овог дела процеса рада Железнице, евидентно је да из године у годину интересовање домаћих, а посебно страних туриста за железнички музејско-туристички излет на Шарган бележи „оштре“ узлазне трендове, и то далеко изнад пројектованих величина из студија оправданости укупног пројекта. Постојећи капацитети су већ неколико година уназад постали ограничавајући фактор у комерцијалној експлоатацији потенцијала комплекса и задовољења све израженије тражње тржишта. Полазећи управо од ових чињеница, детаљне анализе захтева и интересовања тржишта, трендова у овој делатности у ширем окружењу и постојеће понуде у техничко технолошком смислу, конципиран је програм даљег развоја музејско-туристичког комплекса, кроз покренуте пројекте, који су детаљно елаборирани у поменутом Програму рада за период 2010/2011. године.

Програм радова би се реализовао током 2011. године, уз оквирно следећу конструкцију:

- Сопствена средства предузећа,
- Екстерни извори,
- Извођење могуће фазе радова у сопственој режији, уз испомоћ стручних радника других делова процеса рада и на начин дефинисан у програму,
- Степенастим коришћењем материјала који се не може користити на редовним путама.⁶³

Обзиром на постигнуте резултате у претходном периоду, како у финансијском погледу, тако и на плану промоције и маркетиншке димензије за железнички систем у целини, предметни програм радова се утврђује и презентира као улазни документ у Програм пословања за 2011. годину.

Сагласно предложеном Програму радова са презентираним образложењима и пратећој документацији у 2010. години су се у оквиру предвиђених средстава од 28,3 мил. динара реализовали следећи приоритетни програми, и то:

⁶³ Извод из Програма рада за 2011, ЈП „Железнице Србије“, Медија центар, МТЖ „Шарганска осмица“

1. План финализације радова на започетим пројектима у циљу активирања укупних комерцијално-туристичких потенцијала музејског комплекса „Шарганска осмица“.
  - Пројекат Видиковац, започет 2000. године, предрачунска вредност по идејном пројекту 8.855.000.
  - Пројекат Девети километар, реконструкција жичане железнице из 1921-1925. године у комерцијални објекат, започето 2003. године, предрачунска вредност по идејном пројекту 7.077.000.
  - Финализација радова на Бифе-вагону-Девети километар, започето 2001. године, предрачунска вредност по идејном пројекту 4.056.024.
2. Пренос права коришћења бившег железничког земљишта и објекта од града Ужица на катастарским парцелама 8266/2, 8266/3 К.О. Мокра Гора у оквиру станичног комплекса Мокра Гора.
  - Средства за решавање имовинско-правних односа и санацију крова (објекат музејске вредности из 1916. године), започето 2000. године, предрачунска вредност по идејном пројекту 2.000.000.
3. Акциони план припрема за туристичку сезону и организација редовног одржавања на простору МТЖ „Шарганска осмица“.
  - Средства за редовно одржавање и функционисање комплекса са планом набавки, дефинисаних у Програму радова, предрачунска вредност 6.281.976.

Организација плана набавки

Детаљне спецификације потребног материјала и услуга за реализацију Програма рада на МТЖ „Шарганска осмица“ се прецизирају по изradi пројектне документације и потребних предмера и предрачуна планираних радова. Материјал који се користи је из постојећих залиха предузећа, а нове набавке би се наручивале и реализовале само уколико исту није могуће обезбедити из постојећих залиха. Потребно је што више користити степенасти материјал, као и половне материјале који нису за употребу на редовним пругама (прагови, шине и остало). Радови ће се изводити пре свега у сопственој режији и сезонским ангажманом радника у складу са Одлуком УО о организацији процеса рада на МТЖ „Шарганска осмица“ и по механизму назначеном у Програму радова, с тим да би се услуге других наручивале само за радове које није могуће извести у оквиру расположивих потенцијала железнице. Јавне набавке добара и услуга би се реализовале углавном у оквиру процедуре малих набавки, сагласно донетом Плану набавке Предузећа.

Укупна организација и реализација Програма радова би се извела у координацији помоћника генералног директора за правне послове, помоћника генералног директора за зависна предузећа, сектора „Медија центар“, у оквиру кога послује „Шарганска осмица“, сектора за инвестиције, сектора ЗОП, сектора за вучу возова и ОВС и осталих сектора који имају надлежност у овом делу процеса рада уз континуирану координацију Одбора за обнову „Шарганске осмице“. Програм радова би се реализовао у оквиру планираних средстава у односним позицијама Програма пословања Акционарског друштва „Железнице Србије“.⁶⁴

⁶⁴ Извод из Програма рада за 2011, ЈП „Железнице Србије“, Медија центар, МТЖ „Шарганска осмица“

***Смернице за конципирање програма рада у функцији
максимизације прихода од превоза путника***

Поред економске кризе и битног пада животног стандарда у 2010. години, МТЖ „Шарганска Осмица“ је забележила око 80.000 превезених путника, што је рекордан резултат у целом периоду експлоатације ове пруге. Истиче се веома професионалан, и за европске прилике примеран однос железничарских радника према својим радним обавезама у овом делу процеса рада. Запослени у комплексу поседују изузетно знање о техничким карактеристикама возних средстава старих између 30 и 100 година, представљају понос Српских железница, што је неподељен утисак посетилаца Шарганског комплекса, посебно љубитеља старих железница и професионалних организација из ове области из европских земаља. „Шарганска осмица“ је резултатима независног гласања (смс поруке) уврштена у седам градитељских чуда Србије, што најбоље говори о тренутном статусу и запосленима на овом комплексу.

Импонујуће похвале и стечени имиџ је теже сачувати него постићи. Изузетни економски резултати су важни, али недовољни за опстанак и одржавање постигнутог нивоа услуга и стеченог угледа. Железнички драгуљ у европским размерама је могуће сачувати само уз личну наклоност пословодства, радника и синдиката железнице према својој историји, која је уз то и профитабилна. Неопходно је благовремено поставити реалне циљеве и смернице за израду стратегије развоја возних средстава у средњорочном периоду, односно припремити изводљив концепт програма рада за текућу годину.

Циљ у области путничког саобраћаја је годишњи превоз од 100.000 путника, уз активирање туристичких превоза Мокра Гора-Вишеград и Шарган-Кремна. Планира се следеће:⁶⁵

- Наставити са започетим програмом ремоторизације локомотива и изградње два ВИП вагона (надградња на плато вагонима) у оквиру Државног програма стимулације машинске индустрије Србије у области вагонградње.
- Поновити програм припрема локомотива и вагона у области редовног одржавања возних средстава, током зимских месеци (до 1. априла), који је успешно примењен за 2010. годину (предузети све потребне радње у смислу техничке исправности, обавити радове на ентеријеру и екстеријеру и друге активности у складу са железничким прописима и правилима музејске заштите железничких добара техничке културе на МТЖ „Шарганска осмица“).
- Целодневни саобраћај, типа „такси“ планира се на прузи Шарган Витаси–Кремна. Саобраћај на овој релацији и на одвојеном колосеку би се организовао за сваку групу заинтересованих гостију за шта постоји велико интересовање. Саобраћај би се обављао самоходним железничким возилом (адаптираним за ове намене нпр. типа Робел или моторна радничка колица). Инкасирана средства по овом основу би

---

⁶⁵ Извод из Програма рада за 2011, ЈП „Железнице Србије“, Медија центар, МТЖ „Шарганска осмица“

- се усмерила у програме одржавања и унапређења парка возних средстава односно у нове музејско-туристичке садржаје у комплексу.
- Организовати туристичке вожње на релацији Мокра Гора-Вишеград, посебно за дане викенда.
  - Предузети све могуће активности у циљу оспособљавања парних локомотива за предстојећу сезону.
  - Одржавати пружни појас Кремна-Вишеград. Након завршетка дела пруге од Шарган Витаса до Кремана, укупна дужина трасе на релацији Кремна-Вишеград ће износити 48 километара. Са железничког аспекта, ради се о веома тешкој пружној деоници која савладава висинску разлику од скоро 400 m уз следеће основне карактеристике: полупопречници кривина до 125 m, 31 тунел (22 у Србији и 9 у Републици Српској), двадесетак мостова и вијадукта, угроженост тупа пруге на више места бујичним карактером река Камешине, Рзава и многобројних локалних потока, велики број усека и косина са честим одронима, висок степен експлоатације пруге, потреба да се пружни појас беспрекорно одржава обзиром да се ради о туристичкој прузи и веома ограниченом броју радника на одржавању.

Обзиром на наведено, неопходно је наставити са активностима око прибављања, машине за регулисање колосека, које су већ започете у 2010. години у организацији директора Вуче возова и Одбора за обнову „Шарганске осмице“ са фирмом „Марекс“ из Чешке, уз покушај да се једна половна машина за ове намене обезбеди кроз донаторску помоћ Шарганском комплексу. Уколико овај покушај не успе, било би веома важно да се изврши набавка ове машине под најповољнијим могућим условима. Значај ове набавке је кључан за безбедност железничког саобраћаја и наравно број запослених на одржавању, што ће најдиректније утицати на укупну профитабилност пројекта Шарган.⁶⁶

2.6. Карактеристике туристичке тражње

Анализа туристичког промета

Приходи од путничког саобраћаја

Како би се сагледали укупни приходи од путничког саобраћаја у Јавном предузећу „Железнице Србије“ и учешћу појединих станица у укупно оствареним приходима, као и места и улоге „Шарганске пруге“ са аспекта прихода у путничком саобраћају, наводим следеће податке о наплаћеним транспортним приходима у 2009. години, за територију уже Србије⁶⁷.

⁶⁶ ЈП „Железнице Србије“, Медија центар, МТЖ „Шарганска осмица“, Извод из Програма рада за 2011. годину

⁶⁷ Глибетић, Р (2010): Информација о музејско-туристичкој железници „Шарганска осмица“ 2010, стр. 10

Табела 2: Инкасирани приход на путничким благајнама
„Железница Србије“ (осим Београда) за 2009. годину
по висини наплаћених прихода

Железничка станица	Инкасирани приход (у дин)
Ужице (са станицом Мокра Гора)	81.229.089
Ниш	60.384.249
Вуков споменик (Беовоз)	37.563.817
Прибој	26.022.212
Зајечар	24.952.133
Ваљево	24.708.338
Краљево	19.059.487
Пожаревац	19.057.396
Пожега	19.057.396
Пријеполје	18.625.084
Раковица (део Беовоза)	15.559.502
Лапово	14.405.503
Батајница (део Беовоза)	9.017.132
Јагодина	7.125.015
Паланка	6.462.949
Чачак	6.595.311
Смедерево	5.455.398
Лесковац	5.177.201
Књажевац	4.783.018
Бор	4.190.421
Младеновац	4.614.883
Алексинач	4.101.710
Крагујевац	3.913.355
Параћин	3.590.452
Лазаревац	3.408.112
Косјерић	3.375.595
Сталаћ	2.812.814
Земун	2.645.225
Врање	2.399.393
Звечан	1.999.800
Неготин	1.356.931
СВЕГА:	443.648.921

Извор: ЈП „Железнице Србије“, Сектор за превоз путника Београд,
Пословни сумарник К-29А

Осталих 38 активних станица на територији уже Србије (Бела Паланка, Бујановац, Црвени Крст, Тићевац, Димитровград, Дољевац, Мала Иванча, Мала Крсна, Пирот,

Прокупље, Радинац, Рашка, Ресник, Ресавица, Сврљиг, Владичин Хан и друге) је наплатило приход у 2009. години у износу од 13.592.269 динара.

На основу доле приказаних података, евидентно је да је и у условима садашњих капацитета железничка станица Мокра Гора у самом врху станица које остварују највеће приходе на железничкој мрежи Србије.

Табела 3: Инкасирани приход на путничкој благајни Мокра Гора „Шарганска осмица“ (приходи у оквиру станице Ужице) за 2005, 2006, 2007, 2008, 2009 и 2010. годину

Година	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Инкасирани приход	20.821.500	23.280.500	25.560.050	25.630.650	23.636.700	26.676.760

Извор: ЈП „Железнице Србије“, Сектор за превоз путника Београд,
Секција за превоз путника Ужице, Пословни сумарник К-29А

Остварени приходи указују на могућу стратегију улагања у побољшање услова у станицама које оставрују већи део прихода од путничког саобраћаја. Дакле, Дирекција за путнички саобраћај је у станици Мокра Гора у 2009. години инкасирала средства од продатих карата у укупном износу од око 24 мил. динара, односно приход по једном вагону износи око 6 мил. динара.

Цена карте у сезони 2011. године износи за одрасле 600 динара, за децу од 6 до 14 година 300 динара. Цена закупа локомотиве са дизел вучом износи 60.000 динара, а са парном вучом 120.000 динара. Број превезених путника је далеко већи од капацитета четири расположива вагона, што је по броју седишта нешто више у односу на један путнички вагон нормалног колосека.

Приходи се, обзиром на интересовање, могу увећати, сразмерно броју путничких вагона, односно увођењем још једног воза, што је Туристичка организација Србије захтевала у више наврата, посебно због интереса организованих група и екскурзија.

Треба имати у виду да је дужина пруге од станице Мокра Гора до станице Шарган Витаси 15,5 километара, да тренутно располаже са четири вагона капацитета око 120 седишта и да је целокупан саобраћај организовала неколицина радника из секција железничког чвора Ужице. Такође, радници који раде на Шарганској прузи су на редовном распореду на Барској прузи. Укупан број превезених путника је већ достигао скоро 80.000 путника.

Превоз на Шарганској осмици је организован у периоду од 15. априла до 31. октобра на релацији Мокра Гора-Шарган Витаси-Мокра Гора. Зимска сезона саобраћаја музејско-туристичког воза „Носталгија“ траје од средине децембра до средине јануара (период Новогодишњих и Божићних празника и школског распуста) на релацији Мокра Гора-Јатаре-Мокра Гора.

У табеларном приказу дат је преглед пословања музејско-туристичке железнице „Шарганска осмица“, односно путничке благајне број 003 Ужице-продајно место Мокра Гора за период I-XII 2010. године, упоредно за 2009. годину.

Табела 4: Преглед пословања музејско-туристичке железнице „Шарганска осмица“

Месец	2009. година			2010. година			Индекс оствареног прихода 2010/2009.
	Број вожњи	Број путника	Остварени приход (у дин)	Број вожњи	Број путника	Остварени приход (у дин)	
Јануар	44	1.101	256.250,00	41	1.872	488.500,00	190,63
Фебруар	/	/	/	/	/	/	
Март	/	/	/	/	/	/	
Април	56	5.951	2.140.000,00	72	8.151	2.691.310,00	125,76
Мај	99	12.727	4.028.500,00	113	14.576	4.578.250,00	113,64
Јун	72	6.068	2.337.250,00	79	6.754	2.540.750,00	108,70
Јул	86	7.285	3.184.200,00	97	7.735	3.461.250,00	108,71
Август	95	9.536	4.348.250,00	94	10.907	4.912.000,00	112,96
Септембар	77	6.565	2.530.500,00	79	8.103	3.164.800,00	125,06
Октобар	106	14.716	4.314.250,00	116	15.415	4.353.400,00	100,90
Новембар	20	962	398.000,00	22	1.126	396.000,00	99,50
Децембар	9	398	99.500,00	10	205	90.500,00	91,00
УКУПНО	664	65.309	23.636.700,00	723	74.844	26.676.760,00	

Извор: ЈП „Железнице Србије“, Сектор за превоз путника Београд, Секција за превоз путника Ужице, Саобраћајни дневник С-14 отправника возова, Годишњи бележник К-31 путничке благајне 033, Месечни рачун К-44, Пословни сумарник К-29А

У укупан приход у 2009. и 2010. години није ушао приход остварен у другим станицама и приход остварен у станици Београд по програму „Романтиком на Шарган“, као и приход остварен по посебним уговорима Сектора за превоз путника за иностране госте-љубитеље железница. Путници из других станица и путници са воза „Романтика“, приказани су кроз број превезених путника, а посебни возови приказани су кроз број вожњи.

Према досадашњем искуству, потрошња горива по једној вожњи износи између 40 и 45 литара нафте, док су остали трошкови текућег одржавања (уље и сл.) занемарљиви. Један вагон за ову пругу у Румунији-ремонтован и ентеријерски спреман за саобраћај, кошта по ранијим понудама око 20.000 ЕУР, што практично значи да током седмомесечне сезоне сваки вагон заради троструку вредност своје набавке.

Важно је истаћи да због ограниченог капацитета возних средстава није превезено око 50 до 60% заинтересованих туриста, који су изразили интересовање за вожњу овом пругом. Према подацима из неколико претходних година, број посетилаца комплекса се креће између 300.000 и 350.000 годишње.

Увођење још једног воза је посебно битно због предстојеће организације превоза за Вишеград, а за који влада велико интересовање.

Музејско-туристички воз „Железница Србије“-„Носталгија“ је у току редовне сезоне, која је трајала од 3. априла до 15. новембра 2010. године, у 723 вожње превезао око 75000 туриста кроз овај јединствен комплекс у Мокрој Гори. Саобраћај је од априла свакодневно био организован у две редовне и две ванредне вожње, а појединих викенда

„Носталгија“ је имала и шест полазака. Комплекс музејско-туристичке железнице „Шарганска Осмица“ у Мокрој Гори, посетили су функционери и делегати Европске федерације музеја и туристичких железница ("Fedecrail"), представници хотелско-угоститељске привреде Србије, Балкана и Медитерана, љубитељи старих железница из Енглеске, Немачке, Аустрије, Словеније и других земаља, групе планинара и кампера, бројне екскурзије, али и индивидуални домаћи и страни туристи.

Током првих десет месеци 2010. године забележено је повећање укупних прихода од превоза, смештаја и угоститељских услуга за 14% у односу на претходну годину, при чему се цене нису мењале.

Зимска сезона саобраћаја „Носталгије“ трајала је од 25. децембра 2010. године до 25. јануара 2011. године. Био је организован један редован полазак дневно на релацији Мокра Гора-Јатаре-Мокра Гора, са поласком из станице Мокра Гора у 11 сати и 40 минута.

Поред рекордних комерцијалних резултата, у овој пословној години су учињени битни помаци у даљем развоју и унапређењу музејско-туристичког комплекса. После пуних 36 година коначно је стигао први воз из Мокре Горе у 25 km удаљен Вишеград, убрзано се изводе радови на ревитализацији пруге Шарган-Витаси-Кремна, у завршној фази је пројекат паркинга за аутобусе и подземног пролаза у станични комплекс Мокра Гора, изведена је планирана фаза изградње апартманских смештајних капацитета у станици Мокра Гора и комерцијално-забавних садржаја на Деветом километру, за све објекте су прибављене грађевинске дозволе. Поред ових капиталних објеката, изведен је читав низ интересантних садржаја за одмор и рекреацију који су додатно оплеменили простор. При том, највећи део радова је извршен у сопственој режији.

Воз „Носталгија“, стар скоро цео век је такође беспрекорно одржаван у интерној режији Шарганских железничара и није забележено ниједно кашњење током сезоне. Такође, комплементарно конципиран Акциони план Месне Заједнице Мокра Гора и Завичајног удружења Мокрогораца "Шарган" је реализован у целини, уз беспрекорно одржавање чистоће и уредности укупног простора. Све заједно врло необична синергија железничара и локалне заједнице, која из године у годину привлачи све већи број посетилаца, а посебно странаца.

Приходи од комерцијализације смештајних капацитета

Музејско-туристички комплекс „Шарганска осмица“ располаже следећим капацитетима: четири собе у станичној згради Мокра Гора, 18 соба у коначишту „Осмица“, четири собе у адаптираној бившој железничкој стражари на локацији „Девети километар („Планинска кућа“).

Табела 5: Приход од комерцијализације смештајних капацитета

Година	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Инкасирани приход	4.700.000	8.500.000	13.200.00	11.800.000	8.000.000	8.259.695

Извор: Јавно предузеће „Железнице Србије“, Дневник главне књиге, Завршни лист по објектима

Потребно је напоменути да је током 2007. и 2008. године део некомерцијалних капацитета био издат предузећу „Путеви Ужице“ у оквиру радова на реконструкцији путног тунела Шарган.

Циљ је да се у даљем развоју овог ресурса постигне број лежаја који је довољан како би се сместила једна просечна група која броји око 50 особа, обзиром да се углавном траже једнокреветне собе.

Табела 6: Број долазака и остварених ноћења домаћих и страних гостију

година	Број долазака		Број ноћења	
	домаћи	страни	домаћи	страни
2009.	248	240	397	476
2010.	272	240	560	713

Извор: ЈП „Железнице Србије“, МТК „Шарганска осмица“, Мокра Гора, Месечни извештаји о доласцима и ноћењима туриста у смештајним објектима (од I до XII 2009/2010), Образац ТУ-11, Републички завод за статистику

Табела

пребивалиште	Број долазака		Број ноћења	
	2009.	2010.	2009.	2010.
Централна Србија	1450	1470	2340	2022
Војводина	164	177	214	714

7: Број

долазака и остварених ноћења
домаћих гостију према пребивалишту

Извор: ЈП „Железнице Србије“, МТК „Шарганска осмица“, Мокра Гора, Месечни извештаји о доласцима и ноћењима туриста у смештајним објектима (од I до XII 2009/2010), Образац ТУ-11, Републички завод за статистику

Табела

месеци	Домаћи гости	Страни гости

8: Број

долазака и ноћења у аранжману од
укупног броја долазака и ноћења

	Број долазака		Број ноћења		Број долазака		Број ноћења	
	2009.	2010.	2009.	2010.	2009.	2010.	2009.	2010.
Јануар	147	180	382	484	72	76	184	189
Фебруар	24	25	38	41	2	16	2	18
Март	76	35	91	58	10	16	10	29
Април	111	160	168	253	56	58	67	58
Мај	261	150	383	212	106	152	166	301
Јун	158	149	259	256	92	155	116	271
Јул	199	220	242	294	153	140	173	180
Август	300	339	419	484	178	195	276	249
Септембар	173	154	262	216	149	309	225	394
Октобар	106	128	177	245	100	70	104	84
Новембар	27	42	55	96	14	4	17	4
Децембар	32	65	78	119	65	10	151	10
УКУПНО	1614	1647	2554	2758	997	1201	1491	1787

Извор: ЈП „Железнице Србије“, МТК „Шарганска осмица“, Мокра Гора,
Месечни извештаји о доласцима и ноћењима туриста у смештајним објектима
(од I до XII 2009/2010), Образац ТУ-11, Републички завод за статистику

Табела 9: Број долазака и ноћења страних гостију према земљама пребивалишта

Земља пребивалишта	Број долазака		Број ноћења	
	2009.	2010.	2009.	2010.
Босна и Херцеговина	219	153	321	193
Аустрија	16	18	20	29
Белгија	5	37	7	102
Бугарска	12	9	16	7
Грчка	3	9	3	12
Данска	6	2	9	2
Ирска	2	1	4	1
Италија	14	31	17	47
Мађарска	/	19	/	33
Немачка	71	28	110	33
Норвешка	/	1	/	1
Пољска	9	23	9	28
Португалија	7	2	8	2
Црна Гора	32	43	39	68
Република Македонија	26	13	34	29
Румунија	8	60	8	106
Руска Федерација	48	51	73	70
Словачка	8	1	8	2
Словенија	179	317	268	444
Турска	/	9	/	9
Уједињено Краљевство	58	39	128	75
Финска	/	1	/	1

Француска	66	48	83	54
Холандија	13	53	17	142
Хрватска	25	30	35	44
Чешка Република	23	5	23	6
Швајцарска	12	13	22	20
Шведска	7	16	8	16
Шпанија	4	10	4	10
Остале европске земље	38	63	63	83
Израел	13	13	21	14
Иран	/	/	/	/
Јапан	/	4	/	10
Канада	17	15	18	17
САД	16	25	24	25
Аустралија	18	7	23	9
Нови Зеланд	/	5	/	10
Остале ваневропске земље	22	27	68	33
Свега	997	1201	1491	1787

Извор: ЈП „Железнице Србије“, МТК „Шарганска осмица“, Мокра Гора,
Месечни извештаји о доласцима и ноћењима туриста у смештајним објектима
(од I до XII 2009/2010), Образац ТУ-11, Републички завод за статистику

Приходи од угоститељске активности

Највише прихода од комерцијалне експлоатације Шарганске осмице (док се не повећа капацитет возних средстава) убира „Желтурист“ Београд, о чему говоре следећи подаци:

- Остварени бруто приходи 2001-2004. године износе 103,8 мил. динара.
- Приходи од угоститељске делатности из године у годину имају растући тренд (2005. године-33 мил. динара, 2007. године-39,6 мил. динара, 2008. године-42,6 мил. динара).
- Капацитет ресторана је следећи: ресторан у станици Мокра Гора располаже са 78 места, док ресторан у станици Јатаре располаже са 28 места, чему треба додати и број места на терасама, током летње сезоне, који износи 90 места.

Приходе од угоститељске делатности остварује у целини „Желтурист“ Београд. „Желтурист“ је све до 01.01.2004. године пословао у оквиру „Железница Србије“, те је овај статус био донекле прихватљив. Међутим, издвајањем „Желтурист-а“ из „Железница Србије“, наметнула се потреба да се регулишу међусобни односи за све просторе које „Желтурист“ користи, па и за капацитете „Шарганске осмице“. Неопходно је у што краћем року спровести већ донете одлуке органа управљања „Железница Србије“, које су прецизно дефинисале статус овог потенцијала „Шарганске осмице“.

Табела 10: Приход од угоститељске делатности

Месеци	2010.	Индекс	2009.
Јануар	1.096.060,00	81%	1.357.227,50

Фебруар	570.846,00	166%	342.980,00
Март	1.025.675,00	179%	573.952,00
Април	2.164.900,00	113%	1.921.396,00
Мај	3.767.805,00	107%	3.514.263,50
Јун	2.605.878,00	102%	2.567.085,00
Јул	4.033.687,00	114%	3.543.145,00
Август	5.602.821,00	121%	4.615.511,00
Септембар	2.851.606,00	123%	2.327.257,00
УКУПНО	23.719.278,00	114%	20.762.817,00

Извор: Предузеће за железничко угоститељство и туризам „Желтурист“ д.о.о,
Дневник главне књиге, Завршни лист по објектима

На основу приказа основних показатеља пословања, са евидентним могућностима за повећање пословања и делатности, (нарочито након повезивања са Вишеградом), на овој малој железничкој мрежи годишње се остварује укупан приход од превоза туриста, угоститељске делатности и смештајног дела у укупном износу од 80 милиона динара, што је свакако примеран успех радника железничког чвора Ужице и особља на овој прузи и објектима.

2.7. Анализа тржишта као подлога у концепцији планских докумената

Претходним анализама и истраживањима при изради пројекта реконструкције и ревитализације „Шарганске осмице“, сачињене су студије оправданости у којима је пројектован оптимални обим превоза до 2010. године, а који обезбеђује профитабилност пројекта.

Упоредни прегледи указују да је 2008. године превезено 20.000 путника више у односу на пројектовани број у студији оправданости за 2010. годину, односно у 2007. и 2008. години, остварени су превози од око 250% више у односу на предвиђене у овим годинама.

Табела 11: Упоредни преглед пројектованог и оствареног обима превоза

Година	Пројектовани обим превоза	Остварени обим превоза
2005.	24000	42874
2006.	26100	62110
2007.	28500	70315
2008.	30900	75271
2014.	45300	
2020.	56559	

Извор: Информација о музејско-туристичкој железници „Шарганска осмица“ 2010, стр. 8

Имајући у виду наведене резултате може се закључити да је тим железничара који се бави и овим делом процеса рада, успео да чврстом организацијом, стручним маркетинг миксом без директних улагања, а на првом месту огромном жељом, оствари и економску димензију „оживљеног парчета железничке историје“ на Шаргану.

Четири путничка вагона (капацитета око 130 седишта) су 2010. године превезла око 80.000 туриста, што је неупоредиво више у односу на сличне туристичке железнице у Европи. Важно је напоменути да се ради на првом месту о мезејском пројекту са комерцијалном експлоатацијом, какве имају све европске железнице. Мађарске железнице поседују 14 оваквих пруга. Године 1994. железница Грчке је обновила узану пругу (600 mm) у дужини од 28 km (Волос-Милес) у туристичке сврхе. Немачке, Аустријске, Француске и друге железнице Европске уније су узане пруге претвориле у врло атрактивне и профитабилне музејско туристичке дестинације.

Свечаним отварањем пруге до Вишеграда, дана 28.08.2010. године, са пратећим садржајима и станичним постројењима, заједнички пројекат Ужичке регије у Србији и Вишеградске регије у Републици Српској, укључујући и валоризацију туристичких потенцијала реке Дрине (Перућац-Вишеград) коначно се релизовао у првој фази. Друга планирана фаза је повезивање Шарган Витаса са Ужицем, чиме би укупан пројекат под радним називом „Туристички каравани, долином Ђетиње, Рзава и Дрине“, коначно заживео. Са њим, у овом моменту непредвидиви привредни развој најмање три регије са израженом прекограничном компонентом.

Главна делатност у музејско-туристичком комплексу „Шарганска осмица“ је туризам, а исправан воз и железнички посао се подразумевају. Међутим, ако воз стане, неће бити ни туризма у Мокрој Гори. Воз је мамац и магнет који привлачи туристе, а све остало је само допуна времепловној и романтичној вожњи кроз Шарганске осмице. Допунски садржаји би требало да освајају и плене својом оригиналношћу, идејом, чистоћом, видљивом бригом и домаћинским односом на целом простору Мокре Горе. Тиме се пружа шанса за опстанак на туристичком тржишту, отварају перспективе за даљи развој и профитабилност, као и могућност да становништво коначно „живи“ од туризма.

Шарганску осмицу од других туристичких дестинација издваја то што, без обзира на све већи број туриста, није изгубила ништа од своје аутентичности. Овде се не може видети савремена вишеспратница, ни велика викендица. Овде се куће праве од дрвета, покривају ћерамидом, овде је сваки ресторан задржао топлину правог сеоског дома.

2.8.   Анализа промоције и начина продаје

Музејско–туристички комплекс „Шарганска осмица“ као део Акционарског друштва „Железнице Србије“, од 1. септембра 2010. године, када је уведена нова систематизација, послује у саставу Медија центра. Обзиром да Медија центар има улогу промоције предузећа, пропагандно-маркетиншке активности Шарганске осмице су интензивирани, што битно доприноси повећању броја туриста на овој музејско-туристичкој железници.

2.5.1.   Промоција

Носиоци промотивних активности музејско-туристичке железнице су: Акционарско друштво „Железнице Србије“, Туристичка организација регије Западна Србија, Туристичка организација Ужица, Предузеће за железничко угоститељство и туризам

„Желтурист“, у чијем саставу се налазе угоститељски објекти у комплексу „Шарганска осмица“. Месна заједница Мокра Гора ускладила је своје планове са пропагандним програмом железнице уз адекватно учешће у укупним активностима.

Превасходну циљну групу представљају љубитељи железнице из западноевропских земаља, не занемарујући при том улогу коју презентација на интернету може да има и на домаћем туристичком тржишту.

Сматра се да данас такозваних посматрача возова, односно оних којима је хоби да гледају савремене возове у покрету има у Британији око 40.000. Љубитељи историјских железница увелико премашују тај број. Они су добро повезани и организовани, информишу се о свом хобију, проучавају литературу и преносе једни другима утиске (*word-of-mouth*).

У зависности од начина пласмана многа предузећа користе три групе средстава:

1. графичка средства (штампани текст): фотографије, плакати, проспекти, туристички водичи, туристичке карте;
2. аудио-визуелна средства (радио, ТВ, огласи, компакт дискови, интернет: ТВ рекламе, спотови, туристички филмови, ЦД и друго;
3. пластична средства (сувенири, пословна и амблемска средства).⁶⁸

Графичка средства

Туристичка карта Шарганске осмице, као штампани материјал железнице, се дистрибуира на домаћим сајмовима туризма и берзама, као и сајмовима у иностранству на којима учествују АД „Железнице Србије“, информативним центрима Туристичке организације Ужица, на путничкој благајни у Мокрој Гори, рецепцији коначишта „Осмица“.

Завичајно удружење Мокрогораца „Шарган“ објављује билтене са детаљно описаним програмима и јасно усмереним маркетиншким порукама.

Туристичка организација регије Западна Србија издала је лифлет Западна Србија, у коме је представљена Мокра Гора, као туристичка дестинација, са најистакнутијим туристичким производима-Шарганска осмица и Међавник, а туристичка организација Ужица лифлет Мокра Гора, са детаљним приказом туристичке понуде дестинације. Штампани материјал дистрибуира се на домаћим сајмовима и берзама (Београд, Нови Сад), али и сајмовима у иностранству на којима учествују наведене туристичке организације, као и туристичка организација Србије.

Међутим, јавља се потреба израде новог материјала, општих и тематских брошура, који би се делили путницима у возу, односно сваки путник би уз купљену карту за вожњу Шарганском осмицом, добијао и цепну карту трасе.

Разноврсни промотивни материјал неопходно је штампати у наредном периоду.

---

⁶⁸ Черовић, С. (2002): Стратегијски менаџмент туристичке привреде Србије, Желнид, Београд, стр. 123. и 124.

Интернет презентације

Музејско-туристички комплекс „Шарганска осмица“ има интернет презентације на следећим адресама: www.zeleznicesrbije.com и www.sarganskaosmica.rs. Презентације садрже велики број података-природни ресурси, културно-историјско наслеђе, смештајни капацитети, ред вожње музејско-туристичког воза „Носталгија“, ценовник услуга, фото галерија. Презентација је урађена на српском и енглеском језику, али пракса потврђује да је сајту неопходна вишејезичност (осим на енглеском језику понуду је потребно представити и на језицима земаља из које долази највећи број туриста–Француска, Немачка...). Интернет портал чији је садржај веома сличан на обе адресе изузетно је прегледан и информације су лако доступне. Недостаје могућност on-line резервације смештаја, као и линковска повезаност са сличним сајтовима, али у плану је да се ове активности спроведу у наредном периоду.

Интернет портал је добро позициониран на главним претраживачима (yahoo, google, krstarica).

Понуда музејско-туристичког комплекса „Шарганска осмица“ налази се и у оквиру интернет презентације туристичке организације Ужица, портала Златибора-www.zlatibor.co.rs, али и других интернет страница.

Почетно место претраживања мреже о железници јесте адреса Међународне железничке уније, www.uic.asso.fr/uk. Иако је богато уређен, сајт је углавном разумљив само професионалцима, а не толико за просечне кориснике. Погодне адресе за улазак у свет заљубљеника железнице су www.trainnet.org и www.all-railroads.com. Полазна тачка с индексираних преко 5700 сајтова за информације о железници може бити и www.tadlane.com.

Огласна средства

Огласна средства нису довољно коришћена у штампаним и електронским медијима, пре свега због ограничених финансијских средстава.

Пројекциона средства

Постоји видео материјал о Шарганској осмици, који се користи у промотивне сврхе на сајмовима, берзама и манифестацијама, међутим углавном је из времена обнове пруге, те га је потребно иновирати. Слична ситуација је и са базом фотографија, које су одличног квалитета, с тим што их је потребно заменити фотографијама новијег датума. Последњих година бројне телевизијске екипе из земље и иностранства снимају промо филмове о Мокрој Гори, након тога их доставе комплексу и исти се чувају у архиви и уз дозволу користе у промотивне сврхе, а не тако ретко и гости-љубитељи старих железница, професионалци у фотографисању и снимању возова, достављају своје снимке, који се, такође користе у исте намене.

Пропаганда на месту продаје

Гости могу на рецепцији коначишта „Осмица“ и путничкој благајни у Мокрој Гори, добити информације о смештајним капацитетима, ценама, реду вожње музејско-

туристичког воза „Носталгија“, туристичким садржајима у ближој и даљој околини, излетима и слично.

Директна пропаганда/директни маркетинг

Посебан део унапређења продаје јесте директни маркетинг који за подлогу користи креирану базу гостију и интернет страницу. Из базе података досадашњих гостију или потенцијалних гостију (који су тражили на интернет страници да им се достави брошура) се шаљу специјализоване понуде поштом.

Односи с јавношћу

Обзиром да музејско-туристички комплекс „Шарганска осмица“ послује у склопу сектора Медија центар, постоји осмишљена и континуирана промотивна кампања на домаћем и иностраном тржишту. Посебно је добра сарадња са туристичким новинарима из Србије, пре свега локалним новинарима, који су чести гости Шарганске осмице, са којима је оставрена и директна сарадња. Туристички новинари из иностранста, пре свега из Француске, Немачке, Италије и Шпаније посећују Мокру Гору у оквиру промотивних активности Туристичке организације Србије, којима се придружују и локалне туристичке организације, након чега се објављују новински чланци и репортаже у страним медијима.

Веома често се у сарадњи са Туристичком организацијом регије Западна Србија и Туристичком организацијом Ужице воде самосталне промотивне кампање.

2.5.2. Продаја

На основу резултата истраживања које се у континуитету спроводи, као и пројаката развоја туризма који су рађени претходних година, дошло се до закључка да више од 70% долазака гостију у Мокру Гору је индивидуално, односно самостално организовано, док 30% туриста долазе у ову дестинацију у организацији туристичких агенција, организатора путовања, конгерса, семинара, као и разних удружења (спортских, научних, образовних и слично).

Организатори путовања

Посета Мокрој Гори налази се у програмима око десетак домаћих организатора путовања од којих су најзначајнији: Magelan Corporation, Jolly Travel и други. Заједничка карактеристика организатора путовања је да недовољно улажу у промоцију својих програма. Главни разлози за то пре свега леже у чињеници да, када је питању домаће тржиште, туристи из Србије се све чешће одлучују да индивидуално организују путовање, што није случај са одморима у иностранству, када се много чешће одлучују да користе услуге организатора путовања.

Локални организатори путовања углавном се баве организацијом излета за туристе који се већ налазе у дестинацији.

Када су у питању организатори путовања из иностранства, важно је истаћи да је Мокра Гора као дестинација последњих година све више заступљена у програмима ових организатора („Компас“ и „Балканика“ из Словеније, „Фортуна“ из Хрватске и други).

Туристичке агенције

Туристичке агенције у Србији су више усмерене на инострани туризам него на рецептивни, пре свега због већег профита који остварују на тај начин. Постоји свега неколико агенција које се баве рецептивним туризмом што је велики недостатак у продаји дестинације. На подручју регије постоји велики број туристичких агенција, њихова технолошка опремљеност је скромна, не постоји повезаност са глобалним дистрибутивним системима, имају мали број запослених. Приметно је да скоро све агенције избегавају ангажовање туристичких водича што у великој мери утиче на квалитет услуге која се пружа туристима.

Туристичке агенције на Златибору баве се организацијом излета за туристе који бораве у дестинацији. Највише су заступљени излети за Сирогојно, Мокру Гору, крстарење Дрином, Гостиље, Злакусу, Потпећку пећину и друге. Разноврсне излете нуди и Туристичка организација Златибор. Неке од агенција („Адиграф“) нуде и програмске излете као што је „Поклонички пут“ – једнодневни обилазак манастира Милешево, Добрун и Рача, а у оквиру оваквих програма је и обавезна посета Шарганској осмици.

Туристичка агенција „Тара турс“ из Бајине Баште је рецептивна агенција која има програме за посету Западној Србији од једнодневних излета, викенда до седмодневних аранжмана који обухватају и подручје изван регије. Војна установа „Тара“ за своје госте који бораве у хотелима „Оморика“ и „Бели Бор“ организује излете до Митровца, Перућца, Манастира Рача, Мокра Горе и Вишеграда, спуст низ реку Дрину.

Позитиван пример су и туристичке агенције „Панакомп“ из Новог Сада и „Serbian Travel System“ из Београда које се баве рецептивним туризмом, а регија Западна Србија је једно од најзначајнијих тржишта за ове агенције.

Резервациони системи

Резервацију смештаја на подручју Мокре Горе није могуће извршити директно (on-line) преко глобалних резервационих система.

Преко домаћег резервационог система www.visitserbia.org могуће је извршити on line резервацију за смештај у хотелима, као и у приватном смештају. Посетиоци сајта могу да се упознају са дестинацијама у Западној Србији, а као најзначајније издвојене су Златибор, Тара, Мокра Гора, Сирогојно и Потпећка пећина.

Директна продаја

Обзиром да је више од 70% туристичких посета Шарганској осмици индивидуално организовано, јасно је да је директна продаја (на месту продаје – преко рецепције, путничке благајне, телефонским и писаним путем) најважнији облик продаје у дестинацији. На овај начин се превазилази проблем недостатка квалитетних посредника и програма за посету.

Туристичка удружења

Туристичка удружења су удружења грађана која се пре свега оснивају због унапређења и организованог бављења сеоским туризмом. Туристичко удружење које се бави промоцијом и пласманом услуга у сеоском туризму, не постоји на подручју Мокре Горе.

Међутим, туристичке организације регије Западна Србија и Ужица сарађују са Завичајним Удружењем Мокрогораца „Шарган“. ЗУМ „Шарган“ је хуманитарна и непрофитна организација која је основана 1994. године и правно регистрована 1997. године са основним циљем са се обнови Шарганска пруга. Поред овог циља, као основног, једна од важних програмских активности овог удружења је формирање парка оживљених експоната историје и традиције „Музеј под отвореним небом“, посебно парних машина са акцентом на експонате из програма шумских и индустријских железница. Посебна програмска група за музејске експонате и заштиту добара техничке културе формирана је 1.2.1999. године.⁶⁹

Организација прикупља и штити железничке и друге експонате парне вуче које редовна железница кроз историју није користила, уз напомену да паралелно са овим активностима, у сарадњи са оперативним одбором Музејског савета железнице, Удружење води и акцију прикупљања возних средстава за колосек од 760 mm, за потребе железнице-„Шарганске осмице“. ЗУМ „Шарган“ је уз Месну заједницу Мокра Гора организатор манифестације Завичајни дани Мокрогораца, која се сваке године одржава у Мокрој Гори, крајем јуна, а има за циљ да окупи све Мокрогорце и њихове пријатеље који су остали у селу и оне који живе ван граница Србије.

2.8.3. Унапређење канала продаје

Природни и антропогени ресурси морају бити валоризовани кроз атрактиван туристички производ и на прави начин дистрибуирани да би привукли туристе и били конкурентни на туристичком тржишту. Међутим, не само да увођење нових производа намеће иновативни приступ каналима продаје, већ су и промене у дистрибуцији на туристичком тржишту тако динамичне да намећу потребу за суштинским променама у овом домену.

Савремене тенденције у дистрибуцији туристичког производа карактерише појава нових софистицираних видова продаје заснованих на савременој информационој и комуникационој технологији. Широка примена централних резервационих и глобалних дистрибуционих система, као и интернета, говори у прилог чињеници да је туристичко тржиште формирано као „електронско“ (Tourism's Electronic Market-place), на коме се дистрибуција и маркетинг све више обављају путем електронских медија. Растућа софистицираност глобалног тржишта, захтевала је нову стратегију у приступу међународној клијентели, а превазилажење баријера које је стварала нова технологија иницирало је међусобно повезивање различитих привредних субјеката и представљало је фактор за формирање великих туристичких пословних система, различитих облика конзорцијума итд. Врло често су и основни циљеви повезивања садржани у потреби за

---

⁶⁹ Група аутора (2000): Мокрогорске новине, Завичајно удружење Мокрогораца „Шарган“, Ужице, стр. 1-9

обједињавањем продајних и укупних маркетиншких активности и за коришћењем предности великих резервационих система.⁷⁰

Унапређење канала продаје чине и стратешки потези у продаји, као што су: наградне игре, попусти, поклони и слично.⁷¹

Због жеље великог броја људи за индивидуалним путовањима и креирањем одмора по сопственој жељи примена интернета као средства комуникације на туристичком тржишту све је већа. Могућност директне продаје преко интернета доводи до све веће конкуренције међу дестинацијама, а истовремено омогућава и дестинацијама које немају довољно средстава за улагања у промоцију да се квалитетном интернет презентацијом такмиче са развијенијим.

2.9. SWOT анализа развоја туризма Мокре Горе

Стратешким планирањем усмеравају се активности развоја у периоду 5–10 година и остварује се дугорочна политика развоја туризма. Како би се израдио најбољи стратешки план потребно је одговорити на два питања:

1. Који је тренутни степен развоја туризма?
2. Који фактори из окружења утичу на његову будућност?

Одговори на ова питања добијају се SWOT анализом. Процењивањем *снага и слабости* добија се одговор на прво питање. Процена фактора из окружења своди се на утврђивање могућности успешног развоја туризма у окружењу, али и процењивање потенцијалних претњи које би успориле или онемогућиле његов развој.

Стратешко планирање развоја туризма регије Западна Србија подразумева анализу четири кључна фактора: *снаге (Strengths)*, *слабости (Weaknesses)*, *могућности (Opportunities)* и *претње (Threats)*.

CHAGE – strengths

- Географски положај (у близини значајних туристичких центара-Таре, Златибора),
- Природни ресурси – очувана природа и здрава животна средина
- Повољне лековите климатске карактеристике
- Богато културно–историјско наслеђе
- Богатство водним потенцијалима (реке, језера, подземне воде)
- Мастер планови развоја туризма Таре, Златибора–Златара, Голије
- Гостољубивост локалног становништва и позитиван став према туристима
- Људски ресурси и институционални капацитети
- Постојање еколошке свести од стране локалног становништва
- Достигнут степен развоја туристичког производа (посебна интересовања)
- Висок проценат иностраних туриста у укупном туристичком промету регије
- Развијена туристичка инфраструктура коју је могуће релативно брзо довести на потребан ниво квалитета услуге
- Манифестација националног и међународног значаја

⁷⁰ Пословни (Мастер) план туристичке дестинације Златибор–Златар, Универзитет „Сингидунум“, Београд, 2007. стр. 95

⁷¹ Черовић, С. (2002): Стратегијски менаџмент туристичке привреде Србије, Желнид, Београд, стр. 124.

СЛАБОСТИ – weaknesses

- Слаба саобраћана повезаност и лоша доступност дестинације
- Лоша туристичка сигнализација
- Недовољно коришћење савремених информационих технологија у промоцији и пласману туристичког производа дестинације
- Недостатак смештајних капацитета који одговарају међународним стандардима квалитета
- Недостатак професионално обликованих производа намењених иностраном тржишту и њихов пласман
- Финансирање–недовољна подстицајна средства од стране државе, пореске олакшице...

МОГУЋНОСТИ – opportunities

- Активирање аеродрома Поникве за цивилни саобраћај
- Изградња ауто пута Хоргош–Пожега
- Повољни трендови на страни туристичке тражње (планински туризам, посебна интересовања)
- Позиционирање Србије као дестинације на међународном тржишту
- Стратешки приступ развоју туризма у регији
- Комерцијализација туристичког производа регије на домаћем и међународном тржишту
- Развој и примена савремених информационих технологија
- Могућност приступа инвестиционим програмима и фондовима
- Могућност прекограничне и међурегионалне сарадње у туризму
- Јачање јавно–приватног партнерства
- Развој дестинацијског менаџмента и осмишљене маркетиншке активности на циљним тржиштима
- Заштита и комерцијализација културно–историјског наслеђа
- Инвестиције у побољшање смештајних капацитета и пратећих садржаја
- Едукација запослених у туризму на свим нивоима
- Утицај туризма на развој других делатности (пољопривреда, домаћа радиност)

ПРЕТЊЕ – threats

- Спора реализација или нереализација кључних инфраструктурних пројеката (аеродром, ауто пут)
- Глобална економска криза
- Бесправна градња
- Дивље депоније
- Недостатак инвестиција
- Недовољна сарадња између републичког, регионалног и локалног нивоа власти
- Недовољна улагања у маркетинг и промоцију

Основни смисао SWOT анализе је да буде од користи у капитализацији појава које се означавају као шанса, препознавању сигнала који упућују на могуће проблеме, да

упућује на маркетиншке активности којима ће се искористити јаке тачке, затим да креира одговарајући маркетинг информациони систем који ће допринети квалитетнијим управљачким (менаџерским) одлукама. Значајно је да туристичка дестинација, односно дестинацијски менаџмент препозна трендове, предвиђа њихов развој и омогући интерну расположивост информација, затим развије комуникацију између заинтересованих субјеката за развој дестинације, унапреди технике снимања окружења и посебно унапреди све елементе управљања дестинацијом.

III. СТРАТЕШКИ ПРАВЦИ ДАЉЕГ РАЗВОЈА

3.1. Перспективе развоја појединих облика туризма

Коридорни положај између југоисточне и западне Европе, добра саобраћајна повезаност, раскошна природа, обиље термоминералних вода, јединствена „Шарганска осмица“, етно-село Дрвенград на Међавнику, скијалиште на Иверу, аутентично етно-наслеђе, традиционални производи и гостољубивост мештана, представљају потенцијал на коме се у Мокрој Гори заснивају различити облици туризма.

Претходне анализе природних и антропогених вредности, еколошких обележја простора, као и до сада изграђених објеката туристичке инфраструктуре и супраструктуре, показале су да се у региону Мокре Горе развија више облика туризма: транзитни, излетнички, конгресни и спортско-рекреативни туризам. Међутим, ово подручје поседује вредности и потенцијале за интензивнији развој и других видова туризма: еколошког, сеоског, здравственог, културно-манifestационог, научно-образовног и алтернативног.

Транзитни туризам представља најстарији облик туристичког промета на овом простору, јер су преко Таре, Шаргана и Мокре Горе пролазили каравански путеви од Дубровника до Београда и од Сарајева до Ниша и Цариграда. Данас су караване заменили моторизовани туристи који транзитирају према Босни и Херцеговини и Дубровачком приморју, као и према средишњој Србији, Београду и Војводини. Транзитна туристичка кретања се одвијају током целе године и имају највећи број учесника. Зато је неопходно да се магистрални коридор Е-761 кроз Вишеград, Мокру Гору, Шарган и Кремна опреми одговарајућим објектима који ће пружати разнолике и квалитетне угоститељско-туристичке, трговинске, занатске и друге потребне услуге, на бази којих би се реализовала знатно већа транзитна туристичка потрошња. Такође, потребно је побољшати туристичку сигнализацију и отворити више информативних пунктова.

Излетнички туризам је тренутно најмасовније заступљени облик туристичког промета у овом региону. Организују се излети у околне планинске просторе, вожња „ћиром“ кроз врлети Шаргана за бројне ђачке и студентске екскурзије, домаће и стране туристе који посећују Златибор, Тару, Ужице, Бајину Башту.

Сеоски туризам у насељима креманске и мокрогорске котлине, као и у околним селима вишеградског Старог Влаха има изванредне могућности за развој. Овај вид туризма почео се интензивније развијати последњих деценија, иако има одређену тенденцију

опadaња и застоја током ратова 1992-1995. године, а са ревитализацијом Шарганске осмице и све већим интересовањем туриста за боравак у овом крају доживљава нову експанзију. У Кремнима и Мокрој Гори, Заовинама и на Тари нека домаћинства примају туристе, а становници планинских етно-села Милекићи, Турудићи, где су све куће или већина кућа покривене шиндром, имају најбоље услове за развој сеоског туризма.⁷²

Екотуризам је у последње две деценије брзо напредовао и стално повећавајући активности достигао глобалну важност. Као део одрживог развоја, екотуризам се дефинише као одговорно путовање у области природе којје чува животну средину и културне вредности и подржава благостање локалног становништва, што представља значајну развојну шансу за туризам овог региона.

Ловни туризам представља најпрофитабилнији облик туристичког промета и потрошње. Потребно је уредити ловиште, видиковце и стазе, адаптирати и проширити капацитете, да би се овај вид туристичког садржаја могао понудити на туристичком тржишту. Међутим, постојећи режими заштите природе и природних вредности Парка природе „Мокра Гора“, сигурно ће ограничити ловство на овом подручју и свести га на ловне резервате за узгој и ловно-комерцијални одстрел дивљачи изван заштићене зоне.

Риболовни туризам заснован на спортском риболову има значајне развојне могућности у овом крају, будући да се практично ни по чему не супротставља природи. Најбоље услове за риболовни туризам имају реке Бели и Црни Рзав, Камешина, Рача, а посебно Дрина, на којима се може ловити пастрмка, липљан, кркуша и клен. Потребно је уредити риболовне ревири и стазе са пратећим услужним објектима, као и смештајне капацитете за риболовце. Овде посебно треба инсистирати на стварању посебних услова за масовни развој спортског риболова, организовати спортско-риболовна такмичења и манифестације, као и производњу и узгој рибе у функцији угоститељства и туризма.

Спортско-рекреативни туризам најефикасније доприноси активном одмору, нарочито градског становништва. Планински рељеф, умерена надморска висина, повољна клима и хидрографски објекти пружају услове за спортску рекреацију и активан одмор. Овај облик туризма, поред материјалне основе за смештај и боравак туриста, захтева рекреативне, забавне и друге спортско-туристичке садржаје, као и изградњу одговарајуће спортске инфраструктуре. Постојећи спортски терени у Мокрој Гори не задовољавају по својим капацитетима и потребно је осмислити низ нових и интересантних садржаја. Скијашки терени Ивер изнад Мокре Горе употпунили су ову понуду, али је на оваквим садржајима потребно још радити. Квалитетни спортско-рекреативни објекти, уз комплементаран однос са природним погодностима, могу вишеструко позитивно утицати на развој спортско-рекреативног туризма у овом региону.

Здравствено-рекреативни туризам има изванредне услове за развој. Његову најзначајнију развојну базу чине извори термоминералних вода. За њихову потпунију валоризацију потребно је изградити савремене здравствено-рекреативне центре, како за

---

⁷² Обућина, С. (2000): Мокра Гора-нова туристичка дестинација, Ужице, стр.38

реабилитацију, тако и у функцији превентивне здравствене заштите, са свим неопходним елементима туристичке инфраструктуре и супраструктуре.

Културно-манифестациони туризам је последњих година постао доминантан. Манифестације-Кустендорф на Међавнику и Завичајни дани Мокре Горе привлаче велики број туриста. Овај регион је богат природним и антропогеним вредностима, које се могу адекватно валоризовати и укључити у његову туристичку понуду.

Могуће је организовати манифестације везане за многобројне феномене и производе народне радиности, међу којима су датуми везани за откриће Панчићеве оморице, активности у НП Тара, значајни датуми везани за живот и дело Иве Андрића, као и мост у Вишеграду, чувени мокрогорски мед и ракија „Мокрогорка“ или ракија клековача у Бајиној Башти, као и за манифестацију у Кремнима, везану за познато и врло интересно креманско пророчанство.

Кампинг туризам-Кампинг асоцијација Србије последњих година настоји да оживи овај вид туристичке привреде који у свету представља значајан извор прихода.

Кампинг асоцијација Србије је у сарадњи са Регионалном развојном агенцијом „Златибор“ започела реализацију пројекта за иницирање развоја кампинг туризма и капацитета у станици Шарган Витаси, тренутно последњој станици „Шарганске осмице“. Приликом обиласка простора истакнуто је да подручје Мокре Горе има велике могућности за развој овог вида туризма, с обзиром на њен транзитни карактер и географски и туристички положај.

Простор станице Шарган Витаси су већ користили кампинг каравани из Холандије, Белгије, Француске и Словеније.

Туризам специјалних интереса је више везан за мање групе, али се све више омасовљава и везује за специфична интересовања туриста за време боравка у дестинацији. Посебно интресовање туриста љубитеља музејских железница широм света везано је за „Шарганску осмицу“ и њену изузетну атрактивност, што јој обезбеђује репутацију европске и светске туристичке дестинације.

Посебна интересовања се везују за пролаз кроз тешко проходне кањоне Белог Рзава, Бруснице, Жепе, Црног потока, као и за разгледање, снимање и фотографисање ретких биљних и животињских врста или атрактивних предела у целини.

Слика 9: Љубитељи железнице на граници Србије и Р. Српске

3.2. Приоритетни програми у функцији подизања функционално-туристичких стандарда

Остваривањем појединих стратешких циљева развоја туризма на подручју Мокре Горе, као и доношењем конкретних инвестиционих одлука, намеће се потреба израде одговарајућих научних и стручних експертиза и подлога. Оригиналан приступ и предвиђени планови у функцији развоја комплекса представљају питање економске исплативости, обзиром на удаљеност од потецијалног тржишта које је потребно анимирати.⁷³

- Израда Програма (студије) дугорочног и одрживог развој туризма на простору Мокре Горе, на основу методологије коју примењују релевантне иностране научне и стручне институције, представљала би висок степен конкретне разраде свих релевантних фактора развоја туризма на овом простору. Осим за планирање дугорочног развоја туризма, овај програм би био и веома важан базни документ за израду генералних, просторних, регулационих и детаљних урбанистичких планова, како за микрорегион, тако и за његове поједине делове.
- Израда Програма и концепта плана општег уређења подручја Мокре Горе, који треба да одреди дугорочну пројекцију развоја и просторног уређења насеља у микрорегиону, са основном регулацијом и правилима грађења у складу са одредбама Закона о планирању и изградњи. Израдом и усвајањем овог плана, може се обезбедити плански основ за уређење и изградњу површина и објеката, а план треба да обезбеди услове за издавање извода из урбанистичког плана, односно аката о урбанистичким условима за планирану изградњу, што је веома важно због улагања житеља и других инвеститора у капацитете туристичког и другог привређивања.
- Пројекат економске, социјалне, демографске и културне ревитализације села и сеоских газдинстава на подручју Мокре Горе имао би стратешки значај у спречавању негативних демографских трендова и процеса деаграризације у руралним просторима. То би се остварило програмирањем разних видова селективног туризма у сеоским срединама, са посебним потенцирањем на производњи здраве хране, ревитализације домаће радиности, развоја сеоске инфраструктуре, здравства, образовања, спорта, културе и друго.
- Пројекат хидро–геолошких и балнеолошких истраживања лековитих извора и вода у Мокрој Гори, представљао би наставак раније обављених истраживања, а у циљу добијања што поузданијих показатеља за оправданост развоја здравственог туризма и изградњу здравствено–рекреативног центра.
- Пројекат савременог и дугорочног решења одлагања (рециклаже) чврстог отпада у микрорегиону је претпоставка, не само квалитетног развоја туризма, већ и здраве животне средине локалног становништва. Централна депонија је предвиђена на територији села Пањак, тако да ни на који начин не угрожава постојећа насеља и

---

⁷³ Програм рада и концепт стратегије развоја Мокра Горе 2007– 2012, стр. 125

водотокове. У оквиру овог пројекта обезбедила би се концепција издвајања потенцијалних секундарних сировина и њихов транспорт заинтересованој индустрији.

- Израда Програма организације традиционалних и будућих културно–туристичких манифестација на подручју Мокре Горе у складу са богатим природним и антропогеним туристичким вредностима, које се могу адекватно валоризовати (кроз разне манифестације) и укључити у његову туристичку понуду. Добро осмишљене и атрактивно организоване културно-туристичке манифестације, могу представљати снажно пропагандно средство за укупан туристички производ Мокре Горе.
- Пројекат изградње ски стаза на потезу Шарган Витаса и Заовина испод Зборишта, где постоје услови за зимски туризам, допринео би продужењу туристичке сезоне у микрорегиону. Узимајући у обзир да „Шарганска осмица“ обезбеђује туристичка кретања од априла до новембра, изградњом ски-стаза и жичара формирао би се мали ски-центар код Шарган Витаса, а туристичка сезона би се продужила и на зимски део године.⁷⁴

Осим наведених програма и пројеката, постоји потреба за израдом и многих других развојних докумената за подручје Мокре Горе, како из области туризма, тако и из домена туризму комплементарних делатности.

Истраживања и анализе постојећих и потенцијалних тржишних трендова се спроводе у континуитету у циљу најадекватније реакције на захтеве тржишта, како би се благовремено предузеле могуће активности и избегла судбина сличних дестинација које су у међувремену једноставно заборављене.

Резултати истраживања су основни инпути у концепцијама годишњих програма рада. Посебно су значајне анонимне анкете путем упитника на српском и енглеском језику и интернет блогови. Најкраћи закључци су следећи:

Током прва четири месеца 2010. године, туристичка привреда је забележила 30% гостију мање у односу на претходну годину. Истовремено, број корисника „Шарганске осмице“ је повећан за 14% што указује на то да је пропагандно-маркетиншки приступ био исправан.

Страни туристи су у 2010. години чинили 28% (Енглеска, Немачка, Француска, Словенија, Канада и друге), а домаћи туристи 72% (Београд, Нови Сад, Крагујевац и остали) од укупног броја туриста.

Препоруке посетилаца утицале су на потенцијалне туристе (61%) да посете „Шарганску осмицу“, док се 39% одлучило за посету на основу информација добијених путем интернета, телевизије и штампаних медија.

Посетиоци су своје укупне утиске оценили са највишом оценом, при чему је евидентан проблем недовољног простора за паркинг, а средовечна и млађа популација истиче недостатак објеката за забавни и спортски живот. Имајући у виду поменути истраживања, неопходно је:

- Припремити адекватан веб сајт на више језика, обзиром да је за стране туристе овакав начин информисања преовлађујући;

---

⁷⁴ ЗУМ "Шарган" (2011): Акциони план за 2011. годину, Београд, стр. 4-8

- На домаћем тржишту наставити са садашњим начином ненаметљивог маркетинга (кроз информативне и популарне емисије на телевизији, дневну штампу, илустроване часописе и слично).
- Реализовати програм нових интересантних садржаја и фото стопова (са железничким експонатима и мотивима) у изведби неодољивој за фотографију, која се показала као најбољи пропагандни програм.
- Реализовати објекте чија је градња започела пре више година, који су намењени за забавно-рекреативне и рехабилитационе активности, а за које постоји изразит интерес платежно способније клијентеле и омладинске популације, а која је у великом проценту заступљена на „Шарганској осмици“ (Вагон-бифе, реконструкција станице жичане железнице из 1912-1925. године, ресторан „Осмица“ и други). Реализација је планирана током 2011. године (радови би се обавили највећим делом у сопственој режији, као и у претходном периоду).
- Одржати већ стандардно професионалан однос запослених и „уштиману“ интерну организацију и међусобну сарадњу сегмената у комплексу, у коме поред редовних задужења сваки радник обавља и друге послове по потреби, а при чему је и љубазни домаћин у беспрекорној железничкој униформи.

Интеграција “Шарганске осмице“ са сеоским, здравственим, ловним, риболовним, културним, екскурзионим и транзитним туризмом, незаобилазни су стратешки начини да се што богатијом и разноврснијом понудом привуку туристи заинтересовани за комплементаран начин боравка у овој дестинацији.⁷⁵

Тачно и брзо информисање о потенцијалним ресурсима неопходно је за будући развој Мокре Горе. Треба водити рачуна о постепеном смањивању масовног и проширивању језгра елитног туризма, о пажљивом улагању у ширење туристичких објеката, водећи рачуна о потребама сталних и транзитних гостију. Међутим, треба стално пратити савремене светске туристичке трендове и туризам темељити на одрживом развоју како би он постао један од основних носилаца привредног развоја регије.

3.3. Стратегија развоја инфраструктуре од значаја за развој туризма

Путна мрежа за друмски бициклички и пешачки саобраћај

Ревитализација и оспособљавање постојеће путне мреже са изградњом додатних путних праваца је од кључног значаја за опстанак становништва на својим вековним огњиштима, а посебно за развој туризма као основне привредне гране у будућем контролисаном развоју међусобно удаљених сеоских насеља.

Имајући у виду овакву стратегију, укључујући и могућност развоја и привредне делатности у функцији туризма, планирају се следећи инфраструктурни захвати на плану путне мреже:

1. Ревитализовати и доградити друмско-пешачке саобраћајнице у региону комплекса „Шарганска осмица“, и то:

⁷⁵ Месна заједница Мокра Гора, ЗУМ "Шарган" (2011): Акциони план за 2011. годину, Београд, стр. 9

- Путни правац спомен чесма-извор Бела вода-извор Јатарице са оспособљавањем излетничког пута поред потока Дубочац: Јатарице, Брежљак, Вијагор са краком за Гуштерице;
- Пут Девети километар-Шаргански превој (ревитализација римског калдрмисаног пута као пешачко-излетничке саобраћајнице за коју је везана и легенда о Костреш Харамбаши);
- Ревитализација излетничких путева-Шаргански превој-Милошевац на Тари и Шаргански превој-Брезовице-Кресани бор-Трњци-Јатарице. Ови путни правци су изузетно атрактивни и као бициклическе и коњске стазе;
- Изградња пешачких стаза у региону пруге „Шарганска осмица“ на правцима Девети километар-Јатаре, Крст-Голубићи-Видиковац 1-Клуб 8-тунел 49-железнички мост-Бела вода-Мали скакавац-Велики скакавац и пешачка стаза Голубићи-Анска ливада-Брезовице, Велики поток-Табачиште.

2. Друмско-пешачке и бициклическе саобраћајнице у правцу региона планине Таре

- Ревитализација пута Котроман-Кршање-Коњско поље-Игњевача и Кршање-Бараковац. Потез Котроман-Кршање потребно је асфалтирати чиме би се обезбедили услови за оживљавање изузетних туристичких атракција у долини реке Рзав, као што су кањон Бараковац, црква из XIII века и др.
- Ревитализација друмско излетничке саобраћајнице Кршање-Столац.
- Путна саобраћајница Кршање-Заовине.
- Ревитализација и асфалтирање пута Межавник-Игњевача-Змајевац-Милошевац-Секулић-Заовине, са оспособљавањем попречних путних праваца од амбуланте Мокра Гора, правац на потезу Ђурковац-Кленовац-Турудићи-Џвијовићи, са краком према Милекићима и Шаргану.
- Путни правац Доњи Турудићи-Кленовац-Тимотијевићи.
- Путни правац фабрика „Котроман“-Сировица.⁷⁶

3. Друмско-пешачке и бициклическе саобраћајнице у правцу региона Златибора

- Ревитализација и асфалтирање пута Котроман-Пањак са оспособљавањем излетничког пута за Равну Романију.
- Ревитализација пута Крсмановићи-Пањак-Семегњево и Драгутиновићи-Пањак са краком према Виогору-Ајташи и Брежљаку.
- Асфалтирање путног правца фабрика „Котроман“-Преседо и Фабрика Котроман-Станишићи.⁷⁷

⁷⁶ Глибетић, Р. (2010): Информација о музејско-туристичкој железници „Шарганска осмица“ 2010, Београд, стр. 11-14

⁷⁷ Глибетић, Р. (2010): Информација о музејско-туристичкој железници „Шарганска осмица“ 2010, Београд, стр. 14

4. Тротоари и пешачке бициклистичке стазе поред магистралног пута

Поред магистралног пута од насеља Шпијуновићи до Котромана планирана је изградња тротоара са комбинованом пешачко-бициклистичком наменом.

Стратегија електро-енергетског напајања, ПТТ мреже и мобилне телефоније

Развојем овог простора неопходно је обезбедити трафо-станицу већег капацитета и алтернативно напајање електричном енергијом од електране Бајина Башта. У стратегији развоја у овој области планира се ревитализација локалне електро мреже. Посебно се планира измештање далеководног система који је у садашњој изведби битно угрозио централни простор Мокре Горе.

На плану електро енергетске перспективе, планира се изградња две мини електране на реци Камешини, једна на потоку Шарганчици, две на реци Бели Рзав и две на реци Црни Рзав. На Шаргану се предвиђају две еолске електране.

Мрежа фиксне телефоније ће се извести сагласно постојећим плановима који обезбеђују повезивање свих насеља на територији Мокре Горе.

Мобилну телефонију потребно је технички оспособити на ниво који обезбеђује квалитетан пријем сигнала на територији целог региона.

Водовод, канализација и депонија отпада

На простору Мокре Горе узграђена су три магистрална водовода које је неопходно правно и законски регулисати уз потребне стручне реконструкције:

- Водовод Кленовац-Вршак са краковима за Међавник, железничку станицу Мокра Гора и центар насеља;
- Водовод Табачиште-Девети километар, Луке;
- Водовод Фабрике Котроман од тунела број 43 до фабрике „Котроман“. Водовод Кленовац-насеље Мокра Гора и Табачиште-Девети километар су изграђени у складу са пројектном документацијом и од савремених материјала при чему је потребно изградити додатне водозахватне грађевине на потезу Вршак-засеок Богдановићи. Водовод од тунела број 43 до фабрике „Котроман“ је изведен од азбестних цеви, тако да је неопходна реконструкција. Уз додатне стручне анализе потреба фабрике „Котроман“ и уз доградњу водозахватних грађевина већег капацитета постоји могућност обезбеђења делимичног водоснабдевања новог насеља на локацији центар Мокра Гора на левој страни реке Камешине. Обезбеђење већих количина воде на подручју Мокре Горе је могуће само коришћењем водотока реке Бели Рзав што подразумева велике инвестиционе захвате и чврст споразум са ХЕ „Бајина Башта“ о количини воде која ће се из реверзибилне акумулације Заовине испуштати у Рзав. Коришћење воде се свакако мора организовати у складу са позитивним законским прописима, при чему би одржавање и контролу коришћења преузела одговарајућа вишенаменска комунална служба у оквиру месне заједнице.

Простор Мокре Горе који преферира највишим еколошким стандардима, мора у што краћем року решити питање канализације и отпадних вода. Постојеће септичке јаме су

углавном нестручно изведене, чиме су постојећи водотокови већ угрожени. Предвиђају се следеће активности:⁷⁸

- Главни канализациони вод би се изградио од извора Беле воде до Котромана где би се лоцирао колектор за пречишћавање отпадних вода. У инсталацију би се укључиле и отпадне воде из фабрике „Котроман“.
- Изградња главног канализационог вода би се реализовала у оквиру регулације реке Камешине, чиме би се истовремено обезбедила и врло атрактивна пешачко-бициклистичка стаза на овом потезу. Предметна стаза, дужине око 6 km, би се посебно користила у спортско-рекреативне сврхе.
- Све локалне канализационе мреже би се укључиле у главни канализациони вод. Извођење главног канализационог вода би се пројектовало на начин који обезбеђује и спортско-рекреативну функцију у овом смислу.

Будући развој Мокре Горе подразумева ефикасно решење отпада које ће обезбедити највише еколошке стандарде. Централна депонија се предвиђа на територији Балвана, тако да ни на који начин не угрожава постојећа насеља и водотокове. Депонија би се изградила у складу са важећим стандардима и уз неопходне техничко организационе претпоставке, које би обезбедиле ефикасно одношење и одлагање отпада. Овим пројектом би се реализовала концепција издвајања потенцијалних секундарних сировина и њихов транспорт заинтересованој индустрији.⁷⁹

3.4. Стратегија развоја насеља

Стамбено-пословна изградња на простору Мокре Горе мора бити бескомпромисно планска и прецизно контролисана. Нова стамбена изградња се може дозволити само на основу детаљног урбанистичког плана и уз грађевинску дозволу. Концепција развоја и стамбено-пословне изградње је следећа:

3.4.1. Изградња за привредне намене (потез од Вујића моста до Котромана)

- Бензинска пумпа са пратећим садржајем
- Комбиновани камп
- Вулканизерско-аутомеханичарска радионица, занатске радионице и сличне услуге на потезу Јојићи-фабрика
- На потезу фабрике „Котроман“ конципирати производно-услужне делатности у функцији туризма
- На подручју извора слане воде планира се изградња здравствено-рекреативног центра
- На граници се предвиђа изградња царинско-полицијског и железничког пункта са туристичким садржајима

⁷⁸ Програм рада и концепт стратегије развоја Мокра Горе 2007–2012, стр. 107

⁷⁹ Летопис "Завичај", Билтен бр. 6, ЗУМ "Шарган", 2009, стр.24

- У насељу Котроман планира се оживљавање мануфактуре прераде дрвета, производња рибе, здраве хране, мини електрана, базен-купалиште и сличне занатско-услугне привредне активности. На потезу Вујића кућа-Црква, предвиђа се изградња погона за гајење речне пастрмке, мини електрана и туристички садржаји
- Потребно је на овом простору обновити све воденице и ваљарице из прошлости.

3.4.2. Стамбена изградња

Стамбена изградња се може развијати само у оквиру постојећих насеља-засеока по посебном детаљном регулационом плану, са традиционалним типом куће и посебно пројектованим помоћним објектима са туристичком наменом. Дакле, стамбена изградња је могућа само у већ постављеним стамбеним насељима које имају изграђену инфраструктуру и то: засеок Миковићи, Бојићи, Којадиновићи, Драгутиновићи, Шиљковићи, Крсмановићи, Арсенијевићи, Рабасовићи, Глибетићи и слично.

Постојеће стамбене и помоћне објекте потребно је реновирати по посебном плану.

Музејско-етнографски сачуване локације и објекте потребно је посебно заштитити (Милекићи, делимично Миковићи и Турудићи).

Развој главног насеља би се лоцирао у оквиру постојећег центра Мокре Горе, преласком на леву страну Камешине, а на потезу Вујића мост-игралиште. Други правац развоја насеља се планира на потезу од Вујића моста до железничке станице између пруге и магистралног пута. Постојеће објекте прилагодити новом урбанистичком плану-обезбедити каменом и обложити дрветом.⁸⁰

Поред наведених простора планирати локације за мале типске стамбене насеобине. Такво насеље је већ реализовано као Дрвенград на Међавнику, дрвено село типа „Мокра Гора“ које се изводи на путу за Јатаре, планирана дрвена корзо-варош у Подомару, уметничко насеље, етно-село у изградњи на Деветом километру. Сва ова насеља се могу градити по посебном плану и на веома малом простору. Сва насеља би се пројектовала у савременој изведби осаћанских кућа са изузетно атрактивним изгледом и садржајима који би оживели и симболизовали историју овог краја. Потребно је све објекте, у што краћем року адаптирати у традиционалном стилу. Коначни циљ је да свака кућа, свако двориште, сва постојећа и новоизграђена насеља и сваки кутак у целом насељу имају врло атрактиван и интересантан изглед, да цео простор одише необичношћу, чистоћом и да сваки поглед осваја и плени лепотом.

3.4.3. Спортско-туристички садржаји

Спортско-туристички садржаји се планирају на потезу игралиште Котроман до извора Јатарице-Дубочац-Скакавац и ушће Постијенског потока и Шарганчице према Деветом километру, Јатарама и Шаргану.

Планом развоја на локацији игралишта и околине (северно и источно) би се изградили спортски терени, мини хала спортова, голф терени, простор за ергелу коња,

⁸⁰ ЗУМ "Шарган", Програм рада и концепт стратегије развоја Мокре Горе за период 2007-2012. год, Стратегија развоја Мокре Горе, намена простора и инфраструктурни развој, 2003, стр. 113

паркови, ограђени простори за дивље животиње и слични садржаји. Стамбена изградња на потезу од игралишта (лево и десно од реке Камешине) до Миковића куће и ливаде Луке није могућа. Планирана је такође и обнова воденица и постављање помоћних стилских објеката у функцији спортско-туристичких садржаја.

На потезу Бојићи-Миковићи потребно је планирати објекат за смештај заинтересованих за рекреацију и спорт. Функција и изглед објекта морају бити пажљиво планирани и беспрекорно уклопљени у амбијент крајолика.

Простор од Миковића куће према извору Јатарице потребно је прилагодити туристичкој намени, посебно стамбене и пословне објекте на напред поменут начин.

У региону лековитих извора планира се реализација плана пешачко-рекреативне зоне у којој би се поред постојећих садржаја (Клуб „Осмица“, шумска мини железница, уређени лековити извори) завршила изградња цркве Св. Јована Крститеља са потребним садржајима, изградила станица шумске мини железнице на Јатарама, железнички мост и пруга са повратницама, велика заштитна брана по посебном пројекту, планира се обнова неких објеката из времена градње пруге у оригиналном изгледу, реновирање споменика изгинулим градитељима из 1916. године на Будимским брдима. Такође се планира обнова старих воденица (Миковића воденица, Цветкова воденица, Глибетића воденица и сл). Постојеће железничке поставке би се обогатиле новим експонатима и композицијом музејског воза који се може користити и за повремени смештај љубитеља железнице из земље и света, горана, организацију уметничких колонија и слично.

Планира се изградња визиторског центра на улазу у Мокру Гору који би обухватио туристичку понуду овог краја, а на локацији Милошевац изградња туристичког пункта у етно стилу за прихват излетника.

На простору Игњеваче и Зборишта, према Милошевцу, планира се изградња скијалишта и садржаја за зимске спортове. Сличан пројекат је у плану и на Шарганском превоју. Мини санкалиште и забавни садржаји се предвиђају у комплексу станице Шарган и Локви, у правцу ушћа Шарганчице у реку Камешину.

На подручју Мокре Горе планира се изградња бројих излетишта, типски уређених и обезбеђених потребном инфраструктуром. Концепција развоја је заснована на еколошком и музејско-историјском аспекту и приступу. Сваки простор се пре коначног решења детаљно осмишљава и планира, при чему највећу улогу има посебно формиран Савет Месне заједнице Мокра Гора.⁸¹

3.5. Стратегија развоја нових садржаја у појасу МТЖ „Шарганска осмица“

Музејско-туристичка железница „Шарганска осмица“ је ревитализована у складу са решењима из урбанистичког плана којим су детаљно планирани технички, инфраструктурни и туристички садржаји у појасу пруге. Обзиром да пројекат „Шарганска осмица“ није у целини реализован, даље активности на техничко-туристичкој финализацији пројекта спровести у складу са урбанистичко-туристичким условима.

---

⁸¹ Глибетић, Р. (2007): Програм рада и концепт стратегије развоја Мокре Горе за период 2007-2012. године, Београд, стр.116-120

Усвојеним урбанистичким планом детаљно су планирани железничко-технички, угоститељско-туристички и смештајни капацитети у музејско-рестаураторској изведби за следеће микролокације у региону музејско-туристичке пруге, и то:

- Стајалиште ОШ „Мокра Гора“
- Станични комплекс Мокра Гора и путни прелаз преко магистралног пута
- Музејско-туристички и смештајни комплекс „Девети километар“
- Стајалиште Јатарице
- Стајалиште Мали Скакавац
- Стајалиште Равни гај (тунел бр. 43)
- Стајалиште Видиковац 1
- Стајалиште Видиковац 2 са угоститељско-туристичким садржајима
- Стајалиште Голубићи (Раваница)
- Станични комплекс Јатаре
- Стајалиште Гребен
- Стајалиште Крст
- Стајалиште Горње Јатаре
- Станични комплекс Шарган Витаси
- Стајалиште Вујића мост и Рзавски мост се планирају на делу трасе од основне школе у Мокрој Гори до граничног прелаза Котроман.

Поред плана везивања „Шарганске осмице“ са Добруном и Вишеградом, чиме се ова пруга реком Дрином повезала са Перућцем и Бајином Баштом, односно Таром, предвиђа се ревитализација пруге до Ужица, односно Бранешког поља (Барска пруга) и туристичког центра Златибор. Планира се ревитализација пруге у правцу Ужица, на старој траси до Биоске, односно језера Врутци, где се налази чувени манастир Рујно. Веза за Ужице би се извела делимично новом трасом поред језера до Бране, жичаним спушталицама до испод бране и туристичким саобраћајем поред Рајских отока, испод старог града до ужичке плаже. Други правац би повезо станицу Шарган са Бранешким пољем, при чему је већ у плану пут Бранешко поље-Златибор, преко „Ока“.⁸²

Дана 22.04.2009. године, организован је обилазак трасе бивше узане пруге на потезу Биоска-Врутци, чиме је остварен увид у стање на терену на целој релацији Шарган Витаси-брана Врутци, у укупној дужини од око 20 km. Обилазак тасе обавила је радна група (представници града Ужица, Службе за урбанизам града Ужица, председници заинтересованих месних заједница-Кремна, Биоска, Врутци, као и представници Одбора за обнову Шарганске осмице. У циљу трасирања будућности града Ужица, као изузетне туристичке дестинације, радна група је мишљења да је обнова Старог града у овој функцији кључни пројекат, који би свакако постао симбил туризма целе регије. Цео пројекат захтева веома маштовит приступ, који ће привући огромне приватне капитале и покренути предузетничке иницијативе, како у самом граду Ужицу, тако и на целом потезу дуж пруге. То би био пројекат будућности, чији се темељи управо постављају доношењем Просторног плана. Пример је реализација пројекта обнове „Шарганске осмице“ и Дринско-рзавске железница, који је покренуо економски просперитет целог подручја, а који је практично био пред потпуним гашењем насеља с обе стране границе.

---

⁸² Глибетић, Р. (2010): Информација о музејско-туристичкој железници „Шарганска осмица“ 2010, Београд, стр. 16

Овим приступом интереси више субјеката би били интегрисани, и то: града Ужица, месних заједница дуж туристичке пруге, Акционарског друштва „Железнице Србије“, ЈП „ПТТ Србије“, ЈП „Водовод Ужице“, и приватних капитала, који би свакако остваривали профите.

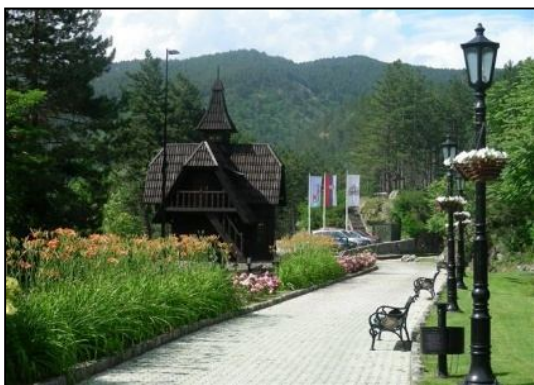
Обзиром да се ради о пројекту од међурегионалног значаја са прекограничном компонентом, потпуно је извесна помоћ од предприступних фондова Европске Уније. Такође, очекује се да ресорна министарства обезбеде у будућим буџетима наменска и подстицајна средства за овај пројекта од капиталног значаја за развој целе регије.

Разматрани пројекат би по мишљењу радне групе требало имплементирати у Просторни план, јер би реализација овог пројекта покренула у овом моменту неслућене перспективе које би запослиле цео регион. Садашње генерације би требало да поставе темеље за будући развој у најперспективнијој привредној грани овог подручја-туризму.⁸³

Садржаји уз шумску пругу

Паралелно са музејско-туристичком пругом, ревитализован је и део пруге колосека од 600 mm од Беле воде до извора Јатарице, као реплика на пругу која је изграђена и експлоатисана у периоду између Првог и Другог светског рата. Пруга се користила за превоз грађе од Великог скакавца до такозваног Лагера-Јатарица, са импровизованим монтажно-демонтажним и повремено постављеним колосеком са металним праговима до локације Бела вода. Власник пруге је било Предузеће за примарну и финалну обраду дрвета „Вао и компанија“.

Слика 10: Станица Јатаре

Извор: З. Илић

Слика 11: Путници у возу

Извор: М. Цветковић

⁸³ ЗУМ "Шарган" (2003): Програм рада и концепт стратегије развоја Мокре Горе за период 2007-2012. год, Стратегија развоја Мокре Горе, намена простора и инфраструктурни развој, 2003, стр. 119

Планирани су и делимично изведени пројектни захвати у региону ове пруге који предвиђају музејску станичну поставку на извору Беле воде, стајалиште Чесме и станицу Јатарице. На излетничком платоу Јатарице предвиђају се музејско-туристички и забавни садржаји, железнички мост на другу страну реке Камешине и технички интересантно решење подизања пружне трасе на 30 метара високо узвишење применом система повратница, као и изградња манастира.⁸⁴

Због израженог бујичног карактера реке Камешине, а у функцији заштите трупа пруге, објекта поред корита реке и самог насеља, на потезу Бела вода-Мали Скакавац предвиђене су четири заштитне преграде.

Програм изградње противбујичних преграда на реци Камешини је отпочео још 1995. године, у оквиру санација последица поплаве из 1994. године.

Противбујичне бране су пројектоване тако да поред основне функције омогуће и одличне услове за реализацију концепције ранијих планова за изградњу купалишта.

У међувремену, изграђене су три планиране бране, укупан пројекат је изведен на интересантан начин, с тим да је прва брана-Беле Воде у фази идејних пројеката за реализацију коначног концепта функционалног и интересантног купалишта, у овом случају се планира следеће:

- пешачки-амбијентални мост преко бетонске конструкције бране
- силазна степеништа у базен
- обзиђивање и заштита обала
- уређење плаже
- постављање тобогана
- обзиђивање бране
- изградња осталих партерних садржаја.

У циљу безбедности купача приоритет у овом програму је изградња амбијенталне ћуприје, силазних степеништа у базен и монтажа тобогана.⁸⁵

Наведеним садржајима би се сви простори у региону музејско-туристичке пруге, на потезу станица Мокра Гора-Шарган Витаси, привели намени.

Руска спомен-капела на Будиму

Пројекат изградње спомен капеле изгинулим руским и италијанским заробљеницима 1916. године на брду Будим-источни Параклис, улази у финалну фазу административно-урбанистичких и црквених процедура, после којих је могуће отпочети и грађевинску фазу. Пројекат изградње спомен капеле је званично инициран у фебруару 2008. године, приликом посете тадашњег амбасадора Руске федерације у Београду, господина Алексејева, али је идеја о обнови урушеног споменика на Будиму била присутна још од почетка обнове Шарганске пруге. Данас је на скромном споменику видљива само година-1916, а све остало је нестало под зубом времена. Укупан пројекат се изводи у сарадњи са амбасадом Русије у Београду, што се уклопило и у међувремену покренуте иницијативе Руске федерације на плану културне сарадње две државе, у оквиру које се спроводи пројекат обнове руских споменичких обележја у Србији.

---

⁸⁴ ЗУМ "Шарган", Акциони план припрема за туристичку сезону и организација редовног одржавања на простору МТЖ "Шарганска осмица" у 2009. години, стр. 6

⁸⁵ ЗУМ "Шарган", Документарни билтен бр. 3/2008, Нови пројекти-Уређење купалишта "Беле воде", стр. 48

Предложени пројекат и укупна иницијатива је подржана од стране Епископа Жичког Хризостома по условном одобрењу од 1.12.2009. године. Такође, благослов и подршку је упутио Свети Патријарх Московски и целе Русије Кирил, о чему је Волокомски архиепископ Иларион из Московске Патријаршије, 14.01.2010. године доставио грамату. Паралелно са овим активностима, Одбор за обнову „Шарганске осмице“ је 27.01.2010. године доставио надлежним урбанистичким службама у Ужицу захтев за третирање овог и других пројеката у оквиру имплементације Програма развоја Мокре Горе у планско-урбанистичка документа и просторни план, о чему су у Општини Ужице одржана два састанка у фебруару 2011. године.

Такође, сагледане су могуће варијанте трасирања безбедне приступне стазе и изградње платоа са темељима капеле на Будимској литици.⁸⁶

Слика 12: Спомен капела у изградњи

Извор: З.Илић

Западни Параклис на кули Ограђеници

Истовремено с активностима на источном Параклису, спроведена је слична процедура за капелу на кули Ограђеници-Западни Параклис, у смислу планско-урбанистичких подлога у просторном плану, с тим да ће пројекат ове капеле бити делимично коригован. У међувремену, Одбор за изградњу је донео одлуку да се место будуће капеле обележи крстом.

Посебна пажња у реализацији овог атрактивног пројекта ће се обратити на безбедну ограду на платоу куле који би се најкраће описао „ни на небу, ни на земљи“, уз извођење сигурне приступне стазе. Верујемо да ће Западни Параклис, својим доминантним положајем на врлетној стени, коју је природа богато извајала, бити један од најатрактивнијих црквених објеката у Србији.

Пројекат треба извести пажљиво и систематично, веома квалитетно у грађевинском и естетском смислу, да би будући Српски „метеори“ одолели ветрометини и били приступачни током целе године. Одбор за изградњу је крајем прошле и почетком ове године сагледао могуће начине изградње приступне стазе, начин извлачења материјала,

⁸⁶ ЗУМ "Шарган"(2003): Програм рада и концепт стратегије развоја Мокре Горе за период 2007-2012, Стратегија развоја Мокре Горе, намена простора и инфраструктурни развој, стр. 107

ограђивања платоа и других неопходних радова. Паралелно са процедурама око дозволе и права земљишта, потребно је израдити и усвојити коначан пројекат.

Обнова капеле

Дрвена капела у мокрогорском гробљу је заправо први објекат са којим се путник сусретне на улазу у ужи центар Мокре Горе. Одмах поред капеле је лоцирана најисточнија позната некропола стећака-старосрпских споменика из XIII и XIV века, што је најстарији материјални доказ насеобине у средњем веку. У претходном периоду стећци су стручно откопани, укупан простор је уређен и обележен, некропола је одвојена од остатка гробља засадом пута. Доведена је вода и озидана јавна чесма, а капела је добила нови кров, веома интересантног изгледа. Током 2011. године планира се уређење ентеријера капеле, која би поред основне намене имала и музејску функцију. Планирају се даља ископавања и археолошка истраживања ове и других локација у Мокрој Гори, као и излагање прикупљених ископина у делу мокрогорске капеле. Такође, планирано је да се укупан простор око капеле, односно стећака, додатно партерно уреди.

Све микро локације би се пројектовале и изводиле на оригиналан и интересантан начин. Основни принцип и приступ у осмишљавању простора би био реплицирање историје овог краја, са циљем да цела мокрогорска котлина оживи као железничко-етнографски музеј, ненаметљиво уклопљен у природу.

ЗАКЉУЧАК

Туризам представља најперспективнији развојни агенс подручја Мокре Горе, а пољопривреда и друге комплементарне активности третирају се као допунска, али трајна економска база овог подручја, будући да заједно са природним и културним вредностима чине њихову баштину и подлогу за развој туризма. Мокра Гора и Шарганска осмица постали су данас препознатљив туристички бренд Србије. Овај крај све више стиче услове да напредује и изграђује се у сопственој новчаној режији.

Пројекат обнове пруге који је чекао на реализацију пуних тридесет година, показао се као прави погодак, освежење и иновација за укупну туристичку понуду западне Србије и источне Босне. Тренутно је Шарганска осмица „туристички бум“ у Србији те би се такво тренутно стање требало максимално искористити уз тимски и координисан рад стручњака.

Туризам у овим крајевима има перспективе, сви пројекти везани за пругу се добро реализују. У овом крају се упоредо развија више облика туризма, те туриста простор може доживети на потпун начин, из више углова. Проблем одумирања села, незапослености, ратом опустошеног и ослабљеног пограничног подручја успешно решава туризам. Туристичка инфраструктура се осавремењује, људи постају мотивисанији, отворенији и толерантнији. По уређености и организованости овог краја уз пругу, види се да су људи с обе стране границе вољни за сарадњу и отворени за идеје.

С друге стране, неминовно је да се предели који су проглашени ваздушном бањом, предели са дивљом природом и богатом традицијом измене под утицајем масовних туриста. Организованим и стручним радом, уз постојећу и растућу мотивисаност становништва, ове промене се могу и морају држати у оквиру одрживог развоја туризма, који неће довести до деградирања природе или велике комерцијализације изворних народних обичаја.

Западна Србија има већ вековну традицију у стационарном и организованом туризму. На овим просторима се налазе неки од најцењенијих простора планинског туризма у Србији, простора за излете и рекреацију, као и културна богатства. Ускотрачна пруга је привлачна и као основни мотив доласка, а и као комплементарна вредност која је интересантна за посетиоце. Било да су у питању стационарни туристи, излетници, транзитни туристи, ескурзије, њихов боравак ће оставити позитиван финансијски ефекат на економију овог подручја, а и њихови утисци са дестинације су својеврсна реклама.

Музејско-туристичка железница "Шарганска осмица" је у претходном периоду стекла имиџ веома уређеног и примерно одржаваног организационог дела "Железница Србије". Поред комерцијалних резултата, посебан значај овог атрактивног железничког пројекта је свакако лобистички потенцијал, који је већ дао добре резултате и који ће, обзиром на економски положај железнице бити веома важан.

Током ове календарске године биће започета обнова дела пруге од Шаргана до Кремана, док се у даљој перспективи планира обнова дела пруге до језера Врутци.

Економска криза ће у наредним годинама оставити катастрофалне последице у привреди Србије. "Железнице Србије", као буџетно-зависно и извозно предузеће ће у овом амбијенту посебно страдати. Музејско-туристичка железница "Шарганска осмица" може преживети предстојеће кризе само уз позитивно економско пословање и високу професионалност у сваком смислу, што би обезбедило статус економски одрживог и национално прихваћеног музејског комплекса од посебног значаја за историју науке и технике Републике Србије. У сусрет овоме, у последње четири године су спроведене компликоване процедуре заштите у смислу Закона о културним добрима, како за трасу пруге, тако и за возна средства.

Обновом и професионалним функционисањем Шарганске пруге, већ исељени простори овог дела западне Србије и Вишеградске регије у Републици Српској, су поново оживели уз убрзани развој туризма и пратећих услужних делатности.

„Шаргански пројекат“ је по својим ефектима на ширу друштвену заједницу екклантан пример друштвено одговорног понашања Железнице као Акционарског друштва, које се делимично финансира из буџетских субвенција. Практично, школски пример у постављању пословних циљева великих акционарских друштава и јавних система по уџбеницима из области економике предузећа.

Од почетка реализације идеје обнове ускопужне лепотице у Мокрој Гори, читав овај регион напредовао је, изградио се и развио захваљујући пројекту српских железница.

Музејско-туристичка железница „Шарганска осмица“ је један од најоригиналнијих железничких пројеката у европским размерама, који је последњих година реализован у концепцији профитно-комерцијалних, лобистичко-пословних, музејско-историјских, регионално-развојних, интегративно-прекограничних и других циљева и аспеката, при чему су Српска Железница и Железница Републике Српске показале висок степен друштвене одговорности у скоро расељеним просторима овог дела Србије и Вишеградске регије у Републици Српској.

Организација процеса рада у овом сегменту железнице, који је практично „железница у малом“, је веома прецизно дефинисана одлукама Управног одбора и решењем генералног директора, како у вертикално-стручним тако и у хоризонтално-организационим самоконтролним организима функционисања, што је дало потврђено признате резултате са веома позитивним утиском на посетиоце, поготово из иностранства, о чему сведоче бројни афирмативни прилози у штампаним и електронским медијима.

Посебан утисак оставља чињеница да је укупан простор са објектима и инфраструктуром беспрекорно одржаван, да возови полазе и долазе тачно по реду вожње, да је све беспрекорно чисто и уредно, да је сваки запослени железничар истовремено и љубазни туристички водич и да све заједно потпуно промени по правилу негативно мишљење просечног посетиоца о „Железницама Србије“. Најчешћа реакција је потпуно изненађење на информацију да се ради о делу железничког система и да комплекс није приватно власништво. Наравно, следе импонујуће похвале којима се свакодневно пуне интернет блогови.

Конкурентске предности треба темељити на аутохтоним елементима понуде, властитој култури, традицији, обичајима, односно на синергијском ефекту локализације и глобализације. Глобализација означава улазак међународних хотелских ланаца који постављају нове квалитативне критеријуме српског туризма. Треба указати на допринос традиционалне културе савременој култури и модерном друштву и афирмисати традиционалну културу у условима глобализације и транзиције.

Процес глобализације, превасходно доприноси стварању новог начина пословног размишљања и нових стратегијских претпоставки за успешно пословање. Нова концепција развоја мора бити утемељена начелима тржишта, приватне иницијативе, нових вредности и еколошке равнотеже. Све то значи и нову концепцију туристичког маркетинга који узима у обзир позиционирање Шарганске осмице, њених туристичких производа и њихов пласман на циљана, алтернативна тржишта. Треба искористити позитивне ефекте глобализације стварањем домаћег туристичког производа.

Шарганска осмица треба да подиже квалитет понудом домицилних производа и услуга и треба да покаже своју градитељску, угоститељску, фолклорну и културно-историјску вредност локалне заједнице. Без „Шарганске осмице“ у Мокрој Гори се не може створити препознатљива марка која ће постати тржишна вредност имена, имица и симбола места.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

ЛИТЕРАТУРА

- Архив Завода за заштиту природе Србије (2004): Студија заштите предела изузетних одлика „Шарган-Мокра Гора“, Београд
- Бакић, О. (2002): Маркетинг менаџмент туристичке дестинације, Економски факултет Београд
- Бакић, О. (2003): Маркетинг у туризму, Економски факултет, Београд
- Бакић, О. (1988): Стратегијско планирање туристичког производа, Научна књига, Београд
- Бешлић, М. (1987): Мокра Гора-Антропогеолошка и етнолошка истраживања, Народни музеј Ужице, Ужице
- Бућић, М. (1994): Национални парк Тара, ПМФ, Нови Сад
- Cooper, C. (1993): Tourism: Principles and Practice, London, Pitman
- Drucke, F. P. (1979): Management Tasks, Responsibilities, Practices (New York: Harper&Row)

- Добре Р., Русковић П., Чивљак М. (2004): Менаџмент туристичке дестинације, Висока школа за туристички менаџмент, Шибеник
- Ђорђевић, Б. (2005): Стратегијски менаџмент, ФИМ, Крушевац
- Ђукић Д, Кадрум, Ђ. (2005): Неке климатске карактеристике планине Таре, Републички хидрометеоролошки завод Републике Србије, Београд
- Глибетић, Р. (2010): Информација о музејско-туристичкој железници „Шарганска осмица“ 2010, ЈП „Железнице Србије“, Београд
- Глибетић, Р. (2007): Програм рада и концепт стратегије развоја Мокре Горе за период 2007-2012. године, Београд
- Грујић, М. (2006): Феникс на Шаргану-два живота шарганске пруге, Желнид, Београд
- Група аутора (2000): Мокрогорске новине, Завичајно удружење Мокрогораца „Шарган“, Ужице
- Ивановић, М. (2009): Културно наслеђе у туризму југозападне Србије, Задужбина Андрејевић, Београд
- Јовичић, Д. (2002): Менаџмент туристичке дестинације, Желнид, Београд
- Ногwath Consultig, Економски факултет Београд (2006): Стратегија развоја туризма Републике Србије, Министарство трговине, туризма и услуга, Београд
- Максин–Мићић, М. (2007): Туризам и простор, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент Универзитета Сингидунум, Београд
- Милисављевић, М. (2000): Стратегијски менаџмент, Чигоја штампа, Београд
- Николић, С. (2006): Туризам у заштићеним природним добрима Србије, Завод за заштиту природе Србије, Београд
- Обућина, С. (2000): Мокра Гора-нова туристичка дестинација, Ужице
- Одбор за изградњу и обнову црквених објеката (2008): Програм активности на изградњи и обнови цркви Мокра Гора-Шарган, Српска православна црквена општина Мокра Гора
- Познановић, Р. (2006): Пругом преко Шаргана, Ужице
- Попеску, Ј. (2002): Маркетинг у туризму, Чигоја штампа, Београд
- Попеску, Ј. (2008): Менаџмент туристичке дестинације, Универзитет Сингидунум, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент, Београд
- Поповић, Глибетић (2000): Мокрогорци на шинама, Београд
- Поповић, М. (1999): Извештај о археолошким истраживањима 1999. године, Мокра Гора
- Ромелић, Ј. (2001): Туристичка географија, Институт за географију, Нови Сад
- Roberts, C. Nency and Paula King (1995): The stakeholdre Audit Goes Public, Academy of Management Review
- Станковић, С. (1979): Заштита животне средине и савремени туризам, Институт за географију, Љубљана
- Унковић, С, Зечевић, Б. (2007): Економика туризма, Економски факултет Београд
- Унковић, С, Чачић, К, Бакић, О. (2002): Савремена кретања на туристичком тржишту, Економски факултет, Београд
- Ханић, Х. (2001): Истраживање тржишта и маркетинг информациони систем, Економски факултет, Београд
- Хамовић, В. (2004): Квалитет услуга и заштита потрошача у туризму, „Бесједа“ Бања Лука
- Черовић, С. (2002): Стратегијски менаџмент туристичке привреде Србије, Желнид, Београд
- Чачић, К. (1995): Пословање предузећа у туризму, Економски факултет, Београд

ИЗВОРИ

Акциони план за 2011. год, Месна заједница Мокра Гора, ЗУМ "Шарган", Београд, 2011.
Пројекат Едукација запослених у туризму *Управљање туристичким дестинацијама*, Универзитет „Сингидунум“, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент, Београд, 2007.

Закон о туризму, 2009.

Извод из Програма рада за 2011, ЈП „Железнице Србије“, Медија центар, МТЖ „Шарганска осмица“, 2011.

Годишњи извештаји и годишњи обрачуни ЈП "Железнице Србије" и Предузећа за железничко угоститељство и туризам "Желтурист", д.о.о

Мастер план развоја туризма са пословним планом за планину Тару и њено окружење, Министарство трговине, туризма и услуга и Horwath, HTL, 2007.

Пословни (Мастер) туристичке дестинације Златибор – Златар, Министарство економије и регионалног развоја и Универзитет „Сингидунум“, Београд, 2007.

Мастер план развоја туризма на Голији са пословним планом, Министарство економије и регионалног развоја, Horwath, HTL, 2007.

Напомене уз финансијски извештај за 2006. годину, Предузеће за железничко угоститељство и туризам "Желтурист" д.о.о Београд, Београд, 2007.

Напомене уз финансијски извештај за 2010. годину, Предузеће за железничко угоститељство и туризам "Желтурист" д.о.о Београд, Београд, 2011.

Напомене уз финансијски извештај за 2006. годину, ЈП "Железнице Србије", Београд, 2007.

Напомене уз финансијски извештај за 2010. годину, ЈП "Железнице Србије", Београд, 2011.

План развоја туризма Златиборског округа, Mike Sharrocks, Consultancy, РРА „Златибор“

Пројекат: Едукација запослених у туризму—Организација управљања туристичким дестинацијама, Horwath, HTL

Просторни план Републике Србије до 2010.

Просторни план Града Ужица

Регионална Привредна Комора Ужице

Туристичка организација Србије

Туристичка организација регије Западна Србија

Туристичка организација Ужица

Програм рада и концепт стратегије развоја Мокра Горе 2007– 2012. год.

Web site:

www.world-tourism.org

www.westserbia.org

www.serbia.travel

www.cenort.rs

www.merr.gov.rs

www.zlatibor.co.rs

www.tours.org.rs

www.tara-bajinabasta.com

www.ivatourism.org

www.kosjeric-online.com

www.topoz.org.rs

www.zlatar.org.rs

www.turizamprijepolje.org.rs

www.topriboj.org
www.arilje.org.rs
www.rrazlatibor.co.rs
www.skgo.org